

ГІСТОРЫКА-
ДАКУМЕНТАЛЬНЫЯ
ХРОНІКІ
ГАРАДОЎ І РАЁНАЎ
БЕЛАРУСІ

ШМАТТОМНАЕ
ВЫДАННЕ
СТВАРАЕЦЦА
ПАВОДЛЕ
РАШЭННЯ
ЎРАДА
РЭСПУБЛІКІ
БЕЛАРУСЬ

ПАМ'ЯЦЬ

СЛУЦКІ РАЁН
СЛУЦК

У 2 кнігах

Кніга 1-я

МІНСК
БЕЛТА
2000

УДК 947.6
ББК 63.3 (4 Бел)
П 15

РЕДАКЦИЙНАЯ КАЛЕГИЯ:

Г.К.КІСЯЛЁЎ (галоўны рэдактар выдавецкага цэнтра БЕЛТА),
Я.І.БАРАНОЎСКІ, В.С.ВІДЛОГА, П.Б.ДАЎГУЧЫЦ, Э.К.ЛОМАЦЬ,
А.Л.ПЕТРАШКЕВІЧ, А.А.САЙКО, Б.В.УЛЬЯНКА, В.Б.ШАГІМУРАТАЎ

АБ'ЯДНАНАЯ РАЁННАЯ І ГАРАДСКАЯ КАМІСІЯ ПА СТВАРЭННІ
ГІСТОРЫКА-ДАКУМЕНТАЛЬНАЙ ХРОНІКІ:

П.Б.ДАЎГУЧЫЦ (старшыня камісіі), В.Р.СІТНІК (намеснік старшыні), Г.С.БУРАЧКОЎ,
В.С.ВІДЛОГА, Г.І.ГЛУХАЯ, А.У.ЖУК, М.Р.ЗІНІЧ, І.Р.ПІСАРЫК, У.М.ЦІШКЕВІЧ,
В.Б.ШАГІМУРАТАЎ, Т.І.ШАХНОВІЧ

АРГАНІЗАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНЫ ЦЭНТР
ПА ВЫДАННІ ГІСТОРЫКА-ДАКУМЕНТАЛЬНЫХ ХРОНІК ПАМЯЦІ
ДЗЯРЖАЎНАГА КАМІТЭТА РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ ПА ДРУКУ:

Б.В.УЛЬЯНКА (кіраўнік цэнтра), У.І.ЛЕМЯШОНАК (галоўны рэдактар),
М.З.БАШЛАКОЎ (галоўны метадыст), Р.А.ЧАРНАГЛАЗАВА (рэдактар)

Укладальнік
В.С.ВІДЛОГА

Мастак
Э.Э.ЖАКЕВІЧ

Распрацоўка мастацка-тэхнічнага афармлення серыі В.А.РАГАЛЕВІЧА

ISBN 985-6302-27-7

© БЕЛТА, 2000

Рака Случ.

35—10 тысяч
гадоў таму.

1116 г.

1160 г.

1205 г.

1395—1612 гг.

На тэрыторыі Случчыны з'явіліся першыя
пасяленні людзей.

Першыя летапісныя звесткі пра Слуцк (Случеск).

Слуцк — цэнтр удзельнага Слуцкага княства.

Упершыню згадваецца Слуцкі Свята-Троіцкі
(Трайчанскі) манастыр.

Слуцкае княства належала літоўскай дынастыі
Гедзімінавічаў і іх нашчадкаў князям Амелькавічам.

Помнік княгіні Соф'і Амелькавіч у Слуцку.

Ліпень 1410 г.	Удзел Слуцкага апалчэння ў Грунвальдскай бітве супраць крывякоў.
1419 г.	У Слуцку пабудаваны фарны касцёл.
1441 г.	Слуцк атрымаў Магдэбургскае права.
1480 г.	Першыя звесткі пра Грэск.
1502, 1503,
1505, 1506 гг.	Напады крымскіх татар на Слуцк і слуцкія землі.

Герб «Пегас», атрыманы Слуцкам у 1652 г. Сучасны герб горада.

- 1 мая 1585 г. — Жыццё і дзейнасць слускай княгіні Соф'і Амелькавіч, 19 сакавіка 1612 г. прылічанай да ліку святых праваслаўнай царквы.
- 1612 г. Пераход Слуцка і Слуцкага княства ва ўладанне князеў Радзівілаў.
- 1617 г. Заснаванне ў Слуцку гімназіі — адной са старэйшых навучальных устаноў Беларусі.
- 1669 г. Пажар у Слуцку, у выніку якога выгараў цэнтр і гандлёвыя рады горада.
- 1671 г. Заснаванне ў горадзе бернардзінскага манастыра.
- 1672—1705 гг. У Слуцку працавала друкарня.

Касцёл езуітаў у в. Замосце. Помнік архітэктуры XVII ст.

1695 г.	Слуцкае княства перайшло ва ўладанне прынцэсы Нейбургскай.
1715 г.	Пабудаваны касцёл езуітаў.
1736—1844 гг.	Дзейнасць Слуцкай мануфактуры шаўковых паясоў.
1744—1832 гг.	Слуцк і Слуцкае княства ва ўладанні Радзівілаў.
2-я палавіна XVIII ст.	У Слуцку пабудавана Свята-Міхайлаўская царква.

Свята-Міхайлаўскі сабор у Слуцку. Помнік архітэКТуры XVIII ст.

- 1751—1760 гг. Стварэнне прафесійнага тэатра Радзівілаў у Слуцку.
- 1756 г. Адкрыццё балетнай школы пры тэатры Радзівілаў.
- 1785 г. У Слуцку пачала працаваць праваслаўная духоўная семінарыя. Слуцк аб'яўлены цэнтрам праваслаўнай царквы Беларусі, Правабярэжнай Украіны, Літвы і Польшчы.
- 1791 г. Ліквідацыя Слуцкага княства. Слуцк стаў цэнтрам Слуцкарацкага павета Навагрудскага ваяводства.
- 1793 г. Уваходжанне Случчыны ў склад Расійскай імперыі. Слуцк аб'яўлены павятовым цэнтрам Мінскай губерні.

Слуцкі пояс.

- Сакавік — Удзел случан у паўстанні Тадэвуша Касцюшкі.
лістапад 1794 г.
- Ліпень — Знаходжанне ў Слуцку і яго наваколлі
пачатак лістапада напалеонаўскіх войскаў.
1812 г.
- 1831 г. Закончана будаўніцтва ўчастка
Маскоўска-Варшаўскай шашы, якая праходзіла
праз Слуцк і павет.
- 1832 г. Случчына стала ўладаннем князя Л.П.Вітгенштэйна.
- 1844 г. Адкрыццё ў горадзе бальніцы.
- 1872 г. У в. Чапліцы адкрыта народнае вучылішча.

Г. Скрыпнічэнка. З вякоў мінулых.

1889 г.	У Слуцку пабудаваны Свята-Мікалаеўскі сабор.
1896 г.	Пачатак будаўніцтва чыгуначнай лініі Асіповічы — Слуцк.
1897—1924 гг.	У в. Старэва дзейнічаў шклозавод.
1904 г.	Стварэнне ў Слуцку арганізацыі РСДРП.
Заснаванне гарадской публічнай бібліятэкі.
18 красавіка
1906 г.	Агульнагарадская палітычная забастоўка.

**Будынак былога дваранскага сходу. Помнік архітэктуры XIX ст.
Цяпер Слуцкі краязнаўчы музей.**

1907 г.	Надрукаваны Слуцкі летапіс.
Люты 1908 г.	Выступленне сялян вёскі Заграддзе супраць адміністрацыі і паліцыі.
1917—1920 гг.	Дзейнасць культурна-асветніцкай арганізацыі «Папараць-кветка».
Лістапад 1917 г.	Устанаўленне савецкай улады ў Слуцку і павеце.
Люты—снежань 1918 г.	Акупацыя Слуцчыны войскамі кайзераўскай Германіі.

**Будынак былой мужчынскай гімназіі ў Слуцку.
Помнік архітэктуры XIX ст. Цяпер сярэдняя школа № 1.**

25 сакавіка 1919 г.	Выйшаў першы нумар газеты “Молат і плуг”.
10 жніўня 1919 г. — 24 лістапада 1920 г.	Польскія інтэрвенты двойчы акупіравалі Случчыну.
25 красавіка 1920 г.	Расстрэл польскімі акупантамі 14 слуцкіх партызан.
Лістапад — снежань 1920 г.	Дзейнічала рада Случчыны.
17 ліпеня 1924 г.	Утвораны Слуцкі раён з цэнтрам у Слуцку.
1924 г. — ліпень 1927 г.	Слуцк — цэнтр акругі.

Капліца Святой Варвары ў Слуцку.

1927 г.	Адкрыццё ў Слуцку педагагічнага тэхнікума.
Чэрвень 1927 г.
— ліпень 1930 г.	Слуцкі раён у складзе Бабруйскай акругі.
Красавік 1930 г.	Пачала выдавацца раённая газета
«Ленінскі шлях».
1934 г.	Арганізаваны Казловіцкі народны хор.
Чэрвень 1935 г.	Утворана Слуцкая акруга.
Люты 1938 г.	Ліквідавана Слуцкая акруга, Слуцкі раён у складзе
Мінскай вобласці.

Помнік на брацкай магіле савецкіх воінаў у в. Селішча.

27 верасня 1938 г. Слуцк — горад абласнога падпарадкавання.

1938 г. Пачала выходзіць раённая газета «За сацыялістычную Радзіму».

1939 г. Раён прадстаўлены на Усесаюзнай сельскагаспадарчай выстаўцы ў Маскве.

Чэрвень 1941 г. Слуцк і Слуцкі раён акупіраваны нямецка-фашысцкімі захопнікамі.
— чэрвень 1944 г.

Ліпень 1941 г. Партызанскі атрад М.І.Жукоўскага разграміў нямецкую камендатуру ў Слуцку.

**Помнік землякам, якія загінулі ў Вялікую Айчынную вайну.
Вёска Заполле.**

Ліпень 1941 г. —
чэрвень 1944 г.	Дзейнічала Грэскае партыйна-камсамольскае падполле.
Кастрычнік
1941 г.	Масавое знішчэнне яўрэяў (звыш 5 тыс. чал.) у слуцкім гета.
Кастрычнік
1941 г. —
сакавік 1943 г.	Дзейнасць Слуцкага антыфашысцкага падполля.
1942—1943 гг.	Дзейнічалі Слуцкі падпольны міжраённы камітэт КП(б)Б і Слуцкі падпольны міжраённы камітэт ЛКСМБ.
Кастрычнік 1942 г.	Масавое знішчэнне мірных жыхароў ва ўрочышчы Гараваха.
Сакавік 1943 г.	Пачалі дзейнічаць Слуцкі і Грэскі падпольныя раённыя камітэты

Да чытача

Случчына... Радзіма-маці, зямля нашых бацькоў, дзядоў і прадзедаў, што дзеля цябе жылі, крывёй і духам сваім цябе баранілі. Баранілі, каб на золку ўмывалі цябе крышталёныя росы і сваёй пяшчотай сагравала сонейка, каб бела-ружовым вэлюмам квітнелі вёснамі сады, каб па мурожнай траве бегалі і весела смяяліся дзеці, каб ткаліся нашы сурвэты і паясы, каб складаліся санеты і звінелі песні...

Любая, родная наша зямля! Багатым на розныя падзеі быў векавечны шлях твой, якім прайшлі праз стагоддзі сыны і дачкі твае.

Заўжды найбольшай бядой для ўсіх народаў і цывілізацый былі войны. На жаль, яны і зараз яшчэ застаюцца спадарожнікам чалавечага жыцця. Аднак іх разбуральнае ўздзеянне неаднолькавае ў розных мясцінах. Больш церпяць тыя, хто знаходзіцца на скрыжаванні ваенных шляхоў. Сярод такіх мясцін і ты, наша родная Случчына. Колькі разоў рабавалі цябе, вораг таптаў твой жытні колас і краскі твае? Самая свежая ў нашай памяці і таму, мабыць, самая трагічная для нас Вялікая Айчынная вайна вогненнай віхурай пранеслася над табою, наша родная зямля, знішчаючы ўсё на шляху. Якія страты — матэрыяльныя і духоўныя — панесла ты! Але самае каштоўнае з усяго страчанага — людзі. Разбуранае можна аднавіць, пабудавець, зноў завораныя і засеяныя палі дадуць новыя ўраджаі, а людскія страты — беззваротныя.

Ідуць гады. Зарубцаваліся, Случчына, раны твае, пакінутыя ваенным ліхалеццем. Каласіцца жыта, узняліся гмахі будынкаў. Але аб мінулым напамінаюць маўклівыя помнікі, што, углядаючыся ў нябесную сіль, нібыта кажучь вуснамі загінуўшых: «Памятайце, памятайце нас! Гэта мы, хто змагаўся за родны край».

Вечная слава загінуўшым у розныя часы за цябе, Случчына, за прадаўжэнне жыцця на зямлі тваёй!

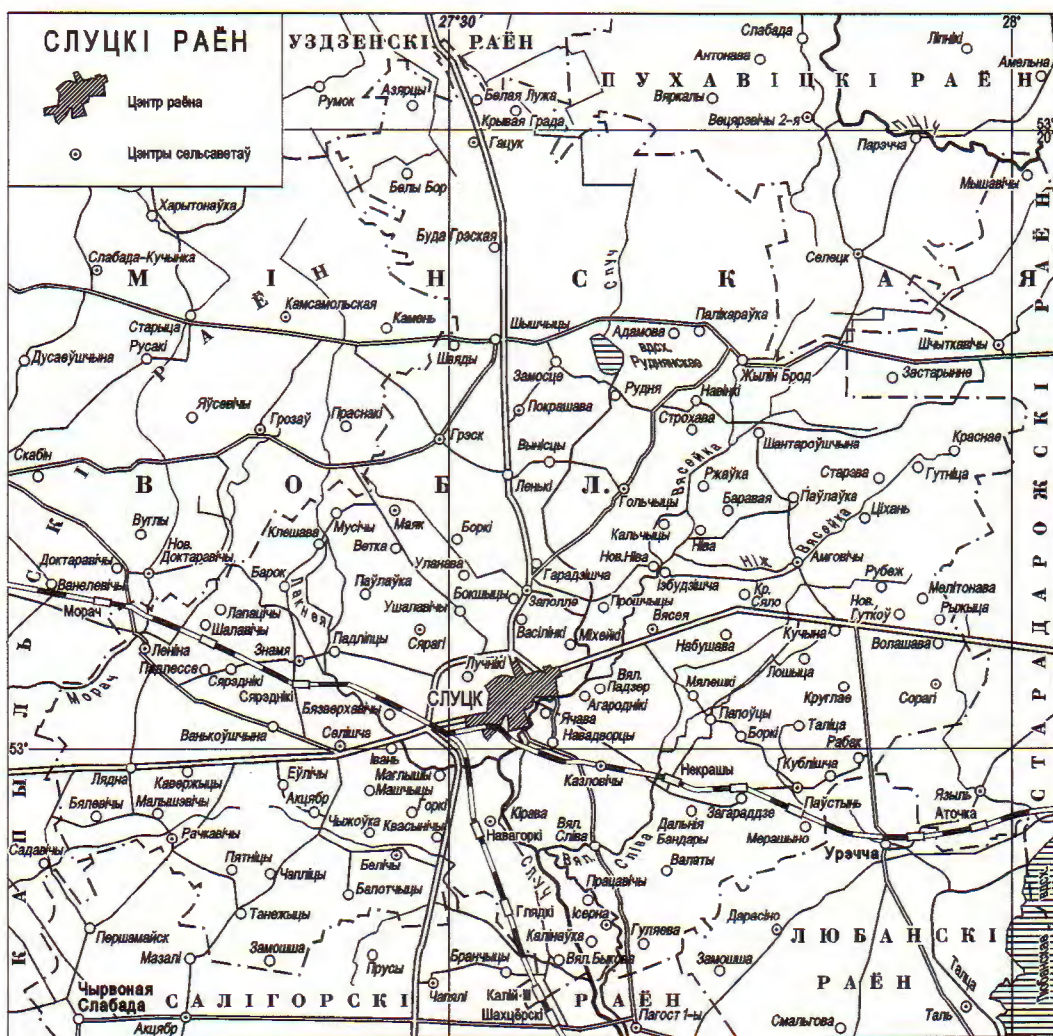
Нізкі паклон усім, хто з пажарышчаў руін уздымаў цябе і сваёй руплівай працай і талентам засяваў і цяпер засявае поле тваёй гісторыі, Случчына!

Шаноўны чытач! Кніга, якую ты трымаеш у руках, з'яўляецца своеасаблівай энцыклапедыяй нашага горада і раёна, працягам гісторыка-дакументальных хронік населеных пунктаў Беларусі. Сама яе назва «Памяць» ужо гаворыць аб многім: гэта не проста памяць аб падзеях, людзях, гэта — помнік. Ён напамінь прозвішча кожнага загінуўшага, кожнага, хто ўпісаў і ўпісвае радок у гісторыю нашага краю. Але, на жаль, імёны не ўсіх загінуўшых трапілі ў гэту кнігу. Пошук працягваецца. Няхай жа хроніка Памяці стане вечным агульным помнікам і для іх.

Гісторыка-дакументальная хроніка Случчыны складалася на падставе архіўных дакументаў і матэрыялаў, публікацый у газетах і часопісах, успамінаў удзельнікаў і сведкаў гістарычных падзей.

У пошуку, зборы і апрацоўцы матэрыялаў прымалі ўдзел прадстаўнікі грамадскасці горада Слуцка і Слуцкага раёна, навукоўцы, супрацоўнікі архіваў, музеяў, бібліятэк, пісьменнікі, журналісты, рэдактары выдавецтва «Вышэйшая школа».

У кнізе выкарыстаны матэрыялы і дакументы Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнага гістарычнага архіва Рэспублікі Беларусь, Цэнтральнага архіва Міністэрства абароны Расіі, Дзяржаўнага архіва кінафотафонадакументаў Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнай бібліятэкі Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнай бібліятэкі Расіі, Дзяржаўнага архіва Мінскай вобласці і яго філіялаў у Слуцку і Бабруйску, Слуцкага краязнаўчага музея, Слуцкай цэнтральнай гарадской бібліятэкі.

Карта Слуцкага раёна.

Слуцк, горад абласнога падпарадкавання, цэнтр Слуцкага раёна, на р. Случ. Чыгуначны вузел. За 105 км на поўдзень ад Мінска. 63 тыс. жыхароў (1999). Асноўныя галіны прамысловасці: харчовая (цукра-рафінадны камбінат, хлебазавод, макаронная фабрыка, мясакамбінат, сыраварны камбінат, кансервавы завод, камбінат хлебапрадуктаў, піваварны завод), лёгкая (ільнозавод, фабрыкі пашыву адзення, мастацкіх вырабаў, тэкстыльная), а таксама заводы (аўтарамонтны, «Эмальпосуд», жалезабетонных вырабаў, «Модуль», «Слуцкэмбля» і інш.). Медыцынскае вучылішча, прафесійна-тэхнічнае вучылішча перапрацоўчай прамысловасці, прафесійна-тэхнічнае вучылішча механізацыі сельскай гаспадаркі, вышэйшае прафесійнае вучылішча перапрацоўчай прамысловасці-97, 11 сярэдніх школ, сярэдняя політэхнічная школа, гімназія, дзіцячая музычная, мастацкая і спартыўная школы, цэнтр тэхнічнай і прыкладнай творчасці, станцыя юных натуралістаў, цэнтр дзіцячай творчасці, станцыя юных турыстаў, спарткомплекс «Дэльфін», 20 дашкольных устаноў, Дом культуры, кінатэатр «Беларусь», Дом моладзі, маладзёжны цэнтр, цэнтр вольнага часу, парк культуры і адпачынку, 2 бібліятэкі, краязнаўчы музей, філіял абласнога архіва, народны тэатр імя У.Галубка пры ДOME культуры, бальніца, 2 дыспансеры, 2 паліклінікі, жаночая і дзіцячая кансультацыі, 2 праваслаўныя царквы, касцёл.

Слуцкі раён — на поўдні Мінскай вобласці, утвораны 17.7.1924 г. У складзе Слуцкай акругі Мінскай вобл., Слуцкай акругі Бабруйскай вобл. (1924—1938), у Мінскай вобл. (1938—1944), у Бабруйскай вобл.

(1944—1954), з 1954 г. у Мінскай вобл. Плошча раёна 1,9 тыс. кв. км. Колькасць насельніцтва на 1.1.1998 г. — 41 734 жыхары. Населеных пунктаў 210.

У раёне 10 сельскіх Саветаў: Акцябрскі, Амговіцкі, Беліцкі, Бокшыцкі, Вясейскі, Гацукоўскі, Грэскі, Знаменскі, Ісернскі, Казловіцкі, Кіраўскі, Ленінскі, Маяцкі, Паўстынскі, Першамайскі, Покрашаўскі, Рачкавіцкі, Сорагскі, Сяражскі.

Паверхня раёна раўнінная. Большая частка тэрыторыі ў межах Цэнтральнабярэзінскай раўніны. На паўночным захадзе — Капыльская града. Найвышэйшы пункт 212 м (на паўночным усходзе ад в. Шышчыцы Грэскага сельсавета), найменшая адзнака 145 м (урэз р. Случ). Сярэдняя тэмпература ў студзені -6,3, ліпені 18,0 °С. Вегетацыйны перыяд 193 суткі. Ападкаў 580 мм за год. Карысныя выкапні: 2 радовішчы торфу, 2 радовішчы мелу, 3 радовішчы будаўнічых пяскоў, 3 радовішчы пясчана-жвіровага матэрыялу, 3 радовішчы цагельнай сыравіны. На тэрыторыі раёна р. Случ з прытокамі Морач, Лакнея, Вясейка і інш., вадасховішча Рудня: плошча 3,76 кв. км, найбольшая глыбіня 5,7 м. Глебы сельгасугоддзяў: дзярнова-падзолістыя, дзярнова-падзолістыя забалочаныя, дзярновыя і дзярнова-карбанатныя забалочаныя, поймыя, тарфяна-балотныя. Паводле механічнага складу: сугліністыя (пераважна), супясчаныя, пясчаныя і тарфяныя. 22% тэрыторыі пад лесам, пераважна на паўночным усходзе. Пашыраны хвоя, елка; з лісцевых — вольха, бяроза, дуб, ясьень, асіна. З паляўніча-прамысловых жывёл водзяцца лось, дзік, заяц-бяляк, заяц-русак, вавёрка, ліс, воўк, рысь. З ахоўных жывёл і раслін, занесеных у Чырвоную кнігу Беларусі, трапляюцца трохпальцы дзяцел, шэры саракуш, балотная чарапах, кадзіла сармацкае, камялямонік балотны, першацвет веснавы, званочак персікалісты, наперстаўка буйнакветкавая, венерын чаравічак сапраўдны, ятрышнік мужчынскі, касач сібірскі, пылкагалюўнік даўталісты.

У складзе раёна 27 калгасаў, 3 саўгасы, лясгас, вочатны завод, торфабрыкетны завод «Случкі», гандлёва-прамысловыя прадпрыемства «Металіст», ТАА «Белінтэрагра», райаграпрамэнерга, 3 будаўнічыя арганізацыі, сельскі будаўнічы камбінат, транспартнае прадпрыемства па бытавому абслугоўванню насельніцтва «Сяльчанка», вучгас ПТВ-209, падсобная гаспадарка раённага аб'яднання «Сельгасхімія», эксперыментальная база «Танежыцы», дапаможная гаспадарка «Крывая града», арэнднае сельскагаспадарчае прадпрыемства «Колас», калектыўна-далевая гаспадарка «Селіпча» і інш.

Дзейнічаюць раённая бібліятэка з 38 філіяламі, 39 дамоў культуры і клубаў, 3 дзіцячыя музычныя школы, 4 школы мастацтваў, 1 басейн, 1 стадыён, 35 спартыўных залаў, 23 сярэднія школы, 12 базавых (васьмігадовых), 8 пачатковых, 30 дзіцячых садкоў (на пач. 1999 г.). На тэрыторыі раёна знаходзяцца дзіцячыя санаторыі «Случ» і «Сонейка» аб'яднання «Белміжкалгасдраўніца», 8 бальніц, 35 фельчарска-акушэрскіх пунктаў, 29 помнікаў археалогіі, звыш 200 гістарычных, 4 помнікі архітэктуры.

Па тэрыторыі раёна праходзяць чыгункі Баранавічы—Слуцк—Асіповічы і Слуцк—Салігорск, аўтамабільныя дарогі Масква—Бабруйск—Слуцк—Івацэвічы, Мінск—Слуцк—Мікашэвічы, Асіповічы—Нясвіж—Баранавічы і інш.

Выходзіць раённая газета «Случкі край».

Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел раёна

Акцябрскі сельсавет: вёскі Акцябр, Бязверхавічы, Еўлічы, Машчыцы, Рэтаўшчына, Селішча, Цалевічы; пас. Бязверхавічы.

Амговіцкі сельсавет: вёскі Амговічы, Аступішча, Гутніца, Дворышча, Каліта, Краснае, Кучына, Ляхава, Новы Гуткоў, Падлошыца, Падстарэва, Паўлаўка, Рубеж, Сліўка, Стары Гуткоў, Старэва (дачная), Тарасаўка, Хінолаўка, Хорашава, Ціхань, Чырвоная Старонка.

Беліцкі сельсавет: вёскі Балотчыцы, Белічы, Горкі, Квасынічы, Млынка, Навабелічы, Чыжоўка.

Бокшыцкі сельсавет: вёскі Бокшыцы, Васілінкі, Гарадзішча, Гарохаўка, Забалаць, Загор'е, Заполле, Кухты, Малая Падэра, Малоткава, Міхейкі, Новая Ніва, Прошчыцы, Радзічава, Уланава, Ушаловічы.

Вясейскі сельсавет: вёскі Боркі, Буслаўка, Бярозаўка, Васількова, Вясея,

Ізбудзішча, Камора, Краснае Сяло, Ленькі, Ліпнікі, Лошыца, Муравішчына, Мялешкі, Набушава, Паноўцы, Слабада, Таліца.

Гацукоўскі сельсавет: вёскі Азярцы, Белая Лужа, Белы Бор, Буда Грэская, Вежы, Гацук, Залессе, Крывая Града.

Грэскі сельсавет: вёскі Астравок, Вераб'ёва, Грэск, Забелы, Марозы, Прагрэс, Старына, Сцяпкова, Ульянаўка, Швяды, Шышчыцы, Яўладавічы.

Знаменскі сельсавет: вёскі Барок, Ванькоўшчына, Знамя, Лапацічы, Сярэднікі; пасёлкі Беларусь, Вішнёўка, Дуброва, Красная Ніва, Малінаўка, Міхайлаўка, Сахалін, Свабодны, Усход (Восток), Хлебны Клін.

Ісернскі сельсавет: вёскі Вялікае Быкава, Гуляева, Ісерна, Малое Быкава, Нежаўка, Панічы; пасёлкі Калінаўка, Малінаўка, Навасёлкі.

Казловіцкі сельсавет: вёскі Агароднікі,

Бліжнія Бандары, Валаты, Вялікая Падзер, Вялікая Сліва, Дальнія Бандары, Казловічы, Лесуны, Малая Сліўка, Ячава.

Кіраўскі сельсавет: вёскі Агароднікі, Вялікае Журава, Іванскія Агароднікі, Івань, Кірава, Кляпчаны, Лясішча, Маглышы, Малая Падзер, Навадворцы, Новы Двор, Працавічы, Устрань.

Ленінскі сельсавет: вёскі Заляддзе, Кажушкі, Леніна, Нявязцы, Падлесе, Славінск, Ульянаўка, Цяраспаль, Шалавічы.

Маяцкі сельсавет: вёскі Боркі, Ветка, Клешава, Леткаўшчына, Маяк, Мусічы, Шулякі.

Паўстынскі сельсавет: вёскі Заграддзе, Кублішча, Мерашыно, Паўстынь, Рабак.

Першамайскі сельсавет: вёскі Апаліны, Баравая, Гольчыцы, Жылін Брод, Каль-

чыцы, Кулікі, Навінкі, Ніва, Палікараўка, Пільня, Ржаўка, Строчава, Таковішча, Шантароўшчына.

Покрашаўскі сельсавет: вёскі Адамова, Ануфравічы, Бабовішчы, Вынісцы, Замосце, Ленькі, Паўлаўка, Покрашава, Рудня.

Рачкавіцкі сельсавет: вёскі Бялевічы, Замошша, Лядна, Малышэвічы, Новыя Рачкавічы, Прыдзіркі, Пятніцы, Рачкавічы, Танежыцы, Чапліцы; пасёлкі Кавержыцы (дачны), Славіна, Чайчыцы, Чапліцы, Юлісіна.

Сорагскі сельсавет: вёскі Аступішча, Волашава, Круглае, Мелітонава, Рыжыца, Сорагі.

Сяражскі сельсавет: вёскі Бранава, Бранавічы, Варкавічы, Качалава, Лучнікі, Падлішчы, Паўлаўка, Сярагі.

Населеныя пункты Слуцкага раёна, якія не існуюць

Амговіцкі сельсавет: вёскі Баравая, Гондарава, Лявішча, Падстарына; пасёлкі Двор, Купішча; хутары Адраджэнне, Вугальнае, Вярбішчына, Харашоўка.

Беліцкі сельсавет: пасёлкі Дзягцяніца, Дубоўка, Копань, Крыніца, Маёўка, Раёўка.

Бокшыцкі сельсавет: вёскі Кулікі, Фаявіца; пасёлкі Веранеўшчына, Засценак, Захараўка, Новае Жыццё, Чырвоная Горка; хутары Вяленічы, Герачкі, Горбава, Дзесяціны, Заселле, Міхайкаўшчына, Навінка, Палопнішча, Паршудзіна.

Вясейскі сельсавет: вёскі Баравуха, Жураўка, Малыя Амговічы, Манева, Немча; пасёлак Масткі; хутар Даўганоша.

Гацукоўскі сельсавет: пасёлкі Вежы, Захацінава; хутары Балатны Асавец, Востраў Успалоха, Кучкі, Лісоўшчына, Ляскі, Марцінаў Бор, Пасека, Уздымач, Чарцен.

Грэскі сельсавет: пасёлкі Андрэўка, Навінкі, Някрасаўка; хутар Сцяпкоўка.

Знаменскі сельсавет: пасёлкі Барок, Волгіна, Краснова, Курганы, Міхайлаўка, Нованікольск, Рэўбарацьба, Чырвоны Прамень; хутары Схабоўшчына, Чарнева.

Ісернскі сельсавет: пасёлкі Акцябр, Высокае, Дубава, Случ; хутары Бранавіцкае, Дуброўка, Маркоўшчына.

Казловіцкі сельсавет: пасёлак Некрашы.

Кіраўскі сельсавет: вёска Новыя Маргі, пасёлак Яноўскі; хутары Агароднікі, Жыгмянтовіча, Кулага, Мікалаеўшчына, Некрашэвіча, Новіка, Яноўка.

Ленінскі сельсавет: вёска Пуцята, пасёлкі Дубкі, Крушнікі, Маргі, Сухаўчыцы, Чырвоная Бяроза.

Маяцкі сельсавет: пасёлкі Камароўка, Курганы, Птушыныя Горы.

Першамайскі сельсавет: вёскі Барок, Беразінец, Бондарава, Вялікі Таковішча, Заплесе, Камяністае, Копань, Крушнік, Ляды, Макавішча, Малы Таковішча, Навіны, Падсадок, Пераходы, Фадзееўка, Хмелішча, Чырвоны Араты; пасёлкі Астравок, Беразінец, Дуброўка, Задоўба, Зара, Кошышча, Краснае, Леніна, Лясніцтва, Ніва, Нівішча; хутары Дубовае, Кабыліна Балота.

Покрашаўскі сельсавет: пасёлкі Перавалока, Старая Смалярня; хутар Плішнік.

Рачкавіцкі сельсавет: пасёлкі Караміны, Крошнія.

Сяражскі сельсавет: вёска Іванаўка; пасёлкі Араты, Выбранецкі, Манькова, Навасельцы, Пралетарый, Прыбытак, Ружа, Спаскі, Чэпечкі; хутары Волгіна, Дзямідава, Культурнага, Кунтыша, Марфін, Пятрулікаў, Смольскі.

АД ЧАСОЎ ПЕРШАБЫТНЫХ

1917

ЗЯМЛЯ НАШЫХ ПРОДКАЎ

КАМЕННЫ ВЕК

8500—8300 гадоў да н.э. закончылася ледавіковая эпоха, адбылося змяненне клімату. Ужо не халодныя стэпы і снегавыя прасторы, а зялёныя пушчы аддзялялі адны пасяленні людзей ад другіх. Стужкі рэк злучалі радавныя абшчыны, дапамагалі першабытнаму чалавеку арыентавацца ў лясных масівах. Гэта былі шляхі, прадуманыя самой маці-прыродай. Эпоха каменнага веку, самай першай ступені развіцця чалавека як сацыяльнай істоты, дзеліцца на тры этапы — палеаліт, мезаліт і неаліт. У палеаліце на тэрыторыі сучаснай Беларусі склаліся ўмовы для жыцця першабытнага чалавека. Засяленне Случчыны людзьмі адносіцца да мезаліту — сярэднекаменнага веку. Людзі асталеўваліся па берагах рэк Случ і Лань. Шчыльнасць засялення была нізкая, стаянкі размяшчаліся на краях надпоймавых тэрас, на пячаных пагорках. Асноўнымі заняткамі старажытнага чалавека былі паляванне, рыбалоўства і збіральніцтва. У мезаліце з'явіліся новыя прылады працы: радавныя нажы, клінкі, наканечнікі, грубаабабітыя сякеры, кіркі, цёслы, скрабкі, разцы, скоблі. Широка выкарыстоўваўся лук са стрэламі, драўляныя чаўны, быў прыручаны сабака.

Стаянкі чалавека эпохі мезаліту па

сваіх памерах звычайна былі невялікія, у даўжыню складалі 50—100 м. На стаянцы знаходзілася некалькі круглых або авальных жытлаў па 2—4 м у папярочніку, якія заглыбляліся ў грунт на 0,4—0,6 м. Вогнішча распальвалася ў ямцы каля сценкі ці пасярэдзіне жытла.

Каменны век завяршаецца эпохай неаліту, які пачаўся ў 5-м і закончыўся ў пачатку 2-га тысячагоддзя да н.э. У гэты час людзі пачалі вырабляць і абпальваць гліняны посуд, удасканалы

Курганны могільнік каля в. Паўлаўка.

ваць каменныя прылады працы. У Слуцкім раёне стаянкі неаліту адкрыты паміж в. Агароднікі Падзерскія і вясковымі могілкамі. Матэрыялы гэтага перыяду знойдзены таксама на тэрыторыі сучаснага Слуцка і калгаса імя Энгельса.

У неаліце гаспадарка адных плямёнаў спецыялізавалася на рыбалоўстве або на земляробстве. На гэтай аснове паглыбляўся грамадскі падзел працы. Усё больш пашыраўся абмен вынікамі працы паміж абшчынамі, родамі і нават плямёнамі.

Мацярынскі род у неаліце набыў сталыя формы, найвышэйшага развіцця дасягнуў родаплемянны лад. Значна ўзрасла колькасць племянных абшчын і родаў. Развівалася племянная форма ўласнасці. Кожная племянная абшчына адрознівалася ад суседняй як матэрыяльнай культурай, так і асаблівасцямі духоўнага жыцця — культурамі, уяўленнямі і традыцыямі.

ЭПОХА БРОНЗЫ

Бронзавы век на тэрыторыі Слуцкыны пачаўся на мяжы 3-га і 2-га тысячагоддзяў да н.э. Аддаленасць ад старажытных цэнтраў металургіі абумовіла больш працяглае карыстанне тут каменнымі прыладамі працы. Шырока ўжываліся ў эпоху бронзы шліфаван-

не, свідраванне, пілаванне. Важнае месца побач з традыцыйным паляваннем, рыбалоўствам і збіральніцтвам пачалі займаць земляробства і жывёлагадоўля. Гадавалі кароў, авечак, коз, коней, свіней. Невялікія ўчасткі зямлі апрацоўваліся каменнымі і рогавымі матыкамі, жалі крамянёвымі сярапамі, расціралі зерне ручнымі зерняцёркамі. Разнастайным стаў гліняны посуд. Паступова адбываўся пераход да грамадскага падзелу працы. Паміж жывёлаводамі і земляробамі ўстанавіўся рэгулярны абмен прадуктамі. Ва ўжытак усё больш уваходзілі бронзавыя рэчы.

У канцы 3-га — пачатку 2-га тысячагоддзя да н.э. на тэрыторыі Беларусі рассяляюцца плямёны розных культур шнуравой керамікі. Ад таго часу засталіся каменныя прасвідраваныя сякеры, якія знойдзены ў вёсках Вялікая Сліва, Гарадзішча, Кулікі, Маглышы, Рачкавічы, Ржаўка, Цяраспаль, у г. Слуцк. Прылады працы бронзавага веку — крамянёвыя сякеры-кліны, лопасцевыя сякеры, тоўстаабушныя сякеры-кліны і іншыя — трапляліся вучоным у розных кутках Слуцкыны. Сляды паселішчаў таго часу выяўлены каля в. Агароднікі Падзерскія, у левабярэжжы р. Случ.

Плямёны шнуравой керамікі, узброеныя каменнымі прасвідраванымі

Гарадзішча каля в. Амговічы.

баявымі сякерамі, лукамі, дзідамі з крамянёвымі наканечнікамі і кінжаламі, часта вандравалі ў пошуках лепшых лугавін, вадаёмаў. Археалагічныя даследаванні месцаў іх бытавання працягваюцца.

ЭПОХА ЖАЛЕЗА

Случчына ў эпоху ранняга жалезнага веку — адзін з найбольш асвоеных раёнаў Беларусі. Аб тым часе апавядаюць 12 гарадзішчаў, адкрытых вучонымі-археалагамі. Помнікі сведчаць, што случкая зямля — пагранічная зона некалькіх археалагічных культур. Магчыма, большасць пасяленняў заснавана носьбітамі мілаградскай культуры, якіх змянілі плямёны культуры штрыхаванай керамікі. Першым, хто звярнуў увагу на гэта, быў беларускі археолаг А.М.Ляўданскі, які ў 1932 г. на выснове разведак і раскопак правёў размежавальную рысу паміж этнакультурамі. У паўднёвай частцы раёна адчуваецца ўплыў зарубінецкай культуры, аднак прамога пранікнення яе носьбітаў у вярхоўі Случы, відаць, не было.

Адным з найбольш яскравых помнікаў ранняга жалезнага веку на Случчыне з'яўляецца гарадзішча каля в. Івань. Упершыню яго раскопкі правялі ў 1929 г. А.М.Ляўданскі і С.А.Дубінскі.

У 1979 г., 1981—1983 гг., 1989—1991 гг. даследаванні гарадзішча праводзілася аўтарам гэтага артыкула. На працягу сямі палявых сезонаў было раскрыта 820 м² пляцоўкі пасялення і зроблена прарэзка вала. Як паказалі раскопкі, большая частка культурнага пласта гарадзішча ўтрымлівае матэрыялы ранняга жалезнага веку. Аднак у верхніх пластах сустракаюцца таксама сярэдневяковыя знаходкі.

У ходзе прарэзкі вала ўдалося прасачыць характар першапачатковага пасялення людзей і ўстанавіць этапы рэканструкцыі абарончых пабудов. Пасяленне было заснавана носьбітамі мілаградскай культуры і не мела штучных умацаванняў. Праз некаторы час імі быў насыпаны П-падобны вал, вышыня якога была 2 м, шырыня — 8 м. Унутры вала знаходзілася драўляная канструкцыя ў выглядзе неапрацаваных бяровён, укладзеных паралельна адно да аднаго, якія прадухілялі апаўзанне насыпу. Знаходкі элементаў ранняй мілаградскай керамікі дазваляюць аднесці час пабудовы першапачатковага вала да VI—IV ст. да н.э. Найбольш прыметны след у жыцці гарадзішча пакінулі носьбіты культуры штрыхаванай керамікі, якія жылі тут у канцы I ст. да н.э. — I ст. н.э. Удалося ўстанавіць дзве рэканструкцыі абарончых

Гарадзішча каля в. Івань.

пабудоў. Мілаградскі вал быў дасыпаны пластом зямлі з уключэннем культурных рэшткаў з пляцоўкі гарадзішча.

У ходзе раскопак паўсюдна на рознай глыбіні былі зафіксаваны хаатычна раскіданыя камяні, часта са слядамі абпалу. Разам з імі ў асобных месцах выяўлена вялікая колькасць камянёў авальнай і круглай формы. Вядома, што падобныя вымасты шырока распаўсюджваліся на гарадзішчах штрыхаванай керамікі і днепрадзвінскай культуры.

У культурным пласце знойдзены шматлікія вырабы з гліны, жалеза, бронзы, косці і шкла. Рэчавы матэрыял яскрава адлюстроўвае жыццё і побыт гэтага паселішча. Знаходкі прадстаўлены галоўным чынам рэшткамі гаршкоў з высокім прамым адагнутым наверх венчыкам і акруглым днішчам. Частка фрагментаў мае арнаментцыю ў выглядзе жамчужных і ямачных уцісканняў, якія нанесены на шыйцы або венчыку. Іншыя вырабы гэтай культуры — вялікія біканічныя праселкі са старанна загладжанай паверхняй.

Самым багатым на знаходкі аказаўся пласт, звязаны з культурай штрыхаванай керамікі. Тут выяўлены два цэлыя і вялікая колькасць рэшткаў рабрыстых гаршкоў, жалезныя, жніўныя сярпы, жніўныя нажы, наканечнікі коп'яў, кельты з прамавугольнай утулкай, нажы з прамой і гарбатай спінкай, бронзавыя падвескі, пацеркі, шпількі, фібула, пярсцёнкі, шкляныя пацеркі, гліняныя праселкі, тыглі і іншыя рэчы. У ніжніх адкладах культурнага пласта знойдзены шкляная пазалочаная пацерка II ст. да н.э. — I ст. н.э. і тыпова зарубінецкі кельт, які датуецца па чаплінскіх аналагах сярэдзінай I ст. да н.э. — I ст. н.э. Спалучэнне гэтых знаходак дазваляе аднесці час з'яўлення на гарадзішчы носьбітаў культуры штрыхаванай керамікі не раней сярэдзіны I ст. да н.э. У верхніх пластах знойдзена шкляная бочачкападоб-

ная пацерка аранжавага колеру, датаваная I ст. н.э.

Некалькі выпадзе з гэтай храналагічнай шкалы жалезная шпора, датаваная III — VIII ст. н.э. Гэта знаходка сведчыць аб тым, што пасля I ст. н.э. гарадзішча магло выкарыстоўвацца ў якасці сховішча. Нельга не адзначыць і таго факта, што ў перыяд, звязаны з носьбітамі культуры штрыхаванай керамікі, адчуваецца вялікі ўплыў з поўдня, з арэала зарубінецкай культуры. Аб гэтым сведчаць знаходкі глянцавых місак, шкляных антычных пацерак, сякер-кельтаў і іншых вырабаў. Асабліваю цікавасць прадстаўляюць некалькі фрагментаў ад глянцавага гаршка, на вонкавай паверхні якога нанесены прадропаны малюнак у выглядзе жаночых постацей, заштрыхаваных трохвугольнікаў, «сцяжкоў» і г.д. Сюжэт, відаць, быў звязаны з культам урадлівасці.

Знойдзеныя на гарадзішчы наканечнікі стрэл, нажы і шыферныя праселкі, датуемыя XII — XIII ст., дазваляюць меркаваць, што і ў сярэднявеччы гарадзішча магло служыць сховішчам для навакольнага насельніцтва. А пазней тут, магчыма, знаходзілася позняя сярэдневяковае памесце, аб чым можна меркаваць па шматлікіх рэштках шэрагліянага ганчарнага посуду, канцэнтрыцы якога асабліва вялікая ў паўднёва-заходняй частцы гарадзішча.

Па ўсёй верагоднасці, у пачатку I ст. н.э. спыняецца жыццё і на іншых гарадзішчах Случчыны. Ва ўсякім разе і Случкае гарадзішча, і гарадзішча каля в. Леніна (Раманава) не маюць знаходак пазней I ст. н.э. Па якіх прычынах замірае жыццё на ўмацаваных паселішчах, пакуль што невядома. Гэта магло быць выклікана або пераходам насельніцтва на селішчы, або адыходам носьбітаў штрыхаванай керамікі ў больш паўночныя раёны. Аднак ніводная з версій пакуль не знаходзіць пацвярджэння.

А.А.Егарэйчанка.

У сутоках Слуцы і Бычка

«Зямля, што добрая маці, прыняўшы ў нетры свае ўсё, ад яе ж рукою чалавека ўзятае, у немачы захоўвае яго для далёкіх нашчадкаў. І тады заступ археолага раскрые нетры і прымусіць іх расказаць аб мінулым», — пісаў яшчэ ў сярэдзіне XIX ст. вядомы беларускі археолаг, краязнавец і этнограф А. М. Семяноўскі.

Гарадзішча старажытнага Слуцка. Найстарадаўнейшая частка сучаснага Слуцка — гарадзішча, знаходзіцца ў цэнтры горада, непадалёку ад скрыжавання вуліц Леніна і Максіма Багдановіча, у сутоках рэк Слуцы і Бычка. Яно займае пячаную выспу памерамі 100x80 м, якая ўзвышаецца над поплавам на 5—7 м.

Першыя насельнікі, што аблюбавалі гэтае месца, з'явіліся тут, відаць, яшчэ ў сярэдзіне 1-га тысячагоддзя да н.э. Ад той далёкай пары дайшлі да нас знаходкі: жалезная сякера-кельт, некалькі гліняных праселкаў і чарапкі грубаляпнага посуду. У старажытнарускі перыяд на гэтым месцы славянскім племенем дрыгавічамі быў заснаваны дзядзінец летапіснага Слуцка. У часы Вялікага княства Літоўскага тут размяшчаўся Верхні замак Слуцка. У XIX—пач. XX ст. гарадзішча мела назву Саборная горка, бо на той час тут размяшчаўся сабор Аляксандра Неўскага. У 1930—1940-я гады гарадзішча атрымала назву Бязбожная горка, храм, што зна-

ходзіўся тут, быў узарваны і на яго месцы ўзведзены гарадскі Дом культуры. Зараз амаль уся пляцоўка гарадзішча забудавана і пакрыта асфальтам. Гарадзішча носіць назву Вялікая горка. Гэтае месца іншы раз і сёння называюць Верхні замак Слуцка. Яшчэ захоўваецца паданне пра існаваўшы тут некалі падземны ход, на якім, нібыта, можна было на кані дабрацца з Верхняга замка Слуцка да Капыльскага.

За сотні гадоў, у выніку жыцця і дзейнасці чалавека, на слцкім гарадзішчы ўтварыўся так званы культурны слой. Ён утрымлівае сляды дзейнасці чалавека: трэскі, косці жывёл, чарапкі бітага посуду і іншыя рэчы. Таўшчыня культурнага слоя ад 3 да 4 м. Па афарбоўцы, шчыльнасці, складзе і гістарычным паходжанні ён падзяляецца на некалькі стратыграфічных напластаванняў. Так, першае напластаванне, што ўтварылася ў XI ст., мае таўшчыню 0,2—0,4 м. Яно цёмна-шэрае, амаль чорнае па афарбоўцы, вельмі шчыльнае, зрэдку ўтрымлівае знаходкі таго часу. Другое напластаванне, што ўтварылася ў XII—XIII ст., мае таўшчыню больш за 3 м. Слой гэтага часу па афарбоўцы карычневаты, вільготны, утрымлівае рэшткі старадаўняй забудовы і шмат знаходак. Трэцяе прыпадае на XIV—XVIII ст. Па афарбоўцы яно светла-шэрага колеру, шчыльнае, утрымлівае мноства чарапоў посуду. Таў-

Рэшткі сядзібнай забудовы XII ст. на дзядзінцы летапіснага Слуцка.

шчыня пласта 0,5—1 м. Археалагічныя даследаванні пачаліся яшчэ ў даваенны час. Так, у 1929 г. беларускія археолагі А.М.Ляўданскі і С.А.Дубінскі зрабілі тут невялікі раскоп. Яны сабралі чарапкі ляпнога і ганчарнага посуду, металургічныя шлакі. У 1958 г. і ў 1966 г. беларускімі археолагамі Э.М.Загарульскім і П.Ф.Лысенкам выяўлены восем ярусаў старажытнай забудовы, а таксама сабраны рэчы XII—XIII ст., сярод якіх былі прылады працы, зброя, упрыгажэнні, прадметы побыту.

Значныя раскопкі былі праведзены ў 1985—1986 гг. Л.У.Калядзінскім. У выніку гэтых даследаванняў вывучана планіроўка і забудова слуцкага дзядзінца XII—XIII ст., выяўлены тры вулічныя маставыя і каля 40 пабудоў, сабрана вялікая калекцыя прадметаў, якія характарызуюць матэрыяльную культуру і побыт насельніцтва тагачаснага Слуцка.

Рэшткі гарадской забудовы XIII ст. на дзядзінцы летапіснага Слуцка.

Дзядзінец летапіснага Слуцка. Краінай гарадоў называлі іншаземныя купцы і вандроўнікі ў XI—XIII ст. Русь. Толькі ў адной Беларусі на той час, згодна з пісьмовымі крыніцамі, было 35 гарадоў, сярод якіх пачэснае месца займаў старажытны Слуцк, першае ўпамінанне пра які ў старажытных летапісах адносіцца да 1116 г., калі кіеўскі князь Уладзімір Манамах напаў на менскага князя Глеба Усяславіча, напярэдадні спаліўшы Слуцк і, як гаворыць летапісец, не каюўся аб гэтым.

Натуральна, што ў часы феадальнай раздробленасці такія трагічныя падзеі маглі адбывацца часта. І таму, для бяспекі жыхароў, горад павінен быў мець добрыя ўмацаванні. Тая частка горада, дзе былі такія ўмацаванні, называлася «дзядзінец». Тут пражываў князь з дружнай — сваямі «дзецьмі» (адсюль і такая назва), жыла і яго прыслуга.

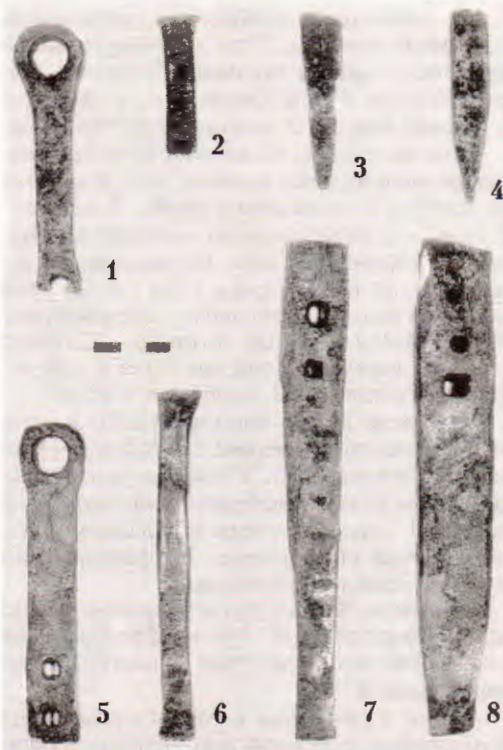
Што ўяўлялі сабой умацаванні Слуцка ў XII—XIII ст.? Па-першае, уся пляцоўка гарадзішча абнесена магутным валам. Ядро вала было з чырвонай шчыльнай гліны, насып — з пяску. Каб пясок не асыпаўся, паверхня вала была задзернавана. Шырыня вала ў аснове больш як 20 м, вышыня каля 6 м. Па грэбені вала ішоў вастрэкоў з дубовых бярвён. Па-за валам выяўлены роў глыбінёй каля 2 м і шырынёй да 25 м, які злучаўся з рэчкай Бычок, на той час яшчэ паўнаводнай.

Калі мінуць гарадскую браму, што стаяла на вале, і ўвайсці на тэрыторыю дзядзінца, то першае, што кінулася б у вочы — гэта драўляныя вулічныя маставыя, якія перасякалі дзядзінец. Яны насцілаліся з дошак, аполкаў ці бярвён. Іх шырыня была каля 2 м. Звычайна такая маставая служыла 20—30 гадоў. На працягу некалькіх стагоддзяў змянілася некалькі такіх маставых.

Уздоўж вуліц месціліся сядзібы, якія ўключалі жытло і некалькі гаспадарчых пабудоў. Сядзібы размяжоўваліся вастрэкоўкамі. Яны існавалі двух тыпаў: слупкі ці плашкі, укапаныя ў грунт, або дубовыя калы, што ўбіваліся ў глебу і складалі аснову плятня.

Зрубы жыллаў рабіліся ў чашку з хваёвых бярвён. Ніжні вянок пабудовы, для большай засцярогі ад вільгаці, рабілі з дубу. Каб у хаце было цяплей, шчыліны паміж бярвёнамі канапацілі мохам.

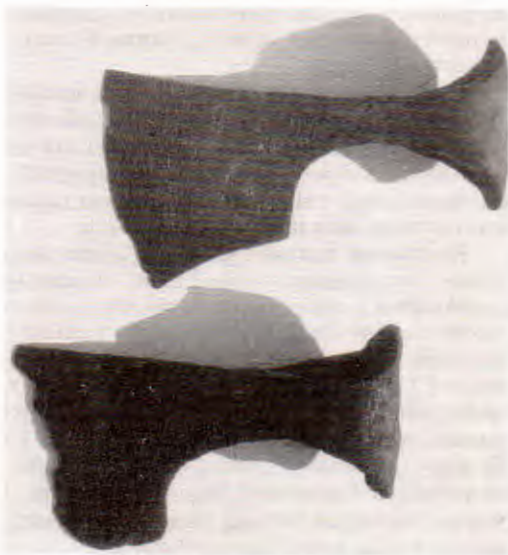

Прылады працы случкага каваля XII ст.: 1,5 — цвікарні, 2,6 — зубілы, 3,4 — прабойнікі, 7,8 — пвікарні-зубілы.

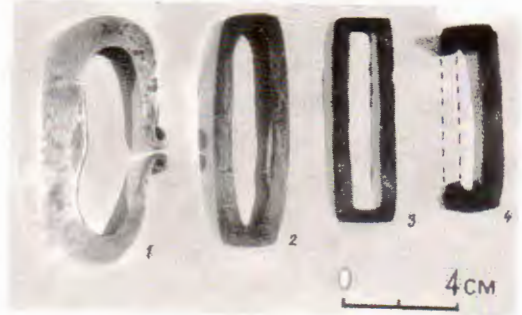
Замкі і ключы. XII — XIII ст.

Сякеры. XIII ст.

Малаток-цвікадзёр. XII ст.

Крэсівы: 1 — XI ст., 2—4 — XII—XIII ст.

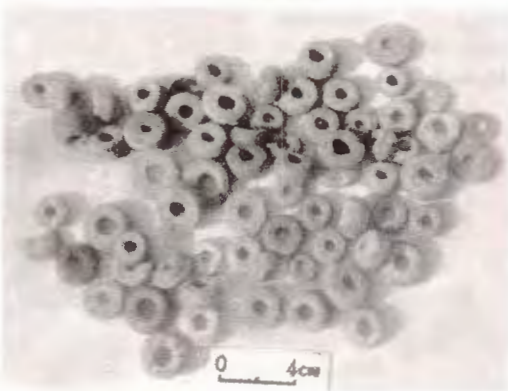

Прадметы ваеннай справы XII—XIII ст.: 1, 2 — наканечнікі дрочкаў, 3, 4 — наканечнікі стрэл, 5 — скрыжаванне мяча, 6 — псалій, 7 — наканечнік рагаціны, 8 — уток кап'я, 9 — цуглі.

Кісцень. XIII ст.

Бронзавая наверхніца булавы. XIII ст.

Шыферныя прасліцы. XII—XIII ст.

У некаторых пабудовах захаваліся дзвярныя праёмы. Гэта прамавугольныя вырубкі ў чвэрць таўшчыні бярвяна, шырынёй каля 80 см. Знойдзена і некалькі дзвярэй. Адны з іх мелі памеры 86x59 см.

Усе пабудовы, незалежна ад іх прызначэння, мелі падлогу з дошак, што ўсякаліся на ўзроўні 2—3-га вянка зруба. У жылгах, у адным з аддаленых ад увахода вуглоў, стаяла глінабітная печ. Яе памеры па аснове былі прыкладна 1,5x1,5 м. Печ рабілася на слупавым апечку. Дах пабудоў XII—XIII ст. рабілі з дошак. Плошча случкіх жылгаў на той час была 9—20 м². Клеці і хлявы мелі плошчу 4—12 м².

У пласце XII ст. былі выяўлены рэшткі кузні. Гэта зруб памерамі 3,4x3,5 м. У кузні мелася печ-каменка. У пласце, што запаўняў гэтую кузню, знойдзена шмат жалезных вырабаў, сярод якіх ёсць прылады металапрацоўчай вытворчасці, паўфабрыкаты і адходы кавальскай справы.

У пласце XIII ст. былі ўскрыты рэшткі зруба плошчай 16 м². Тут выяўлена вялікае скапленне металургічных шлакаў, жалезных вырабаў.

Рэчы з раскопак случкага дзядзінца з'яўляюцца тыповымі для ўсходнеславянскага горада. Яны прадстаўлены вырабамі з чорнага і каляровага металу, косці і дрэва, шкла і бурштynu, каменю і гліны. Сярод іх ёсць прылады працы і рэчы хатняга ўжытку, дэталі транспартных сродкаў і прадметы ваеннай справы, упрыгажэнні і культавыя рэчы.

Так, вырабы з чорнага металу прадстаўлены прыладамі працы: кавадлам, зубіламі, цвікарнямі, прабойнікамі, далотцамі, малатком-цвікадзёрам, нажамі стаялярнымі і касцярэзнымі, свядзёлкам, разцом такарнага станка, шыламі, сякерамі і г. д.

Прадметы хатняга ўжытку ўключаюць нажы кухонныя і сталовыя, нажніцы шарнірныя і спружынныя, цыліндрычныя замкі, ключы да іх і да ўнутраных замкоў, крэсiвы, шпількі-заколкі, спражкі, вушкі катлоў і вёдраў, абручы ад вёдраў і дужкі да іх, патэльні, чап'ялу, качаргу і інш. Да ліку рэдкіх знаходак адносіцца брытва XII ст. На Беларусі, акрамя Слуцка, знойдзена брытва толькі на раскопках Бярэсця. Цікавае маюць і знаходкі дэталей бязмена: абойміца, колцы і гіра вагой шэсць фунтаў.

Даволі разнастайная калекцыя прадметаў узбраення. Гэта наканечнікі рагаціны,

дзіды, суліц, стрэлаў. Знойдзены таксама ўток ад кап'я, скрыжаванне мяча, гіра кісценя, бронзавае наверша булавы, кольцы кальчугі, стрэмя ад сядла, шпory некалькіх тыпаў, падковы, пуглі.

Вырабы з дрэва ўключаюць прылады працы. Гэта дубовыя рыдлёўкі, лапаты для веяння зерня, пранікі, даўбежкі, шавецкая калодка. Драўляны посуд прадстаўлены бандарнымі вырабамі (клёпкі і донцы бочак, вёдраў, бойкі, біклагі, лыжкі, конаўкі) і посудам, зробленым на такарным станку: міскі, талеркі, кубачкі. Знойдзены і скураныя мячы, чаравікі, боты, дыскі ручных жорнаў.

Касцяныя вырабы ўключаюць накладкі на лук і калчан для стрэлаў, гузікі, рукаяткі нажоў, муфты, праколкі. Кераміка прадстаўлена гаршчамі і міскамі. Гаршкі арнаментаваны хвалістым ці лінейным арнаментом. Іх аб'ём 1,5—2,5 л.

Незвычайна мала для Слуцка знойдзена вырабаў з каляровага металу, хаця рэшткі мясцовай вытворчасці ювеліра на слупкім дзядзінцы знойдзены. Гэта каменная ліцейная формачка для вырабу пацерак. Менавіта такія ўпрыгажэнні былі ўласцівы дрыгавіцкім жанчынам. Сярод нешматлікіх прадметаў з каляровага металу ёсць бранзалеты і пярсцёнкі з бронзавага дроту. Мяркуючы па прастаце іх вырабу, яны маглі быць мясцовага паходжання. Але сустрэты і прывазныя рэчы. Гэта бронзавая падвеска балцага тыпу, якая паходзіць з зямлі латгаллаў, і другая сярэбраная, якая ўласціва ўжо фіна-угорскім народам. Трапіць у Слуцк яны маглі хутчэй за ўсё гандлёвым шляхам. Такім жа шляхам трапілі ў Слуцк у XII—XIII ст. з Кіева шклянныя бранзалеты, каралі, пярсцёнкі, шклянны посуд. З паўднёвых зямель Русі ў Слуцк трапілі крыжыкі з чырвонага каменю-парфіру. Яны вырабляліся ў Корсуні (Херсанесе), адсюль і іх назва «крыжыкі-карсунчыкі». Адтуль жа, відаць, прывозіліся ў Слуцк і амфары, у якіх было віно ці аліўкавы алей. З Каўказа паступалі самшытавыя грабяні. З Прыбалтыкі прывозіліся бурштын і вырабы з яго. Знойдзены бурштынавыя пацера і падвеска.

Насельніцтва Слуцка ў XII—XIII ст. займалася металапрацоўкай, гарбарна-шавецкім, касцярэзным, дрэвапрацоўчым, ганчарным, ювелірным, камянячосным рамёствамі.

«Кароль». Шахматная фігурка з косці. XII ст. «Слон». Шахматная фігурка з косці. XIII ст.

Аб занятку земляробствам сведчаць знаходкі сашніка, сярпоў і гарэлага збожжа (ячмень, каноплі), жорнаў. Відаць, у ваколіцах дзядзінца раслі плодзавыя дрэвы, бо ў культурным слоі XII—XIII ст. нярэдка трапляюцца костачкі вішань і сліў.

Шматлікія знаходкі касцей свойскіх жывёл сведчаць пра занятак насельніцтва і жывёлагадоўляй. Тут гадавалі кароў, свіней, авечак, коз, коней.

Аб занятку хатнімі промысламі сведчаць знаходкі трапашак, верацёнаў, прасліц.

Жыхары слупкага дзядзінца мелі гандлёвыя сувязі як з суседзямі, так і з далёкімі землямі.

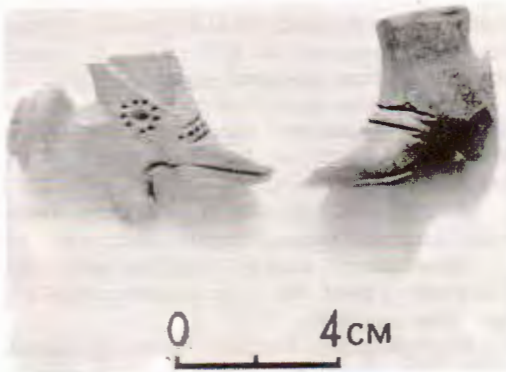
Параўнальна багатай была духоўная культура. Знойдзены чатыры шахматныя фігуры: пешкі, ладзі, слана і караля. Пешка і ладзія выразаны з дрэва, а слон і кароль — касцяныя. Апошні ўяўляе сабой выяву чалавека шляхетнага выгляду ў дарагім галаўным уборы, які сядзіць на троне. Вышыня фігуркі 6,8 см. Знаходка датуецца пачаткам XII ст. Бліжэйшы аналаг ёй вядомы ў Нарвегіі. На тэрыторыі Усходняй Еўропы гэта пакуль што першая знаходка такога роду.

Аб распаўсюджванні пісьменнасці сярод жыхароў слупкага дзядзінца сведчаць знаходкі, якімі пісалі на навошчаных дошчачках. Знойдзена днішча бочачкі з выразанай літарай «И».

На дзядзінцы старажытнага Слуцка меўся каменны храм, узведзены, відаць, у сярэдзіне XII ст. Матэрыялам служылі тонкая цэгла і вапняковыя пліты. Змешаная муроўка збліжае яго з храмамі Св.

Паліхромная кафля з выявай герба Слуцка. XVII ст.

Курьцельныя люлькі ў выглядзе чаравічкаў. XVII ст.

Міхаіла і Дабравешчання з Віцебска і Барысаглебскай царквой з Наваградка.

Верхні замак Слуцка. Беларусь у XIV—XVII ст. называлі краінай замак. Яны ўзводзіліся амаль праз кожныя 30—40 км. Верхні замак Слуцка ўпершыню згадваецца ў пісьмовых крыніцах у 1409 г. Ён узнік на месцы дзядзінца летапіснага Слуцка, меў круглую форму і займаў плошчу 1,5 га. Да Верхняга замка быў перакінуты пад'ёмны мост, за якім размяшчалася замакавая брама. Яна была даволі высокая, мела чатыры ярусы бою, на якіх размяшчаліся гарматы. Над брамай знаходзілася вежа з гадзіннікам. Вежу вячаў медны шар з выявай арла, пакрыты пазалотай. На тэрыторыі самога замка стаў паалац, узведзены з часаных дубовых

брусоў. Пляцоўка была абнесена драўлянай сцяной з вежамі, якія ўзвышаліся не толькі над горадам, але і над усёй ваколіцай, што дазваляла паспяхова адбіваць атакі праціўніка.

Культурны слой Верхняга замка мае таўшчыню каля метра і датуецца XIV—XVII ст. У час раскопак тут было знойдзена каля двух дзесяткаў каменных ядраў. Яны акуратна вычасаны з шэрага граніту, адшліфаваныя, гладкія. Іх дыяметр 8,5—13,5 см, вага 1,5—3,5 кг. Керамічныя вырабы гэтага часу прадстаўлены знаходкамі кухоннага посуду, для пітва выкарыстоўваліся кубкі, кувалы, чаркі. Для транспарціроўкі вады ці віна ўжываліся біклагі. Яны былі круглыя, дыяметрам 18—22 см, мелі вузенькае горла і па баках вушкі, праз якія чаплялася вярхоўка.

Быў ва ўжытку ў XVI—XVII ст. і шклянны посуд. Гэта кватры, шклянцы, чаркі. Знойдзена керамічная пячная кафля з геральдычнымі сюжэтамі. На адной з іх маецца выява аднагаловага арла, на грудзях якога змешчаны трохкутны шчыт з відарысам на ім трох паляўнічых ражкоў. Гэта ўласны герб князёў Радзівілаў. Да ліку унікальных знаходак адносіцца кафля з выявай крылатага каня — Пегаса. Гэты сюжэт быў уласцівы выключна для слускай кафлі і больш нідзе на Беларусі і за яе межамі невядомы. Магчыма, што выява Пегаса ўжывалася некаторы час як гарадскі герб Слуцка. Кафля з такой выявай мела памеры пласціны 19,5x19,5 см. Тут жа выява трох сумешчаных лацінскіх літар — BRD, што расшыфروўваецца як «Багуслаў Радзівіл дукс» (з лацінскай мовы — князь). Кафля з такім сюжэтам, але паліхромная маецца ў Слуцкім краязнаўчым музеі.

Знойдзены таксама з керамікі: курьцельныя люлькі, скарбонкі, свістулькі. Курьцельныя люлькі сустрэты як звычайнай формы, так і ў выглядзе жаночага чаравічка. Скарбонкі вырабляліся ў выглядзе цыбуліны. Іх аб'ём быў 35—40 см³. З боку мелася шчыліна, праз якую апускаліся дробныя грошы — соліды. Пацкі-свістулькі вырабляліся ў выглядзе жывёл і птушак і амаль не адрозніваюцца ад традыцыйных вырабаў сучасных майстроў народных промыслаў.

Вакольны горад і Ніжні замак Слуцка. Вакольны горад летапіснага Слуцка-

ка размяшчаўся на паўночны ўсход ад дзядзінца і аддзяляўся абарончым ровам з вадой. Яго памеры былі 40—80х150 м. Культурны слой тут вельмі пашкоджаны сучаснай забудовай. У час земляных работ трапляліся шклянныя бранзалеты і шыферныя праселкі. У XIV—XVII ст. на месцы вакольнага горада ўзнік Ніжні замак Слуцка. Паводле пісьмовых крыніц, тут размяшчаліся тры палацы, узведзеныя з часанага бруса, і іншыя пабудовы. Абодва замкі абмываліся водамі Слуцы і Бычка.

Пасад Слуцка — помнік археалогіі канца XVI—XVIII ст., які размяшчаўся на паўднёвы захад ад дзядзінца — Верхняга замка на правым беразе р. Бычок. Культурны слой на пасадзе ў прыбярэжнай палаце рэчкі дасягае тоўшчы да 3—4 м. Слой добра захоўвае рэчы арганічнага паходжання. У час раскопак, што праводзіліся тут у 1985 г., былі выяўлены рэшткі гарадской забудовы: участак вулічнай маставой, вастраколы, пабудовы XVII ст., сабрана шмат фрагментаў глінянага і шклянога посуду XVII—XVIII ст., кафлі. Знойдзены быў таксама скураны абутак, вырабы з косці (тронкі нажоў, грабяні) і жалеза (нажы, цвікі). Далей ад прыбярэжнай часткі культурны слой памяншаецца да 0,6—0,2 м. У XVIII ст. гэтая частка горада была абнесена ўмацаваннямі і ўвайшла ў склад Старога месца Слуцка.

Абарончая лінія Старога месца Слуцка нагадвала земляны вал, які дугой ахопліваў старую частку горада з усходу,

паўначы і захаду і ўпіраўся сваімі канцамі ў Слуц. Тут мелася 12 бастыёнаў рознай канфігурацыі і памераў. Перад земляным насыпам знаходзіўся вадзяны роў. Трапіць у Слуцк можна было праз тры брамы, вымураваныя ў вале. Гэта брамы Астроўская, Ільінская (пазней Віленская) і Капільская. Інвентар Слуцка за 1728 г. дазваляе высветліць памеры слудцкіх умацаванняў таго часу. Шырыня вала ў аснове была 26,6 м, вышыня каля 8 м. Брамы Капільская і Ільінская мелі памеры ў аснове 25,6х36,6 м, Астроўская — удвая меншая. Перад брамамі цераз роў былі перакінуты пад'ёмныя масты, перад якімі знаходзіліся яшчэ дадатковыя перадмасты ўмацаванні.

Другая частка Слуцка, так званае Новае месца, размяшчалася на левым беразе р. Слуц. Цэнтрам абароны Новага месца быў Новы замак, узведзены ў канцы XVI ст. Ён меў форму квадрата з адным равелінам і чатырма бастыёнамі. На вуглах бастыёнаў узвышаліся вежы. Новы замак быў абкружаны вадзяным ровам, што злучаўся з рэчкай цераз спецыяльна схаваны шлюз. Увогуле ж, усё Новае месца Слуцка ўмацоўвалася таксама валам з сямю бастыёнамі і адной брамай — Навамейскай. Агульная ж даўжыня ўсіх гарадскіх умацаванняў Слуцка ў XVIII ст. дасягала каля 4 км. На працягу XVIII ст. Слуцк заставаўся адным з наймагутнейшых умацаванняў Рэчы Паспалітай.

Л. У. Калядзінскі.

Каля вытокаў дзяржаўнасці

У VIII—IX ст. на тэрыторыі сённяшняга Беларусі знаходзілася некалькі славянскіх этнічных аб'яднанняў. Гэта — крывічы, дрыгавічы, радзімічы, палачане. Яны ўяўлялі сабой, у пэўным сэнсе, пачатковыя дзяржаўныя ўтварэнні.

Тэрыторыя сённяшняга Слуцкіны была заселена дрыгавіцкімі плямёнамі. Вось што гаворыцца аб гэтых людзях у кнізе М. Гайдуга «Паратунак» (Мн., 1993): «Як заўважаюць вучоныя (археологі, мовазнаўцы, гісторыкі і інш.), дрыгавічы ў найбольшай ступені захавалі ў сабе праславянскасць, найменш паддаліся ўплывам іншых народаў і самі не імкнуліся займаць чужыя

тэрыторыі. Толькі на поўначы, на рацэ Бярэзіне і верхнім цячэнні Нёмана, яны паступова асімілявалі або выцеснілі на поўночны захад рэдкае там балцкае насельніцтва. Невялікая частка надпрыпяцкіх ды надбужанскіх дрыгавічоў пад час гэтай вандроўкі апынулася ў ваколіцах Салуні (сённяшніх Салонікаў у Грэцыі).

У тыя часы, калі ў «Аповесці мінулых гадоў» летапісец запісаў, што яны «седоша межы Припетыю и Двиною и нарекошеса дреговичи», а візантыйскі імператар Канстанцін Багранародны ў сваёй працы «Аб кіраванні імперыяй» (949) занатаваў іх пад назвай «другувітаў», дрыгавічы ўжо

былі з'яднаным, шматлюдным, моцным племенем. На поўначы яны межавалі з крывічамі і перамяшчаліся з імі па лініі, якую сёння вызначаюць беларускія гарады: Гродна — Наваградок — Менск — Барысаў. Па Дняпры суседзямі дрыгавічоў былі радзімічы. На поўдні да сённяшняга ўкраінскага Чарнігава праз Чарнобыль, Оўруч, Дубровіцу і ўверх па рацэ Гарынь аж да мястэчка Дзеражнага праходзіла мяжа паміж дрыгавічамі і драўлянамі. Ад мястэчка Берасцяное паўз паўночную ўскраіну Ковеля і непадалёку ад вытокаў Прыпяці аж да Уладавы на рацэ Буг, затым (ужо ў Польшчы) ад Уладавы да Радзьяна-Падляскага дрыгавіцкае насельніцтва межавала з вальнянамі.

Інтэнсіўнае развіццё гаспадаркі і грамадскага жыцця, пастаянная пагроза знешніх нападаў і, урэшце, уздзеянне суседніх і далёкіх народаў рана прывялі да ўзнікнення зародкаў дзяржаўнасці — племяннага саюза дрыгавічоў. Няма сумнення, што ўзначальваў яго свой уласны дрыгавіцкі княжацкі род і палітычнае жыццё засяроджвалася ў нейкім гарадскім цэнтры. На жаль, звесткі пра першае дрыгавіцкае княства і яго сталіцу не захаваліся. Аднак увесь ход пазнейшых падзей паказвае, што ў дрыгавічоў склалася моцнае самастойнае княства з добра развітай сельскай гаспадаркай, рамяством, унутраным і замежным гандлёвым абменам, моцнай абаронай. Доказаў таго ёсць мноства, найважнейшы з іх — гэта тое, што тэрыторыя дрыгавічоў не была захопленая іншымі плямёнамі, а яе насельнікі не былі зняволены ці выцеснены са сваёй зямлі, як гэта здарылася з іншымі слабейшымі ўнутранай еднасцю плямёнамі. Таксама і ў «Аповесці мінулых гадоў» гаворыцца, што свае княжанні мелі іншыя ўсходнеславянскія плямёны, «а дрыгавічы сваё». І калі шмат пазней у той жа летапіс быў унесены пад 980 годам запіс: «а Тур трымаў уладу ў Тураве, і ад яго празваліся тураўцы», дык ён толькі пацвердзіў існаванне ў дрыгавічоў самастойнага княства, пануючага ў ім княжацкага роду і сталіцы.

Уласную дынастыю дрыгавічы захавалі да 988 г., калі княскі пасада у Тураве вялікі князь кіеўскі Уладзімір аддаў свайму сыну Святаполку. Такім чынам кіеўскі князь намагаўся падпарадкаваць Тураўскае княства цэнтральнай уладзе стара-

жытнарускай дзяржавы, аднак яго старанні закончыліся няўдачай.

Дрыгавіцкая зямля была густа заселена, мела развітую гаспадарку, значную колькасць гарадоў, якія тут паўсталі ў глыбокай старажытнасці і затым пераўтварыліся ў асяродкі гаспадарчага, палітычнага і культурнага жыцця: Бярэсце (сённяшні Брэст), Дарагічын (Драгічын на Бузе), Пінск (Пінск), Чаргарыеск (Чаргарыск), Случаск (Служц), Клечанск (Клецк), Брагін, Наваградок (Навагрудак), Валкавыеск (Ваўкавыск), Бельск і інш.

Апошні раз у летапісах племя дрыгавічоў згадваецца пад 1149 г. Але дрыгавіцкая традыцыя, яе выразныя сляды захаваліся да сённяшняга дня ў заходнім рэгіёне».

На месцах рассялення дрыгавічоў (на Прыпяці, Бярэзіне, правабярэжжы Дняпра, у вярхоўях Случы, Арэсы) захаваліся археалагічныя помнікі — гарадзішчы, селішчы, курганныя могілнікі з пахавальнымі абрадам трупаспаўнення. Пахавальны інвентар дрыгавічоў не дужа багаты — гліняныя гаршкі, спіражкі, крэсіва, сякеры, наканечнікі коп'яў і інш. У жаночых пахаваннях сустракаюцца бронзавыя скроневыя кольца з заходзячымі канцамі, пярсцёнкі, бранзалеты і інш. Зрэдку ў курганах трапляюцца збудаванні ў выглядзе невысокага драўлянага зруба з дахам. Характэрная племянная адзнака дрыгавічоў — вялікія медныя або сярэбраныя пацеркі, аздобленыя напаянымі на іх паверхню дробнымі па памерах сярэбранымі шарыкамі — зерню. Другая этнічная асаблівасць — скроневыя кольца — завушніцы з круглага дроту, на якіх замацаваны па тры металічныя пацеркі невялікіх памераў.

Усходнеславянскія плямёны, пра якія ідзе гаворка ў «Аповесці мінулых гадоў», былі, уласна кажучы, не «плямёнамі», а саюзамі сваяцкіх плямёнаў — племяннымі саюзамі. Яны як дзяржаўныя ўтварэнні ўзніклі на базе развіцця прадукцыйных сіл з уласцівымі ім своеасаблівымі этнаграфічнымі прыметамі, асобым моўным дыялектам.

Случкая зямля можа ганарыцца сваім мінулым, асобае месца ў якім займае ўтварэнне і існаванне Случкага княства. Яно ўзнікла ў складзе Турава-Пінскага княства як удзельнае. Адносіцца гэта падзея да 1160 г.

З летапісных крыніц вядома, што да таго часу Слуцкам валодалі кіеўскія, а потым чарнігаўскія князі. Пасля 1160 г. у Слуцку княжылі нашчадкі тураўскага князя Юрыя Яраславіча. Гэта слуцкая дынастыя Рурыкавічаў правіла амаль 200 гадоў. У 1387 г. у грамаце ўпамінаецца слуцкі князь Юрый, апошні з гэтай дынастыі.

Вобраз Слуцкага княства таго часу перадаюць звесткі аб Турава-Пінскім княстве. Узнікненне на дрыгавіцкай зямлі Тураўскага княства адносіцца да канца X ст. Яго найбольш буйныя гарады Пінск, Слуцк, Капыль, Клецк, Давыд-Гарадок, Дубровіца і інш. Ёсць звесткі, што ў Тураве дзейнічала веча, існавала пасада тысяцкага, які ўзначальваў гарадскі полк (апалчэнне). Галоўная ўлада Турава-Пінскага княства належала князю. Да 988 г. адносіцца летапіснае ўпамінанне аб пачатку княжання ў Тураве Святаполка Уладзіміравіча, сына вялікага кіеўскага князя Уладзіміра Святаславіча. Тураўскія князі паводле права атрымання спадчыны, якое дзейнічала тады, траплялі на велікакняжацкі трон у Кіеве.

Тураўская зямля знаходзілася на поўдзень ад Полацкага княства па цячэнні Прыпяці. Прыпяць звязвала Тураў з Кіевам, а яе прытокі адкрывалі шлях з Турава ў межы Полацкай зямлі, на Вальнь, у

Польшчу. Княства называлі яшчэ Турава-Пінскім, улічваючы, што другім горадам пасля Турава быў Пінск. Але ўсё ж у палітычным і духоўным жыцці цэнтральнае месца адводзілася Тураву. Амаль усе гарады Турава-Пінскага княства былі на рэках: Тураў на Прыпяці, Пінск на Піне, Клецк на Лані, Слуцк на Случы.

Тураўскае княства на працягу першых ста гадоў пасля смерці Яраслава Мудрага (1054) каля сарака гадоў існавала самастойна, 60 гадоў было ў падпарадкаванні Кіева, а ў канцы 50-х гадоў XII ст. канчаткова вылучылася, і ў ім зацвердзілася пастаянная дынастыя князёў.

Але, выйшаўшы з-пад улады кіеўскіх князёў, Турава-Пінскае княства распадаецца на асобныя княствы і ўдзелы. Гэты працэс пачаўся яшчэ ў першай палавіне XII ст. Так, напрыклад, у 1128 г. у летапісах упамінаецца аб Клецкім удзеле. У другой палавіне XII ст. вылучаецца Дубровенскае, незалежным становіцца Пінскае і ў канцы таго ж стагоддзя канчаткова адасабляецца Слуцкае княства. Раздробленая і аслабленая міжусобіцамі Турава-Пінская зямля ў XIII ст. трапляе ў сферу ўплыву то галіцка-валынскіх, то літоўскіх князёў. У залежнасць ад гэтых князёў трапіла тады і Слуцкая зямля.

Падрыхтаваў Я.І.Бараноўскі.

У СКЛАДЗЕ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА І РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ

XIII ст. азнаменавалася ўтварэннем на тэрыторыі Беларусі Вялікага княства Літоўскага. Адбылося гэта пад уплывам, у першую чаргу, знешніх фактараў: агрэсіі з боку крыжакоў, татара-мангольскіх захопнікаў. У якасці цэнтра фарміравання новай дзяржавы выступіла Наваградская зямля разам з суседняй Літвой. Нездарма першы князь гэтага дзяржаўнага ўтварэння Міндоўт зрабіў Наваград дак сталіцай сваёй краіны.

Уваход Слуцкага княства ў склад Вялікага княства Літоўскага адносіцца да XIV ст. У 1395 г. вялікі князь літоўскі Вітаўт адабраў багатае Кіеўскае княства ў Уладзіміра Аль-

гердавіча, брата польскага караля Ягайлы, і ўзамен перадаў гэтаму князю ў спадчыннае ўладанне Слуцкае княства. Так Слуцкае княства стала ўдзельным уладаннем літоўскай велікакняжацкай дынастыі Гедзімінавічаў. Нашчадкі Уладзіміра Альгердавіча — князі Алелькавічы — валодалі княствам да 1612 г.

У грамаце вялікага князя літоўскага Аляксандра (1499) пералічаны найбольш буйныя населеныя пункты княства — г. Слуцк, двары Івань, Пагост, Амговічы, г. Капыль, двары Баслаўцы, Сыравадчыцы, Старыца, Цімкавічы, Скеб'ева, Старое Сяло. У XVI ст. да Слуцкага княства адносіліся таксама

Урэчча, Любань, частка Палесся з Петрыкавічамі, або Петрыкавам, Пясочнае, Раманаў, Дарогі (Старыя Дарогі), Ленін (на Слуцы), Бялёвічы, Семежава, Язы, Бранавічы, Лучнікі, Баркавічы, Бязверхавічы, Селішча і інш. Уладанні княства ахоплівалі тэрыторыі сучасных Слуцкага, Капыльскага, Салігорскага, Любанскага, Старадарожскага і частак Уздзенскага, Глускага, Петрыкавіцкага і Жыткавіцкага раёнаў.

Слуцкія князі Алелькавічы падтрымлівалі цесныя сувязі з суседнімі і іншымі княствамі Русі, асабліва маскоўскімі. Але сувязі гэтыя былі не дынастычныя, а палітычныя. Вакол Алелькавічаў, якія кожны раз падкрэслівалі сваё паходжанне ад вялікіх князёў літоўскіх Гедзіміна і Альгерда, групаваліся незадаволеныя вялікімі князямі літоўскімі мясцовыя феадалы.

Слуцк — трэці горад Беларусі, пасля Брэста і Гродна, які набыў у 1441 г. магдэбургскае права. Магдэбургскае

права адпавядала старажытным традыцыям самакіравання, якія існавалі, напрыклад, у Полацку, Віцебску і іншых беларускіх гарадах. Адбывалася як бы спалучэнне старажытных традыцый самакіравання з нормаў магдэбургскага права, згодна з якімі замест шматлікіх натуральных павіннасцей гараджане плацілі адзіны грашовы падатак. Яны вызваліліся ад суда і ўлады велікакняжацкіх (каралеўскіх) чыноўнікаў. Гэта ў значнай меры засцерагала ад самавольства маёмасць і эканамічную дзейнасць гараджан.

Справамі горада — рамяством, гандлем — кіравалі самі жыхары, на якіх распаўсюджвалася дзейнасць гарадскога права. Але яны па-ранейшаму падпарадкоўваліся князю і яго адміністрацыі, выконвалі павіннасці на карысць князя. Выбарным органам самакіравання была рада ці магістрат, які збіраў падаткі, выконваў судовыя функцыі, кіраваў грамадскімі работамі, наглядаў за гандлем, прымаў у гарадскую абшчыну новых мяшчан і г.д. Членамі рады маглі быць толькі законнанароджаныя заможныя мяшчане, якія пастаянна пражывалі ў горадзе. Не выбіраліся ў раду іншаземцы, нехрысціяне, ліхвяры, беднякі, калекі. Здаралася, што побач з ратушай (памяшканне, дзе праводзіліся пасяджэнні рады) стыхійна адбываўся і агульны сход гараджан, які нагадваў ранейшае веча. Устанаўленне самакіравання, нягледзячы на яго абмежаванні, паляпшала ўмовы рамеснай і гандлёвай дзейнасці, аслабляла феадальную залежнасць гараджан, якія былі асабіста свабодныя. У Слуцкім княстве на чале адміністрацыі стаяў намеснік слуцкі, а ў горадзе — воіт, якога назначаў князь з ліку гараджан.

Да Люблінскай уніі (1569), якая азнаменавала ўтварэнне новай дзяржавы — Рэчы Паспалітай, Слуцкае княства не раз было цэнтрам розных палітычных падзей, тут не раз праходзілі войны, жыхары Слуцчыны

Старадаўні герб Слуцкага княства і Слуцка «Пагоня».

ўцягваліся ў канфлікты паміж феадаламі.

Вядома, што слуцкі князь Алелька Уладзіміравіч разам са Слуцкім палком удзельнічаў у бітве народаў з крыжакамі пад Грунвальдам у 1410 г. Слуцкае апалчэнне было пад сцягам з гербам князёў Алелькавічаў як членаў дынастыі Гедзіміна і Альгерда. У канцы XV — пач. XVI ст. Слуцкае княства ўдзельнічала ў барацьбе мясцовых феадалаў супраць вялікага князя Жыгімонта Кейстугавіча. У 1433 г. гэта паўстанне ахапіла цэнтр Беларусі і Палессе. Гараджане Слуцка падтрымлівалі выступленне за незалежнасць Вялікага княства Літоўскага ад Польшчы. Жыгімонту прыйшлося ў 1434 г. выдаць грамату аб ураўнаванні правоў усіх феадалаў, у тым ліку і беларускіх.

Пасля смерці Алелькі (1454) вялікі князь літоўскі Казімір Ягелончык перадаў у пажыццёвае ўладанне Сямёну Алелькавічу Кіеўскае княства (1454—1470), а Міхаіл Алелькавіч атрымаў Слуцкае і княжыў на працягу 1454—1481 гг. У сувязі з тым, што Слуцкае княства суседнічала з Кіеўскім, Чарнігаўскім, Маскоўскім, многія слуцкія князі мелі сваяцкія адносіны з маскоўскімі, кіеўскімі, чарнігаўскімі князямі. Нават маскоўскі вялікі князь Іван III быў дваюрадным братам аднаго са слуцкіх князёў па лініі маці. Па некаторых звестках ім быў слуцкі князь Міхаіл Алелькавіч. Міхаіл Алелькавіч і Іван Гальшанскі, блізкі сваяк Міхаіла Алелькавіча, за спробу змясціць з прастола вялікага князя літоўскага Казіміра Ягелончыка пры дапамозе здрадніка былі схоплены ў красавіку і пакараны смерцю ў жніўні 1481 г. на адной з плошчаў Вільні.

Насельніцтва Слуцкага княства падзялялася ў асноўным на дзве галоўныя групы: сялян і «мяшчан» — жыхароў гарадоў Слуцка, Капыля і сямі мястэчак, якія існавалі ў 1566—1582 гг.: Дарогі, Любань, Петрыкаў, Пясочнае, Ленін, Семежава і Тонва (цяпер Тона-

ва). Мяшчане — жыхары гарадоў — займаліся галоўным чынам рамяством і гандлем.

У пачатку XVI ст. удзельныя княствы былі паступова ліквідаваны, але Слуцкае як адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка захавалася да 1791 г. У 1507 г. яно ўвайшло ў склад Навагрудскага павета Навагрудскага ваяводства. Яно захавала пэўныя рысы феадальнага ўдзела са сваёй сістэмай кіравання, замкавым судом, апалчэннем з дробных феадалаў (шляхты) і ваеннаслужылых людзей — зямлян, выбранцаў, татар і баяр, якія атрымлівалі за сваю ваенную службу зямельныя надзелы ў спадчыннае ўладанне.

У складзе Рэчы Паспалітай Слуцкае княства адстойвала правы сваіх гараджан на выкарыстанне беларускай мовы як дзяржаўнай, вяло барацьбу супраць паланізацыі, падтрымлівала праваслаўную царкву. Барацьба ў той час за «старыну», за незалежнасць Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага азначала змаганне за захаванне дзяржаўнасці беларускай мовы. Пры падтрымцы прадстаўнікоў шляхецкага саслоўя шырокае распаўсюджванне ў Вялікім княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім ў канцы XVI—пач. XVII ст. атрымала дзейнасць брацтваў — нацыянальна-рэлігійных арганізацый праваслаўнага насельніцтва, што ўзніклі ў адказ на польска-каталіцкую палітыку ўрада Рэчы Паспалітай. Буйныя беларускія брацтвы існавалі ў той час у Вільні, Магілёве, Берасці, Слуцку, Менску, Пінску, Барысаве, Оршы, Полацку, Мсціславе і іншых гарадах. Яны сталі сапраўднымі інтэгратарамі беларускага тагачаснага грамадства на базе нацыянальнай ідэі. Пачатковыя сярэднія брацкія школы былі адкрыты ў Вільні, Берасці, Пінску, Слуцку, Менску, Магілёве і многіх іншых гарадах і мястэчках. Брацкія друкарні надрукавалі 127 выданняў, сярод якіх буквары, палемічна-публіцыстычныя творы.

Большасць з гэтых кніг напісана на царкоўна-славянскай і беларускай мовах.

Насельніцтва Слуцка, як і многіх іншых гарадоў Беларусі (Магілёў, Віцебск), не прызнала Брэсцкую царкоўную унію (1596). У Слуцку, Капылі і іншых гарадах яна так і не была праведзена. Князі Радзівілы, да якіх у XVII ст. перайшоў горад, самі былі не католікамі, а кальвіністамі. Яны шмат зрабілі для ператварэння Слуцка ў моцную крэпасць. Гэта адбылося ў 30—50-я гады XVII ст. Уся тэрыторыя старога і новага горада была абкружана абарончымі збудаваннямі — земляным валам, ровам з вадой і бастыёнамі. Крэпасць мела сваю артылерыю, а гарнізон дастатковую колькасць агнястрэльнай зброі, боепрыпасаў.

Насельніцтва Слуцкага княства прымала ўдзел і ў барацьбе супраць феадалаў Рэчы Паспалітай. У 1654 г. пасля Пераяслаўскай рады, на якой было прынята рашэнне аб уз'яднанні Украіны з Расіяй, пачалася вайна паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай. Рускія войскі перайшлі мяжу і ўступілі на тэрыторыю Украіны і Беларусі. Вясной 1655 г. адна з рускіх армій пад камандаваннем князя А.Н.Трубецкага наступала ў напрамку Быхаў—

Слуцк—Слонім. 2 верасня 1655 г. пачалася аблога Слуцка войскамі Трубецкага, але 6 верасня яны адышлі на поўдзень у лясы, а затым павярнулі на Нясвіж. Слуцк не быў разбураны ў ходзе ваенных дзеянняў у час вайны 1656—1657 гг., як гэта здаралася з іншымі беларускімі гарадамі.

У перыяд Паўночнай вайны 1700—1721 гг. жыхары горада падвергліся новым выпрабаванням. Адбылося сутыкненне паміж імі і драгунамі літоўскага войска. У горадзе пабываў цар Пётр I. Па яго загадзе зімой 1705—1706 гг. у раёне Слуцка стаялі ўкраінскія казакі Міргарадска-Пераяслаўскага палка. А 11 мая 1706 г., пасля адыходу казакоў, Карл XII без супраціўлення заняў Слуцк. У час Паўночнай вайны насельніцтва Слуцка панесла значныя матэрыяльныя страты.

Слуцк у 1-й палавіне XVIII ст. заставаўся буйным горадам і эканамічным цэнтрам Беларусі. У 1728 г. тут налічвалася 1177 жылых дамоў і 1470 сямей. Пражывала 7,5—8 тыс. чалавек. У горадзе развіваліся рамёствы, гандаль. Усяго ў Слуцку налічваліся 874 рамеснікі 102 прафесій, найбольш значнымі былі гарбары — 39, шаўцы — 112, прадзільшчыцы — 76, пекары — 40, краўцы — 38, кавалі — 36. Рамеснікі

Уезд у Слуцк з паўднёвага боку.

былі аб'яднаны ў цэхі для лепшай арганізацыі вытворчасці і збыту тавараў. У 1777 г. у Слуцку было 18 цэхаў, а ў 30—40-я гады XVIII ст. у асобных майстэрнях з'явіліся першыя ў Беларусі мануфактуры.

У гістарычных падзеях 1776—1777 гг. Слуцку належыць значная роля. Якраз у той час Кацярына II і яе верны саюзнік прускі кароль Фрыдрых II прапанавалі польскаму каралю Станіславу Аўгусту Панятоўскаму праект ураўнавання правоў некаталіцкай шляхты з каталіцкай. Для падтрымкі гэтага праекта Кацярына II увяла на тэрыторыю Рэчы Паспалітай свае войскі. У Слуцку сабралася 266 канфедэратаў на чале з праваслаўным епіскапам з Магілёва Георгіем Каніскім і лідэрам кальвіністаў у Літве і Беларусі генерал-лейтэнантам Тамашам Грабоўскім. У сваім акце канфедэраты патрабавалі ўраўнавання сваіх правоў з правамі каталіцкай шляхты. Яны звярнуліся з просьбай аб дапамозе і заступніцтве да Кацярыны II. Пад націскам Кацярыны II сейм Рэчы Паспалітай прыняў пастанову аб ураўнаванні правоў праваслаўных і

пратэстантаў з католікамі. У 1785 г. Слуцк стаў рэлігійным цэнтрам праваслаўнай царквы ў Беларусі, Правабярэжнай Украіне, Літве і Польшчы.

У лістападзе 1791 г. Слуцкае княства — адміністрацыйна-тэрытарыяльная адзінка, якая праіснавала некалькі стагоддзяў, — пастановай сейма была ліквідавана ў сувязі з агульнымі рэформамі дзяржаўнага ладу ў Рэчы Паспалітай. Слуцк стаў цэнтрам Слуцка-чарэцкага павета Навагрудскага ваяводства. Большая частка тэрыторыі павета, гарады Слуцк і Капыль заставаліся ва ўладанні Дамініка Радзівіла. Павеат падзяліўся на сем парафій: Слуцкую, Капыльскую, Цімкавіцкую, Клецкую, Ляхавіцкую, Глускую і Мядзведзіцкую. Аднаводна на сейм выбіраліся два паслы-дэпутаты. У лютым 1792 г. у Слуцку адзін раз сабраўся павятовы сеймік з 219 дэпутатаў, які выбраў уладу павета і суддзяў павятовага суда. З студзеня 1793 г. Слуцк і яго павятовыя землі сталі часткай Расійскай імперыі, а Слуцк ператварыўся з цэнтра княства ў павятовы цэнтр Мінскай губерні.

Я.І.Бараноўскі, В.С.Відлога.

Дакументы сведчаць

З «АПОВЕСЦІ МІНУЛЫХ ГАДОЎ» АБ МІЖУСОБНАЙ БАРАЦЬБЕ, УЗБРОЕННЫХ ПАХОДАХ, ЗАВАЁВАННІ НОВЫХ ЗЯМЕЛЬ І РАБАВАННЯХ КНЯЗЁЎ-ФЕАДАЛАЎ

977—1117 гг.

23. В лето 6624 (1116). Приходи Володимер на Глеба; Глеб бо бяше воевал Дреговичи и Слуцкск пожег, и не каешеться о сем, ни покараешеться, но боле противу Володимеру глаголюще, укоряя и. Володимер же, надеяся на бога и на правду, поиде к Меньску с сыньми своими и с Давыдом Святославичем, и Олговичи.

Белоруссия в эпоху феодализма. Мн., 1959. Т. 1. С. 40.

З ШПАЦЬЁСКАГА ЛЕТАШСУ АБ ФЕАДАЛЬНАЙ РАЗДРОБЛЕНАСЦІ І МІЖУСОБНАЙ БАРАЦЬБЕ КНЯЗЁЎ У ЗАХОДНІХ ЗЕМЛЯХ РУСІ

1119—1195 гг.

15. В лето 6667 (1159). Том же лете иде Рогъволод Борисовичъ от Святослава от Олговича искать себе волости, поем полк Святославль, зане не створиша милости ему братья его, вземше под ним волость его и жизнь его всю; и приехав к Слуцъску и нача слатися ко Дрыючаном. Дрыючане же ради быша ему, и приедзяче к нему вабяхуть и к собе, рекуче «Поеди, княже, не стряпай, ради есме тебе; аче ны ся и с детьми бити за тя, а ради ся бьем за тя».

20. В лето 6670 (1162). В то же лето Рурик Ростиславич и Святополк Юриевич Туровский, и Святослав, и Ярослав Всеволодичи, и Олег Святославич, и Борис Володымерич, и

кривский князи, пройдоша ко Слуцку на Володымера Мстиславича, Ростиславля брата; Володымер же видя силу их не хотяше кровопролития, пусти им Слуцк, а сам поїде в Киев к Ростиславу брату, Ростислав же даде ему Триполь и инныя чтыри городы.

Белоруссия в эпоху феодализма. Мн., 1959. Т. 1. С. 59—61.

ЗВЕСТКІ ПРА СТАРАЖЫТНЫ СЛУЧАСК

Слуцк, древний Слуцеск, расположенный по обеим сторонам реки Случи, главное поселение Дреговичей, существовал еще в X столетии; в XII столетии был уже столицей отдельного княжества. Здесь была вотчина славного рода князей Слуцких и Копыльских, потомков в. кн. Ольгерда. Некоторые их этого рода сидели на киевском столе, другие были князьями Новгорода Великого. Олелько Владимирович, внук Ольгерда, был родоначальником князей Олельковичей-Слуцких. Сын его, рожденный от Настасии, дочери Василия Дмитриевича, в. кн. Московского, а внук великого Витовта, которого дочь София была за Василием, Симеон, был князем киевским, брат его Михаил был князем копыльским и казнен в Вильне в 1482 году по велению короля Казимира, наконец внук Олельки сын Семена киевского, Василий, был князем слуцким. Последним князем слуцким был Юрий Юрьевич, женатый на Екатерине Тенчинской. У них были три сына Юрий, Иван-Семен и Александр. Все они перешли в римскую веру и умерли бездетными. Но оставался двоюродный брат их, князь Юрий Семенович, внук казенного Михаила, умерший в 1586 году и похороненный в Слуцком кафедральном соборе. Он был женат на Варваре Кишка. У них была единственная дочь княжна София Юрьевна Олелькович-Слуцкая, вышедшая замуж 1 ноября 1600 года за князя Януша, сына князя Христофора Радзивилла. Она была последнею в роду. Умерла в Слуцке и похоронена в Св. Троицком монастыре, где и теперь лежит в свинцовой раке, над которой надпись: «1617 года марта 19 преставися благоверная София ксенжна Слуцкая Олельковна Юрьевичева, Ольгердова племя, и положена бысть в Слуцку, в монастыре Святое Живоначалное Тройцы». Мощи ее считаются нетленными. В народе сохранилась память этой благочестивой княгини, и в день совершения о ней панихиды, 17 сентября, народ всегда собирается во множестве.

Княгиня София была единственною наследницей Олельковичей.

Поэтому вся Слуцко-Копыльская вотчина перешла во владение Радзивиллов. Вотчина эта одна из богатейших в Белоруссии. Она простиралась слишком на тридцать миль; богато орошенная водами Случи, Лани, Мазы и Оресы, стремящихся с одной стороны к балтийскому морю, а с другой к Припяти и Днепру, она считалась самую плодородною. Пшеница и лен в то уже время произрастали здесь в большом изобилии. В Слуцком и Копыльском княжествах считалось 32 большия имения и семь городов с замками, именно: Слуцк, Копыль, Романов, Старобин, Пясечна, Ленин и Любань.

Князь Януш Радзивилл вместе с Зебржидовским руководил восстанием против Сигизмунда III. Он умер в Черлине в 1620 году, на 41 году жизни, похоронен в Дубинках. В Слуцке он основал евангелическо-реформатский сбор и высшее училище. Его наследник, князь Богуслав, был тоже покровителем кальвинистов. Он устроил в Слуцке сильную крепость, считавшуюся одною из лучших в стране, постоянно содержал четыре полка на свой счет и, когда в 1655 году князь Трубецкой осадил город с большими силами, не смотря на двукратныя нападения не успел взять замка. Слуцк постоянно находился во владении Радзивиллов, хотя Сапеги на правах наследства по женской линии претягивали на него притязание и вели продолжительную тяжбу, окончившуюся едва в 1732 году в пользу Радзивиллов. Последнею владелицею Слуцка из этого рода была княжна Стефания, вышедшая замуж за князя Льва Витгенштейна, почему, после смерти ее, Слуцк перешел в собственность сына их князя Петра Львовича Витгенштейна. В 1846 году Слуцк куплен в казну за 342,821 рубль.

Во все времена владения Слуцком князьями Радзивиллами, последние были постоянными покровителями как реформатского исповедования, так и православия. В этом отношении особенно памятен другой князь Януш, сын князя Христофора, храброго литовского гетмана. Он много жертвовал на поддержание кальвинских соборов и православных церквей, а вторая супруга его, Мария, дочь Василия Лупуллы, господаря Молдавского, в 1669 году завещала 600,000 польских злотых на литовские православные монастыри. Она похоронена в 1661 году в том же Св. Троицком монастыре. В том же склепе находится небольшой гроб с останками неизвестного князя-отрока. По преданию, это был сын кн. Януша и

Марии Лупуллы, отравленный нянькою, которая, будучи подкуплена врагами их, разрежала яблоко пополам ножом, которого одна половина была отравлена; одну часть съела сама, а другую, к которой прикоснулось отравленное лезвие, дала ребенку, от чего он и умер. Наследницею князя Януша осталась дочь Мария-Анна, от первого брака с Екатериною Потюкою. Она вышла замуж за двоюродного брата своего отца, князя Богуслава, последнего из линии Николая Рыжего. У них тоже была одна только дочь, Лудовика-Каролина в супружестве с Лудовиком маркграфом Бранденбургским, после его смерти вступившая в брак с Карлом-Филиппом герцогом Нейбургским. Лудовика-Каролина была последнею из рода Радзивиллов покровительницею кальвинистов и православных. Она подарила слуцкому Преображенскому монастырю остров Кочов в Домоновичах, при кенигсбергском университете учредила двенадцать стипендий для протестантов, посвятивших себя духовному званию. Кроме того много жертвовала на воспитание литовских протестантов в Оксфордском университете, во Франкфурте-на-Одере и в Берлине. После ее смерти в 1695 году Слуцкая вотчина и все другие имения достались единственной дочери ее Елисавете-Софии, в замужестве княгини Зульцбах, и следовательно перешли в чужия руки. Но впоследствии линия Радзивиллов Несвижских и Олыкских выкупила все эти имения, т. е. все бывшее владение княжеств Слуцкого и Копыльского.

Слуцк делится на старый и новый город. В старом, на высокой горе стоял сильно укрепленный замок, называвшийся верхним, потому что у подошвы горы стоял другой, нижний замок. Оба замка были окружены валом. Такой же вал окружал и весь Старый Слуцк с четырьмя воротами: Виленскими, Польскими, Островскими и Уречскими. Новый Слуцк воздвигнут едва в XVIII столетии; сейчас же за его пределами заметны следы другого замка, тоже окруженного валом. В Новом Слуцке находится Св. Троицкая церковь, от чего вся эта часть города называется Тройчаны. Наконец есть еще особая часть города, несомненно древнейшая, где находится величественное городище, на котором тоже стоял замок. Здесь же находился древнейший храм, кафедральный собор. Собор и Троицкая церковь истреблены пожаром, но в нынешнем столетии отстроены вновь. Существовали здесь монастыри Св. Ильи и другие. Ныне находится Троицкий монастырь и 8 церквей. Древнейший католический костел фарный. Поэтому-то во время происходивших споров и религиозной борьбы с протестантами сложена песня (в кантычках), в которой между прочим говорится:

Starsza slucka fara

Niż niemiecka wiara,

т. е. слуцкая фара постарше немецкой веры. Фара эта существует и ныне. Был здесь монастырь бернардинов и иезуитская коллегия. Евангелический собор и теперь существует.

Старовольский, в половине XVII столетия, считал Слуцк значительнейшим городом в стране. Не смотря на разные невзгоды, нападения татар, войны с Россией, внутренния междоусобия, Слуцк славился своей торговою и промышленною деятельностью. Самым цветущим для него временем было XVII столетие под опекою Радзивиллов. Кальвинисты постоянно содержали здесь гимназию и большую типографию. Вообще покровительство и защита протестантов были столь сильны, что их единоверцы даже из-за границы приезжали сюда, избегая преследований и ища защиты у Радзивиллов. Так из Шотландии сюда приехало большое число колонистов. Они здесь поселились и своею неутомимою деятельностью и знанием дела много содействовали развитию фабрик, торговли и промышленности. Фабрик было много разных, но в особенности славилась на всю Литву и Польшу фабрика слуцких поясов, составявших украшение и необходимость для каждого не только магната, но и обыкновенного шляхтича. Поэтому-то эти пояса были доступны всякому от 10 до 50 и 100 дукатов за штуку. Ни одна фабрика не могла сравниться со Слуцкою в отношении отделки, красоты цветов, отличного выбора узоров и прочности. Во многих польских богатых домах и теперь еще можно видеть эти пояса, хранимые как дорогое наследие; в Галиции же, где теперь усвоен польский костюм, заменяющий во всех торжественных случаях, как официальных, так и семейных, форменные мундиры, за слуцкие пояса платят большие деньги. Все слуцкие пояса обозначены вышитыми золотом русскими надписями, или же, на некоторых, словами: *Factus est Sluciae*.

С упразднением самостоятельного княжества, Слуцк был причислен к Новогрудскому воеводству; уездным городом Минской губернии назначен в 1795 году. Жителей в Слуцке ныне считают около 18 тысяч.

Живописная Россия: Литовское и Белорусское Полесье: Репринтное воспроизведение изд. 1882 г. Мн., 1994. С. 365—367.

Радавод князёў слуцкіх

АЛЕЛЬКАВІЧЫ (Алелькі, Слущкія), беларуска-літоўскі княжацкі род, герб «Пагоня», адна з галін Гедымінавічаў. Прадстаўнікі яго ў XV—XVI ст. займалі ў ВКЛ прывілеяванае становішча, адыгрывалі значную ролю ў грамадскім і дзяржаўным жыцці Беларусі, Украіны, Літвы і Польшчы. Неаднойчы станавіліся ў апазіцыю да вялікіх князёў, выступалі за аб'яднанне літоўска-беларускіх і ўкраінскіх зямель з Маскоўскай дзяржавай, змагаліся з татарамі.

Алелькавіч (Алелька) Аляксандр Уладзіміравіч (? — 1454), заснавальнік роду князёў Алелькавічаў, палітычны дзеяч, военачальнік, дыпламат Вялікага княства Літоўскага, удзельны князь слуцкі і капільскі (з 1394), князь кіеўскі (1441—1454). Другі сын кіеўскага князя Уладзіміра Альгердавіча, адзінакроўнага брата Ягайлы, унук вялікага князя Альгерда. У 1417 г. ажаніўся з Настассяй, маскоўскай княгіняй, дачкой вялікага князя маскоўскага Васіля і Соф'і Вітаўтаўны (дачка Вітаўта). У іх нарадзіліся тры дачкі і сыны — Сямён і Міхаіл. А.Алелька ўдзельнічаў у паходах Вітаўта пад Ноўгарад, у абароне паўднёвых рубяжоў ВКЛ.

Пасля смерці Вітаўта ў 1430 г. разгарэлася ўзброеная барацьба за вялікакняжацкі прастол, на які адным з магчымых прэтэндэнтаў быў і князь Алелька. Погляды яго мяняліся: спачатку падтрымліваў Свідрыгайлу, потым Жыгімонта Кейстутавіча, у 1433 г. — зноў Свідрыгайлу, за што Жыгімонт Кейстутавіч арыштаваў яго і пасадзіў у астрог у Кернаве. Жонка Алелькі Настасся разам з сынамі таксама была зняволена ва Уцянах. Пасля забойства Жыгімонта прысягнуў вялікаму князю ВКЛ Казіміру IV, які вярнуў Аляксандра Алелькавічу Слук і даў Кіеўскае княства (кіраваў ім аж да самай смерці). А.Алелька асноўныя ўладанні меў у «рускіх» (беларуска-ўкраінскіх) рэгіёнах

ВКЛ, падтрымліваў не толькі праваслаўныя царквы і манастыры, але і каталіцкія (зацвердзіў прывілей каталіцкага касцёла Св. Мікалая ў Кіеве). Рашуча выказаўся за прызнанне царкоўных і ўладальніцкіх правоў уніяцкага мітрапаліта Ісідора, што з'яўлялася процівагай велікакняжацкай уладзе, якая падтрымлівала кандыдатуру саборнага папы.

Пад апекай Алелькі працавалі розныя кнігапісцы і скрыпторыі. На жаль, звестак пра іх дзейнасць амаль не захавалася. Але на Лаўрышаўскім Евангеллі XIII—XIV ст. выяўлены тэкст яго дару манастыру: «Сезь князь Олександр Володимирович и с своею княгинею московскою и своими детми дал есмь десятину в св(вя)тей б(огороди)цы ў Лаврашов манастырь с Турца ў веки». Магчыма, што адзін з кодэксаў, якія ўзніклі ў часы А.Алелькі, пазней быў перапісаны і ўпрыгожаны знакамітым слуцкім дзякам У.Яцкавічам. На думку П.А.Гільтэбранта і А.Л.Міратворца, у пачатку XV ст. у Слукцу валося летапісанне. Пра гэта сведчыць знойдзены імі ў Нясвіжскім архіве Радзівілаў у 1867 г. фрагмент старажытнага рукапісу, дзе паведамлялася пра заснаванне Новага «града» ў Слукцу побач са Старым, будаўніцтва ў 1409 г. царквы Св. Багародзіцы ў высокім горадзе на «дытынцу» (у замку). Паводле гісторыка Улашчыка, тэкст гэты хутчэй за ўсё быў напісаны ў пачатку XVI ст., але, магчыма, на аснове летапісных слуцкіх запісаў у пачатку XV ст.

Аляксандр Алелькавіч пахаваны ў Кіева-Пячэрскім манастыры.

Алелькавіч Сямён (1420—3.12.1470).

Старэйшы сын Аляксандра, князь кіеўскі. Прэтэндаваў на велікакняжацкі пасады ў 1454 г. і 1456 г., шукаў падтрымкі ў Маскве. Аднавіў саборную царкву Кіева-Пячэрскай лаўры. Удава яго, Марыя Гаштольд, атрымала ад вялікага князя Пінскае княства ўзамен за Кіеўскае.

Міхаіл (каля 1425—30.8.1481).

Малодшы сын Аляксандра, князь слуцкі і капільскі. У 1470—1471 гг. намеснік вялікага князя ВКЛ у Вялікім Ноўгарадзе. З мэтай скінуць Ягелонаў і стаць вялікім князем ВКЛ стварыў групоўку магнацкіх родаў. Пры няўдачы меў намер аддзяліць ад ВКЛ усходнія землі

Пячатка слуцкага князя Аляксандра Алелькавіча.

Беларусі і Украіны і перайсці з імі пад апеку вялікага князя маскоўскага. За арганізацыю змовы супраць вялікага князя Казіміра IV пакараны смерцю. Пакінуў сына Сямёна, ад якога пайшлі наступныя слуцкія князі.

Васіль (каля 1425—4.6.1495).

Сын Сямёна, князь пінскі.

Сямён (каля 1460—14.11.1505).

Сын Міхаіла, князь слуцкі. У 1502 г. і 1503 г. слуцкія атрады пад яго камандаваннем разбілі нашэсце крымскіх татар на рэках Уза і Прыпяць.

Юрый (1492—17.4.1542).

Сын Сямёна, князь слуцкі. Удзельнік абароны Слуцка ў час Глінскіх мяцяжу 1508 г., бітвы з татарамі ў 1511 г., Аршанскай бітвы 1514 г.

Юрый II (каля 1531—9.11.1578).

Сын Юрыя, слуцкі князь. Удзельнік Лівонскай вайны 1558—1583 гг., узначальваў атрад слуцкіх воінаў з некалькіх тысяч. Жанаты быў з Кацярынай Тэнчынскай, кракаўскай кашталянкай (дачкай Станіслава), якая пазней выйшла замуж за Крштафа Мікалая Радзівіла. З Юрыем Алялькавічам мела дзяцей: Юрыя, Яна-Сямёна і Аляксандра.

Пахаваны ў Любліне, у капліцы Св. Станіслава Косткі касцёла езуітаў.

Юрый III (17.8.1559—6.5.1586).

Сын Юрыя Юр'евіча, князь слуцкі, адзін з апошніх Алялькавічаў па мужчынскай лініі. Жанаты з Барбарай Кішчанка, дачкой падляшкага ваяводы, меў з ёю адзіную дачку Соф'ю.

Ян-Сямён (1560 (?)—9.3.1592).

Сын Юрыя Юр'евіча і Кацярыны Тэнчынскай, ахрышчаны па ўсходнім абрадзе, перайшоў у каталіцызм. У 1586 г. ажаніўся з Соф'яй Мялецкай, дачкой Мікалая, кароннага гетмана і ваяводы падольскіх зямель. Была ў іх дачка, якая памерла ва ўзросце аднаго году ў 1591 г. Памёр у

Аляксандр Алялькавіч.

Юрый Алялькавіч.

Любліне і як соцыял езуітаў пахаваны ў іх люблінскім касцёле ў капліцы Пана Езуса Трыбунальскага, пабудаванай яго маці Кацярынай.

Аляксандр (?—26.6.1591).

Сын Юрыя Юр'евіча і Кацярыны Тэнчынскай, не быў жанаты. Памёр у Кракаве, пахаваны ў Слуцку, у царкве манастыра Св. Тройцы.

Соф'я (1.5.1585—19.3.1612).

Дачка Юрыя III і Барбары Кішчанка, апошняя слуцкая княгіня. У 1600 г. выйшла замуж за Януша Радзівіла, падчашага ВКЛ, якому пасля смерці Соф'і пры родах перайшло княства Слуцкае і Капільскае. Памерла ў Амеляве, была пахавана ў Слуцку, у Свята-Троіцкім манастыры.

Літаратура:

Беларуская энцыклапедыя ў 18 т. Т. 1. Мн., 1996; Г р и ц к е в и ч А. П. Древний город на Случи. Мн., 1985; К а л а м е й с к а - С а е е д М. Партрэты і помнікі старадаўнасці князёў Алялькавічаў у Слуцку. Інвентарызацыя Юзефа Смалінскага з 1904 г. Варшава, 1996; Мысліцелі і асветнікі Беларусі: Энцыклапедычны даведнік. Мн., 1995.

Падрыхтавала В. С. Відлога.

Мястэчка Грэск у XVI—XVIII ст.

Да найбольш старажытных паселішчаў Слуцчыны адносіцца Грэск. Ужо ў часы ранняга жалезнага веку (VIII—VI ст. да н.э.—VIII ст. н.э.) тут існавала ўмацаванае паселішча — гарадзішча. Акрамя гэтага помніка ў ваколіцах Грэска раней знаходзілася і шмат курганоў.

Першыя пісьмовыя звесткі пра Грэск

адносяцца да пачатку XVI ст. У 1536 г. Грэск належаў каралеве Боне і быў цэнтрам воласці ў Троцкім ваяводстве. Па загадзе Боны яе служэбнікі збіралі даніну з падданных і рабілі перапіс насельніцтва для будучага падаткаабкладання. Такія дзеянні выклікалі супраціўленне сялян Грэскай воласці, і яны ўзнялі бунт. «И они,

милостивая господарыня, жадною мерою прописатися не хотели и слуг моих перебили, а жадного куса у волости писати не дали», — пісаў у лісце да Боны яе намеснік Іван Гарнастай. Мяркуючы па гэтым дакуменце, бунт узначальваў нейкі старац, якога Бона раіла Гарнастаю «взяти до казни».

У 2-й палове XVI ст. маёнтак у Грэску належаў Марціну Валадковічу, потым слуцкім князям Алелькавічам, а з канца XVI ст. ён уваходзіць у склад радзівілаўскіх уладанняў. Найбольш ранні вядомы нам інвентар Грэска датуецца вераснем 1509 г. Паводле яго, панскі двор у Грэску меў невялікія памеры. На яго тэрыторыі знаходзіліся два жылыя дамы, тры невялічкія свірны, піўніца (склеп), пякарня, кухня і стайня з адрынай. Сам Грэск у гэты час ужо быў мястэчкам. У ім налічваліся 34 рыначныя і 35 вулічных пляцаў. На рынку знаходзіліся царква і карчма. У мястэчку дзейнічаў млын. Жыхары займаліся ў асноўным земляробствам. Большасць з іх мелі па валодцы зямлі (валока = 21,37 га). За валоданне зямлёй местачкоўцы павінны з кожнай валокі плаціць штогод па тры капы грошай (капа = 60 грошай). Сярод жыхароў Грэска было няма-ла рамеснікаў.

На працягу першай палавіны XVII ст. назіраецца паступовы рост паселішча. У 1654 г. тут налічвалася ўжо 95 двароў.

Набегі крымскіх татар на Случчыну

Стэпаўцаў (крымскіх татар) асабліва вабілі густа населеныя і багатыя землі Случчыны. У XVI ст. Слуцкае княства займала землі, што ляжалі па верхняй Случчы і яе прытоках, а таксама па верхніх прытоках Арэсы. З поўдня да яго прымыкалі палескія балоты, а з поўначы — лясны абшар. На захадзе Слуцкае княства межавала з Клецкім. Слуцк быў важным транспартным вузлом: дарогі і тракты вялі ў бок Клецка, Нясвіжа, Менска, Бабруйска. На поўдні Слуцк быў звязаны сухапутным шляхам з Петрыкавічамі (Петрыкаў) і Мазыром, далей гэты шлях пралягаў на Кіеў.

Напады крымскіх татар адбываліся звычайна ў канцы лета — пачатку восені, калі паспяваў ураджай і людзі, у тым ліку і ваеннаслужылае саслоўе — шляхта, былі заняты яго зборам. Існавала некалькі асноўных маршрутаў, па якіх крымскія та-

У мястэчку было ўжо шэсць вуліц — Міліцовая, Менская, Раковіч, Тарасовіч, Слуцкая, Крывая. Некаторыя з гэтых вуліц называліся па прозвішчах людзей, якія там жылі. Напрыклад, на Міліцовай жыло некалькі сем'яў з прозвішчамі Міліца, а на вуліцы Тарасовіч былі двары Тарасовічаў. Сярод насельніцтва Грэска было некалькі сем'яў радзівілаўскіх драгунаў і гайдкоў.

У XVIII ст. жыхары Грэска, як і раней, займаліся пераважна земляробствам. Аднак памеры іх зямельных надзелаў скараціліся да паўвалокі. З кожнай валокі местачкоўцы плацілі Радзівілам чыпш у 50 злотых. У большасці жыхароў было па два валы, а ў найбольш заможных — яшчэ і па аднаму — два кані. У 1721 г. на 69 двароў прыходзілася 105 валоў і 21 конь. У 1771 г. у мястэчку налічвалася 88 двароў. Усё большая колькасць местачкоўцаў займаецца рамёствамі.

Грэск быў тыповым беларускім мястэчкам. На працягу стагоддзяў ён захоўваў сваю старадаўнюю планіроўку і забудову.

Крыніцы:

1. Археографіческий сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. Вильно, 1887. Т. 1. С. 41—42.
2. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 694. Воп. 2. Спр. 1599, 1600, 1603, 1604; Ф. 673. Воп. 4. Спр. 1. Л. 365—369.

В. У. Шаблюк.

тары пранікалі на Случчыну і сумежныя з ёй землі. Адным з іх з'яўляўся так званы Чорны шлях, які пачынаўся паблізу самага Перакопа і далей цягнуўся паміж Дняпром і Бугам. Каля Белай Царквы ён дзяліўся на некалькі напрамкаў. Гэтыя шляхі-адгалінаванні вялі ўглыб Вялікага княства Літоўскага. Татары былі добра знаёмы з тапаграфіяй Палесся, ведалі сухапутныя шляхі, валодаілі прыёмамі і сродкамі пераправы цераз рэкі.

Крымскія татары неаднаразова выкарыстоўвалі броды каля Лоевай гары (Лоева). Ад Лоевай гары далейшы маршрут ваяўнічых атрадаў пралягаў на Мазыр, Петрыкавічы, дзе існавала пераправа цераз Прыпяць, і далей на Слуцк. Летапісы і дакументы зафіксавалі выкарыстанне крымцамі гэтага маршруту ў 1505—1521 гг.

Першы напад татар на Случчыну адбыўся ўвосень 1502 г. Слуцкі князь Сямён

Міхайлавіч Амелькавіч разам з падольскім ваяводам Янам Бучацкім разбілі атрад крымцаў у колькасці 150 чалавек («Хроніка Літоўская і Жамойцкая» піша пра 1500 крымцаў) і адабралі ўвесь палон.

У наступным, 1503 г., татары двойчы наведвалі слуцкую зямлю. Асабліва небяспечным быў першы напад, які адбыўся ў канцы жніўня. Набег быў імклівы і неспадзяваны. Амелькавіч даведаўся пра набліжэнне татар, убачыўшы іх. Вось аб чым сведчыць «Хроніка Быхаўца»: «Князь жа Семён Міхайлавіч в тот час был в Слуцку и не ведаючи ні о чом, только возривши з города на місто за реку Случ з церкви Святого Юр'я, и увиделі татар скачучих на конях, и мужи и жены імаюча и станаючи...»

За адзін гэты дзень крымцы прайшлі 25 міль (180–190 км) ад месца пераправы на Прыпяці. І вечарам таго ж дня апынуліся каля сцен Слуцка. Яны размясцілі кош¹ каля мястэчка Умаль і пастаянна рабавалі насельніцтва бліжэйшых паселішчаў. Становішча слуцкага князя было надзвычай складанае: у замку знаходзілася толькі невялікая колькасць ратнікаў. У гэтых умовах князь Амелькавіч прыняў рашэнне зачыніцца са сваёй дружынай у замку, тым часам паслаўшы адначасова ганца ў Вільню за дапамогай. Крымцы не маглі авалодаць слуцкім замкам. Спустошыўшы тэрыторыю ад Слуцка да Ішкалдзі і спаліўшы Клецкі замак, з палоннымі і здабычай яны пакінулі Слуцчыну.

Затое другі напад абярнуўся для крымцаў буйным паражэннем. Калі стэпаўцы вярталіся назад, князь Сямён Амелькавіч, Альбрэхт Гаштаўт і Юрый Неміровіч перахапілі іх ужо за Прыпяцю за мілю ад Давыд-Гарадка. У баі ў крымцаў быў адбіты ўвесь палон са здабычай.

У 1506 г. абаронцам Слуцкага замка прыйшлося вытрымаць самую працяглую за ўвесь час крымскіх нападаў аблогу і штурм. Два крымскія царэвічы, Біціс-Гірэй² і Бурнаш, спрабавалі авалодаць слуцкімі ўмацаваннямі. Абарону замка ўзначаліла ўдава князя Сямёна Міхайлавіча — княгіня Настасся. Татары рабілі падмёты, падпальвалі замкавыя сцены, але ўсё было дарэмна. Абаронцы адбілі ўсе атакі насядаўшых ворагаў. Страціўшы надзею

захапіць Слуцкі замак, царэвічы знялі аблогу і рушылі далей на паўночны захад, у бок Наваградка, адкуль павярнулі назад, у Крым. У выніку крымскага набегу 1505 г. амаль уся Слуцчына была спустошана і разрабавана.

На наступны год, не залячыўшы яшчэ раны пасля папярэдняга нападу, Слуцчына зноў трапіла пад удар татар. Рухаючыся ў бок Клецка і Наваградка, крымскія загоны рабавалі ўсё тое, што траплялася на шляху. Не выключана, што ў 1506 г. татары спрабавалі чарговы раз авалодаць Слуцкам. Пасля катастрофы пад Клецкам слуцкія ратнікі перарэзалі крымцам шлях да адступлення. Асабліва вялікія страты стэпаўцы панеслі паблізу Капыля і на пераправе каля Петрыкавічаў. Рэшткі апалелых загонаў праследаваліся ажно да Оўруча і Жытоміра. Толькі невялікая іх частка здолела дабрацца да Крыма.

Няўдачай закончылася і спроба асобнага крымскага загона ў 1508 г. пранікнуць з Валыні пад Слуцк. Ротмістр Лукаш Мараўскі з пешым войскам разбіў і прагнаў іх.

Апошні набег крымцаў на землі Слуцкага княства адбыўся ў 1521 г. Пяцітысячнае татарскае войска, пераправіўшыся цераз Дняпро каля Лоевай гары, спаліла Мазыр, а затым рушыла ўглыб беларускіх зямель. Былі разрабаваны абшары паміж Пінскам і Слуцкам. Пасля гэтага нападу паўднёвая частка Слуцчыны ўяўляла сабой вялікае папалішча.

Абарона Слуцчыны ад крымскіх набегу ляжала ў асноўным на мясцовых апалчэнцах. Згодна з popisам войска Вялікага княства Літоўскага 1528 г., харугва слуцкіх князеў налічвала 433 ратнікі. Безумоўна, у выніку буйной выправы крымцаў (у некалькі тысяч вершнікаў) яна адна не ўстане была аказаць належны адпор. І справа хутчэй была не ў колькасці перавазе нападаўшых. Хуткасць, з якой крымскія татары рабілі свае напады, не давала магчымасці своечасова сабрацца для абароны краю ўсім слуцкім ратнікам. У гэтых умовах надзвычай узраслі роля і значэнне Слуцкага замка. Замак даваў прытулак жыхарам Слуцка і навакольных сёлаў. На той час ён быў даволі добра ўмацаваны. Невялікі гарнізон меў на ўзбраенні нават

¹Кош — ваенны лагер татар.

²У розных крыніцах сустракаюцца іншыя варыянты напісання гэтага імя.

гарматы, страляючы з якіх, случакі нанеслі адчувальны ўрон жывой сіле ворага ў час штурму ў 1505 г. У замку знаходзілася дастатковая для працяглай аблогі колькасць боепрыпасаў і харчоў. Што тычылася насельнікаў аддаленых ад Слуцка месцаў, то ім прыходзілася спадзявацца толькі на саміх сябе, свой спрыт і сілу. Перад пагрозай крымскага палону альбо смерці людзі хаваліся ў густых лясах ці непралязных балотах, куды не маглі дабрацца крымскія загоны.

Калі на Случчыну прыходзілі буйныя аддзелы татарскага войска, слуцкім апалчэнцам дапамагалі вайсковыя адзінкі Вялікага княства Літоўскага (тактыка ратнікаў ВКЛ заключалася ў пераследзе абцяжараных палонам і здабывчай ворагаў). У 1502 г. кароль польскі і вялікі князь літоўскі Аляксандр прысылаў на дапамогу Сямёну Алелькавічу войска падольскага ваяводы Яна Бучацкага. Дапамога накіроўвалася случакам і ў 1503 г., але, на жаль, прыбыла тады са значным спазненнем, калі першы напад крымцаў ужо закончыўся. Другі напад, у канцы таго ж года, дзякуючы сумесным намаганням ратнікаў Сямёна Міхайлавіча Алелькавіча, Альбрэхта Марцінавіча Гаштаўта і Юрыя Неміровіча, закончыўся паражэннем татар паблізу Давыд-Гарадка. У 1506 г. апалчэнцы слуцкай княгіні Настассі разам з наваградскімі, менскімі і гарадзенскімі ратнікамі ўдзельнічалі ў пераследзе крымскіх загонаў пасля Клецкай бітвы. У час вайны Маскоўскай дзяржавы з Вялікім княствам Літоўскім у Слуцку і паблізу яго размяшчалася рота наёмнікаў на чале з Лукашам Мараўскім, якая налічвала 230 пехацінцаў і 6 вершнікаў. У час бітвы з татарскім загонам па рацэ Случ у 1508 г. пехацінцы Л. Мараўскага, маючы дасканаласць на той час узбраенне і даспехі, смела ўступілі ў бой з конніцай ворага, адкінулі яе і прымусілі ўцякаць. Тады ў пагоню за імі княгіня Настасся паслала конных ратнікаў са Слуцкага замка. У сваю чаргу слуцкая харугва неаднаразова прыходзіла на дапамогу ратнікам з іншых княстваў і ваяводстваў ВКЛ. Зімой 1527 г. слуцкі князь Юрый Сямёнавіч Алелькавіч удзельнічаў разам з іншымі князямі і шляхтай Вялікага княства Літоўскага ў вялікай выправе супраць крымскіх татар, у выніку якой стэпаўцы былі разбіты каля Альшаніцы, пад Кіевам. Частку ўцякаўшых

коннікі ВКЛ патопілі ў балотах альбо знішчылі, іншых захапілі ў палон.

З 7 крымскіх нападаў непасрэдна на землі Слуцкага княства 4 закончыліся паражэннем для іх арганізатараў і ўдзельнікаў: у 1502 г., 1503 г., 1506 г. і 1508 г. Але ў 1503 г., 1505 г. і 1521 г. слуцкія ратнікі былі не ў стане абараніць свае землі. Як правіла, случакі дасягалі поспехаў у цесным узаемадзеянні з іншымі харугвамі Вялікага княства Літоўскага. За ўвесь час татарскіх набегаў Слуцкі замак так і застаўся для ворага непрыступным.

У.І.Канановіч.

* * *

...Раніцай татарскі кош прачнуўся ад грукату лігаўраў. Замітусіліся воі, заскакалі езня, забегалі сотнікі, збіраючы сваіх людзей у загоны. Вісклівыя галасы мулаў клікалі да малітвы.

У Слуцкім замку таксама прачнуліся. Загудзелі ў настылым паветры званы замкавай царквы. Для тысячы вязняў, што трапілі ў татарскую няволю, трывожны гул званой абудзіў трапяткую надзею на боскую літасць. Мо ўбачыць Бог іхнія пакуты і вызваліць з ардынскага палону.

Праз паўгадзіны татары пагрозлівымі шэрагамі выстраіліся перад замкам. У сонечных промнях ззялі даспехі вояў, зброя, конская вупраж, луналі на ветры хвастатыя бунчукі. Цішыню парушала карканне груганоў, што лёгалі над зямлёй, іржанне коней ды трывожны звон клепаалаў. У замкавай царкве служылі малебен за выратаванне Слуцка ад ворага. Хвіліну-другую цягнулася нядобрая, нібы перад наваліцай цішыня, маўчанне дзесяткаў тысяч людзей. Раптам па шэрагах татарскага войска, бы вецер на вершалінах у прыціхлым начным лесе, пранеслася лёгкае хваляванне. Ваяўніча завялі трубы. І не ў аднаго з абаронцаў замка халадок жаху прабег па спіне, не ў аднаго трывожна зайшлося сэрца. Але гэта не быў знак да штурму. Уздоўж татарскага войска скакаў на малочна-бялюткім жарабку царэвіч Біціс-Пірэй. Залатыя даспехі і шолам, на версе якога разывалася пышная сутана, зіхацелі на сонцы. Некалькі нецярплівых абаронцаў, не вытрымаўшы спакусы, схпіліся за луку і кушы, але адлегласць да татарскага войска стрэлы не адолелі і без карысці пападалі на зямлю. За царэвічам скакала світа, сярод якой вылучаўся не менш

багатymi даспехамi царэвічаў брат Бурнос-Гірэй. Следам лавінай імчала адборная тысяча вершнікаў. Татары, убачыўшы свайго вожа, радасна крычалі і махалі шаблямі.

— Уррах-а-а-а-х! Уррах-а-а-ах!

Царэвіч сядзеў на кані нерухома, поўны пагарды да ўсяго, што адбывалася вакол яго. Халодныя вочы з-пад шырокага пляскатага лба абьякава пазіралі на войска. Ніводны мускул не крануўся на царэвічавым твары, быццам не бачыў і не чуў царэвіч вар'яцтва сваіх вояў. І чым болей татары шалелі, тым болей іх ахоплівала сляпяя патрэба крычаць і крычаць, нібы з крыкам яны пазбаўляліся баязлівасці перад смерцю, і да іх прыходзіла смеласць і мужнасць.

Штурм замка пачаўся абстрэлам з катапультаў. Упершыню за папярэднія штурмы татары карысталіся імі. Раней крымчакі болей спадзяваліся на ўдачу. З пагрозлівым грукатам і ляскатам узмахнулі катапульты рычагамі, і ў паветры са страшэнным гудам замілгалі, з добрую цялячую галаву, камяні. Частка камянёў так і не даляцела да замка, пападала ля высокага землянога вала, астатнія глуха забаранілі па дубовых гароднях. Другі раз татары зарадзілі катапульты меншымі камянямі. Ударылі, заляскалі рычагі, і зноў паветра напоўнілася гудам. Каменны град загрузкатаў па сценах. Татары спрытна хапалі з калчаной хвастатыя стрэлы, клалі іх на лукі і, нацягваючы тугую цеціву аж да самага вуха, рэзка адпускалі яе. Адна за другой сотні стрэлаў спявалі камусьці з абаронцаў замка развітальны спеў з жыццём. Крыклівыя, узброеныя лавіны набліжаліся да гародняў. Вісклівае, у тысячы глотак «а-а-а-а...» кацілася ў паветры. Нягледзячы на тое, што штурмуючых сустрэў рой стрэл, яны перабраліся праз равы, ускарабаліся на высокія валы і, прыставіўшы да сцен драбіны, палезлі ўгору. Зверху на штурмуючых паляцелі камяні, бярунні, палілася гарачая смала, пасыпалася вапна, якая зацярушвала вочы.

Два дзсяткі палонных пад наглядом варты штурхалі да брамы таран. Рыпелі вялікія, у чалавечы рост, драўляныя колы. Случакі адчайна абстрэльвалі таран з лукаў, кушаў і ручніц. Стрэлы і ядры забівалі і нявечылі палонных. На месца забітых вартанікі гналі новых нявольнікаў. І таран няўхільна падбіраўся да брамы.

З глухімі выбухамі, у слупах дыму,

плявалі ў варажыя рады смяротныя ядры (гарматы) хуфніцы. Ядры збівалі татараў з ног, ламалі ім косці на крывавыя шмаккі. Шмат штурмуючых ужо развіталіся з гэтым светам; іхнія целы пакрылі валы. Яшчэ болей бегла і паўзла ад замка параненых, знявечаных, апечаных смалой. Хто сціскаў на бягу рассечанае стрыкусай плячо, хто спрабаваў выдраць з цела стралу, хто поўз па зямлі, цягнучы за сабой перабітыя ногі, і кленчыў дапамогі, хто, схапіўшыся за твар, на якім чорнымі пухлінамі ўздымаліся апёкі, скакаў ад нясперпнага болю, хто круціўся па зямлі, каб збіць з сябе полымя. Аднак татары не адступалі. Зняважыўшы смерць, зацята лезлі на гародні.

Царэвіч Біціс-Гірэй не шкадаваў вояў. Смерць і вайна для яго былі такой жа натуральнай з'явай, як дождж восенню ці снег зімой. Не вялікія страты хвалівалі яго, а маруднасць, з якой войска авалодвала замкам. Ужо каторую гадзіну без ускай карысці войска таўчэцца ля сцен. Царэвіч бачыў, як да брамы нарэшце падабраўся таран. Са сцен на яго кідалі камяні, дзешкі са смалою, паходні, пылаючае агнём галлё. Моцныя дубовыя бярунні і сырыя конскія скуру, якімі быў абшыты таран, не паддаваліся агню. І тут ударылі хуфніцы. Некалькі ядраў прагудзела каля тарана, аднак два трапілі проста ў яго. Ад выбуху паляцелі ў розныя бакі шчэпы дрэва.

Біціс-Гірэй умеў валодаць сабой, але калі ўбачыў ахоплены агнём таран, царэвіч пачаў траціць вытрымку. Незадаволеная хмурыў бровы, ноздры ягонага прыплюснутага носа расшырыліся і з усхліпам уцягвалі спякотнае паветра. Ледзьве стрымліваючы сябе, царэвіч адрывістым голасам загадаў выступаць на штурм замка новым загонам. Дзесьці апоўдні некалькі соцень татараў нарэшце ўвараліся на замкавыя сцены. Царэвіч Біціс-Гірэй з палёгкай уздыхнуў: здаецца, імгненне перамогі надыйшло. Слава табе, вялікі алах, што не мінуў сваёй міласці. Нарэшце... Але праз паўгадзіны сечы яго воінаў са сценаў выбілі...

Толькі адвяхоркам, калі поцемкі апускаліся на зямлю, татары, так і не авалоўшы замкам, сунялі штурм. Болей чым тры тысячы забітых і параненых — такімі былі іх страты. Седзячы ў сваім шатры, царэвіч Біціс-Гірэй ацэньваў няўдачу. Ён не авалодаў замкам і на гэты раз.

Друкуецца па кн.: Чаропка В. Храм без бога. Мн., 1992. С. 20—23.

3 Хронікі Быхаўца

Як татары перакопскія зямлю Слуцкую зваявалі

Тою ж восенню (1502 г. — Рэд.) прыйшла вестка каралю Аляксандру, што татары, перайшоўшы раку Прыпяць, ваююць па воласнях, і кароль напісаў да князя Сямёна Міхайлавіча Слуцкага, і паслаў яму на дапамогу ваяводзіча падольскага Яна Бучацкага, а з ім дваран сваіх літоўскіх ды рускіх і радцаў нямала. Князь жа Сямён Слуцкі з панам ваяводзічам і з усімі вышэйназванымі дваранамі гналіся за татарамі і дагналі некаторых за Бабруйскам, за шэсць міляў ад горада, на рацэ Ужы. Было іх усяго паўтары сотні, і, дагнаўшы, пабілі іх і назад вярнуліся.

...Тое ж восені месяца жніўня 30 дня нечакана прыйшоў сын цара перакопскага Мэндлі-Кірэй — султан Бітыс-Кірэй — з шасцю тысячамі татараў і найперш з’явіўся пад горадам Слуцкам. Князь Сямён Міхайлавіч тады быў у Слуцку і не ведаў ні пра што, толькі зірнуўшы з замка, з цэрквы святога Юр’я, на месца за ракою Слуцчу, убачыў, што татары, скачучы на конях, мужчын ды жанчын хапаюць і спінаюць.

Пабачыўшы тую нягодную паганскую навалу, князь Сямён Міхайлавіч з людзьмі, якія былі з ім у горадзе, вельмі здзівіліся такому нагладу і незаўважанаму іх прыходу: пераправіўшыся цераз Прыпяць, татары ў той жа дзень прайшлі да Слуцка дваццаць пяць міляў, частка з іх у той дзень, мінуўшы Слуцк і прайшоўшы яшчэ пяць міляў, дасталіся да Капыля. Князь жа Сямён не мог вымысліць, што пачаць рабіць, бо людзей з ім на той час у горадзе было вельмі мала, усе былі па сёлах. Татары іх усіх адрэзалі ад горада і ўсе табуны конскія пазабіралі, князь жа толькі з вельмі нешматлікаю сілаю ў горадзе затварыўся і паслаў да караля ў Вільню паведаць пра тое. А царэвіч Бітыс-Кірэй стаў кашом пад Слуцкам за ракою Умалъ. Татары ж пайшлі ў загоны на землі навакольных, і, ідучы, ваявалі каля Клецка ды Нясвіжа і спалілі горад Клецк, і, не дайшоўшы да Навагародка шасці міляў, павярнулі ад Ішкалдзі назад, шмат месцаў ды сёлаў папалілі, і невымоўнае кровапраліцце хрысціянам учынілі, з вялікім палонам і здабыткам сабраліся да Слуцка, і без усякае шкоды ўсе ў цэласці назад вярнуліся.

Кароль жа Аляксандр колькіх дваранаў сваіх паслаў да князя Сямёна ў Слуцк. З’явіўшыся ў Слуцк і даведаўшыся, што татары ў цэласці з зямлі Слуцкае выйшлі, каралёвы паслы вярнуліся ў Літву.

У год 7012 ад пачатку свету, ад Богага нараджэння 1503 прыходзілі тры тысячы татараў і, быўшы пад Слуцкам ды пад Навагародкам і многа зла ўчыніўшы, пайшлі назад іншаю дарогаю, праз Грычынскае балота, у бок Гарадка. А пань-рада Вялікага княства Літоўскага пра тое не ведалі, толькі гетман Станіслаў Пятровіч, празваны Кішка, пан Ольбрахт Гагтольд ды пан Юры Неміровіч ведалі. Да іх прыехаў князь Сямён Міхайлавіч Слуцкі, і, злучыўшыся ўсе разам, падаліся за татарамі і, пераправіўшыся цераз Прыпяць, дагналі іх за Гарадком, за мілю ад месца, і стачылі з ім бой і з Божаю дапамогаю нашы пабілі татараў, палон увесь вызвалілі і са здабыткам ды з вялікаю славаю назад вярнуліся.

Пра новую навалу татарскую на Вялікае княства Літоўскае

У год 1506 (як сведчыць летапісец, а паводле Кромэр Мехавіта ды іншых мае быць год 1505) прыйшоў царэвіч перакопскі, сын Мэндлі-Кірэй, Махмет-Кірэй-султан з братамі сваімі — Бітыс-Кірэй-султанам ды Бурнаш-султанам — і з усімі сіламі татарскімі. І прыйшлі яны да Дняпра на Лоеву гару, і, там цераз Дняпро, пераправіўшыся, сам Махмет-Кірэй-султан рушыў пад замак Менск у сярэдзіну Літвы, а пад Слуцк паслаў двух братаў сваіх, Бітыс-Кірэй-султана ды Бурнаш-султана. І ў пятніцу, у святы дзень — на ўнебаўзняцце Панны Марыі тыя царэвічы прыйшлі пад Слуцк, у якім была княгіня Анастасія з дзіцяткам Юр’ем Сямёнавічам, і так вакол Слуцка ваявалі ўсе аж да замка, ведаючы, што ў ім толькі княгіня была, і штурмавалі замак, падкопы робячы ды агонь пакладаючы. Але мужа бараціліся случакі, якіх абавязвала шлюбом і просьбаю княгіня Анастасія, каб адзінага дзедзіча свайго ад гвалту паганскага цвёрда баранілі. Мноства татараў пад замкам палегла, бо шмат шляхты ды іншых князёў на той час у княгіні Анастасіі ў Слуцку служылі...

Польмя. 1993. № 12. С. 208—210.

Паданне пра абарону Слуцка

У паданні адлюстраваны падзеі пачатку XVI ст., калі крымскія татары напалі на Слуцк і іх напад быў адбіты. У летапісе пра гэта гаворыцца так: «И хотяху татаре взяти Слуцеск, и не могаша, биша бо их града крепко». «Паданне пра абарону Слуцка» было запісана вядомым беларускім пісьменнікам-случаком Язэпам Лявонавічам Дылам, якое пачуў ён ад сваёй бабкі Дамінікі ў Слуцку, казачніцы і захавальніцы народных песенных скарбаў, і перакладзена ім на сучасную беларускую мову.

А і было гэта, сталася ў нас, на Белай Русі!..

Як паўстала на ёй улада княжацкая.

Павяляся крыўда над людзьмі,
што раней вольна жылі!

Стала княжацкаю зямля
Разам з лесам, разам з рэкамі, азёрамі...

Так з карысці княжай на сялян

І прыгон самы паўстаў!

І хоць князьмі цэрквы богу будаваліся,

Не было літасці княжай да аратых!..

Угнявілі, відаць, людзі Спаса з Прачыстаю,

І паслана была кара на зямлю нашу...

Па знішчэнні Кыява й Чарнігава

Пачалося найсце татарскае на Слуцк наш...

А вёў татараў на тутэйшую Русь

Купец-зраднік тураўскі...

Князь жа Андрэй Слуцэскі

Да цесця ў Мінск падаўся...

І калі б дзяцінец-замак Слуцкі

Не Мураш-майстар будаваў,

І калі б абарону яго

Не ваявода Пуцята трымаў,

Быць бы тады бядзе немінучай —

Загінулі б слуцкія людзі!..

Падступілі да сцен дзяцінца ворагі —

Тучай шлюць татары стрэлы доўгія...

А ў адказ ім нашы з самастрэлаў

Пасылаюць свае стрэлы жалезныя, калёныя,

Што нясуць смерць пэўную ворагу...

І хоць татараў ад сцен і адбілі,

Удалося ім пралом у браме зрабіць.

І хоць безліч татараў з таго палягло,

А замест іх новыя перліся...

Пачала тады слабнуць сіла случчан...

Ды якраз у той час Настася, жонка лучніка,

З дзіцем сваім на руках, з малым хлопчыкам,

А за ёю і маткі іншыя з малымі дзецьмі!

Да абаронцаў падшылі-заявіліся,

Імем дзяцей сваіх Наста з маткамі

Перамагчы ворага заклікаць сталі...

І цуд вялікі той час стаўся.

Дух абаронцаў ён узняў удзесьцяра,

А татараў дух з таго заняпаў...

І пагналі нашы ворага лютага

Аж да самага стану іх!

А назаўтра, падпаліўшы дамы горада,

Адшылі татары ад Слуцэска,

На захад далей пайшлі гвалтаўнікі...

Так Настася, жонка лучніка,

Родны горад уратавала ад ворага,

За што і памяць пра яе паміж нас

Зсталася неўміручая!

Жанчына-легенда

Дома княгіні, князёўны ў святліцах
не чахлі —

Дзейсныя, мудрыя, цвёрдыя,
што камяні.

Вось адкуль з'явіцца сімвал

На фрэсцы, на кафлі —

Вобраз жанчыны з мячом вярхом
на кані.

Д. Бічэль-Загнетава.

Жыў у XVI ст. у Слуцку князь Сямён Алялькавіч. І была ў яго прыгажуня-жонка Анастасія. Яны кахалі адзін аднаго. Вера іх была аднолькавая — праваслаўная, мелі агульнага продка — Альгерда; абое ў дзяцінстве прайшлі праз цяжкае выпрабаванне — сіроцтва. Князь Іван Мсціслаўскі, бацька Анастасіі, памёр у 1483 г. Дзяўчыцы тады было не больш за дзесьць гадоў. Прыкладна ў такім жа ўзросце страціў

свайго бацьку Міхала Алялькавіча яе будучы муж Сямён. Але смерць гэта была больш жахлівай. Князь Міхал быў прысуджаны да пакарання смерцю за ўдзел у змове супраць вялікага князя літоўскага, караля польскага Казіміра IV. Паклаў ён сваю галаву на плаху. Цудам удалося адмаліць-адплакаць Міхалавай жонцы Ганне Мсціслаўскай у Казіміра IV права на спадчыну сыну. Адшкадаваў кароль Сямёну Міхайлавічу Слуцк і Капыль, частку ўладанняў бацькі.

Да паўналецця сына ціха жыла княгіня-ўдава, памятала, што сям'я яе ў апале. Але надышоў час шукаць Сямёну нявесту. Знатных родаў на Белай Русі шмат. Ды трэба выбраць тую, адзіную, якая здолее зрабіць шчаслівым яе сына, якая ніколі не папракне бацькам-«зраднікам». Успом-

ніла княгіня, што ў яе ёсць дзве юныя пляменніцы, дочкі нябожчыка-князя Івана — Ульяна і Анастасія. Абранай Сямёна стала апошняя. Ніколі князь Слуцкі не шкадаваў аб гэтым.

У 1492 г. у маладой пары нарадзіўся сын Юрый. Яго нараджэнне яшчэ больш прывязала мужа да жонкі.

Здавалася б, лёс прыгатаваў прыгожай Анастасіі ціхае сямейнае шчасце. Ды, пэўна, і ўвайшло б яе імя ў гісторыю толькі як імя адной з бялікіх княжацкіх жонак, галоўнае прызначэнне якіх — працягваць род сваім мужоў, калі б не варажыя навала.

Гэта былі крымскія татары. Першая сутычка князя Сямёна Амелькавіча з імі адбылася летам 1502 г.

...Але гэта быў толькі пачатак. 30 жніўня гэтага ж года сын крымскага хана Баты-Гірэй прывёў шасцітысячнае войска да Слуцка. Татары ўзялі горад, але замак, у які кінуліся ратавацца случчане, вытрымаў іх штурм. Татары папалілі і разрабавалі наваколлі Слуцка, Капыля, Койданава, Клецка і Нясвіжа і з багатай здабычаю вярнуліся ў Крым.

Ці не пасля гэтых падзей маладая случкая княгіня загадала збройніку выкаваць ёй кальчугу?

Зіма і вясна прайшлі ў напружанай падрыхтоўцы. Інгуіцыя не падманула: новы татарскі набег адбыўся наступным летам. Ворагі палілі Нясвіж, Клец і Наваградка. Асобныя атрады іх накіраваліся да Мінска і Лагойска. Раптоўна трохтысячны атрад з'явіўся пад Слуцкам. Тут усё было загадзя падрыхтавана для адпору. Праўда, князь Сямён быў у ад'ездзе. Яго месца заняла Анастасія. К.Тарасаў, аўтар кнігі «Памяць пра легенды», піша: «Случкая княгіня Анастасія, жонка Сямёна Міхайлавіча, сама ўзначальвала абарону горада і, надзеўшы даспехі, вывела полк супраць татараў у поле».

Быццам былінная Настасся Мікулічна, яна адкінула ворагаў ад свайго горада. А за Прыпяццю, каля Давыд-Гарадка, іх дагнаў падаспеўшы князь Сямён і, як піша летапісец, «идеже погромаша их и полон отъяша».

Заваёўнікі баяліся халадоў, таму набегі свае рабілі летам. Ці не таму палюбіла Анастасія зіму? У гэты час ёй ніхто не перашкаджаў кахаць мужа, выходзіць сына. У адзін са спакойных месяцаў свай-

го жыцця случкая княгіня нарадзіла другое дзіця, якому далі ваяўнічае імя Аляксандра.

У сярэдзіне жніўня 1505 г. стары знаёмы Баты-Гірэй зноў наведваўся «ў госці» да случан. М.Ткачоў у кнізе «Замкі і людзі» так апісвае гэты падзеі: «...Жыхары, атрымаўшы звесткі пра паход татар, добра падрыхтаваліся да абароны. Яны адбілі некалькі штурмаў. Татары рабілі падкопы, спрабавалі ўзарваць умацаванні і падпаліць горад, але жыхары мужна абараняліся. Як адзначалася ў Іпацьеўскім летапісе, «и хотяху татаре взяти Слуцк и не могоша, биша бо их из града крепко».

Баты-Гірэй вымушаны быў зняць асуду. Нарабаваўшыся, татары вярнуліся ў Крым. На гэты раз яны пакінулі пасля сябе не толькі разбураныя гарады і вёскі, але і страшную хваробу. На землях Белай Русі ўспыхнула эпідэмія, якая забрала шмат людзей. Захварэў і князь Сямён. Не дапамаглі ні маленні, ні знахарскае майстэрства. Анастасія аўдавала. Усе справы Слуцкага княства ляглі на яе плечы, бо сын, спадчыннік Амелькавічаў, быў зусім дзіцем. Будучы яшчэ ў жалабе, княгіні давялося адбіваць чарговы напад татар у ліпені 1506 г. На гэты раз Баты-Гірэй прыйшоў не адзін, а з братам, перакопскім царэвічам Бурнашом. Дваццацітысячнае войска татар неаднаразова хадзіла на штурм, «подметы чинечи и огонь подкладаючи». Са сцен асаджанага Слуцка ўдава князя Сямёна, адзетая ў даспехі, кіравала абаронай. І зноў татары адышлі ні з чым.

Мужнасць і адвага случкай княгіні ўразілі яе сучаснікаў. А князь Глінскі нават захапіўся ёю. Звязаць жыццё з яшчэ даволі маладой, прыгожай жанчынай, якая б падзяліла з ім яго славу, было даволі прыцягальна для не маючага жонкі князя Міхала. Да таго ж уладалобівага Глінскага п'яніла думка пра тое, што ў выпадку згоды абшырныя землі Слуцкага княства прыойдуць яму ва ўладанне. Са случкай крэпасцю ў Глінскага былі звязаны і іншыя планы: яму патрэбна была такая цвярдзня, каб выкарыстаць яе ў абарончых мэтах падчас мячэжу, які ён рыхтаваў супраць Жыгімонта I Стурога. У 1508 г., будучы «праездам» у Слуцку, Міхал Глінскі, ужо мяцежнік, пасватаўся. Але яму адмовілі. Чым не задавальняла случкую княгіню яго кандыдатура — невядома.

Даследчыкі выказваюць розныя меркаванні. Магчыма, Анастасія жадала захаваць вернасць мужу. Яе мог непакоіць і лёс сына, які страчваў усе правы на княства, калі б у яго з'явіўся малодшы брат ад айчыма. Верагодна і тое, што княгіню бянтэжыла паходжанне жаніха. Глінскі быў нашчадкама хана Мамаея, сын якога — Мансур пасля паражэння на Куліковым полі ўцёк у Літву. Анастасія магла інстынктыўна адчуваць непрыязь да татар, нават беларускіх. Можна, адмова была выклікана нязгодай з дзеяннямі мяцежніка. Але хутчэй за ўсё Глінскі проста не падабаўся ёй як мужчына. Выходзіць жа замуж без каханна княгіня не жадала.

Як бы там ні было, але Глінскі адчуў сябе абражаным. Ён вырашыў адпомсціць і ўзяць Слуцк сілаю. Двойчы войска князя Міхала падыходзіла да Слуцка, брала горад, штурмавала замак, спрабавала запаліць умацаванні. Але без поспеху. Непрыступная для татар крэпасць не здалася і на мліасць іх пераможца. Летапісы пра гэта распавядаюць так: «В сие лето Глинский некто в Литве много зла починил... и Слуцка хоте взяти под Анастасиею княгинею Симеоновою, но не може, только волюсть ея якоже Татаре поплени и Копыль, и Туров доста и Мозыр».

У гэтым жа 1508 г. недалёка ад Слуцка войска княгіні разбіла яшчэ адзін невялічкі атрад татар.

Свято далёкай зоркі

...У Мінскім Свята-Духавым кафедральным саборы, справа ад алтара, стаіць свінцовая труна. На труне выбіты словы з Евангелля: «Шчасныя тыя, што плачуць, бо яны суцешацца». Тут пакояцца астанкі маладой і прыгожай жанчыны. У праваслаўных святцы яе імя было занесена як імя святой. У гісторыю ж яна ўвайшла як апошняя прадстаўніца некалі магутнага магнацкага роду Алелькавічаў. Паданні захавалі для нас чароўны вобраз юнай красуні, што марыла пра ціхае жаночае шчасце і памерла, не зведаўшы яго ў поўнай меры.

Соф'я Слуцкая... Імя знаёмае і незнаёмае адначасова. Жанчына, лёс якой узрушае... Цікава, ці жадала калісьці сама Соф'я такой славы? Ці імкнулася да яе? Пэўна, не.

Час ішоў. Непрыкметна стаў дарослым сын Анастасіі Юрый. І яна перадала яму кіраванне княствам. Але характар у сына быў неспакойны. Маладая гарачая кроў клікала ў бітву. Ужо само слова «татары» дзейнічала на юнака, як чырвоны колер на быка. У 1511 г. Юрый б'е іх пад Киевам, у 1514 г. — пад Оршай. Маючы ў душы трывогу за сына, княгіня Анастасія спрабавала ўтаймаваць яго, прывязаць да дома жаніцьбаю. Нявестай стала князеўна Алена Радзівіл. Але нават гэта не дапамагло. У часы доўгіх сынавых адлучак маці зноў прымала на сябе ролю слускай гаспадыні.

У 1521 г. татары ў апошні раз паспрабавалі авалодаць Слуцкам. Але развезць міф пра яго непераможнасць ім так і не ўдалося. Гэта здарылася за чатыры гады да смерці княгіні Анастасіі.

Яна паспела яшчэ ўладкаваць лёс дачкі, выдала яе замуж за высакароднага князя, гетмана Канстанціна Астрожскага, удаўца, які ўрачыста абяцаў берагчы і любіць сваю маладую жонку. Гэта была бліскучая партыя для Аляксандры Сямёнаўны. Маці адчула, што выканала ў гэтым жыцці ўсё, што павінна была.

Яна адышла ў нябыт ціха і лагодна, як маюць шчасце памерці толькі людзі з чыстым сумленнем. Гэта быў 1524 г.

Друкуецца са скарачэннямі па кн.: М а с л я н і ц ы н а І.А., Багадзяж М.К. Слава і няслаўе. Мн., 1995. С. 142—147.

Маленькая дзяўчынка, дачка князя Юрыя Алелькавіча і прыгажуні Кацярыны Кішка, нарадзілася ў маі 1585 г. Вяновы Слуцк сустрэў гэту падзею царкоўным званам і птушынымі спевамі. Здавалася, сама прырода дае добры знак нованароджанай. Хто мог думаць у той дзень пра бяду? Тым не менш яна здарылася вельмі хутка. У наступным годзе адзін за адным адышлі ў нябыт маладыя бацькі Соф'і. Шлюб Юрыя і Кацярыны не споўнілася і года.

Па тых часах Слуцкае княства і нават сам горад Слуцк былі падзелены на тры тэрытарыяльныя больш-менш роўныя часткі. У кожнай з іх уладарыў свой князь. Яны не сварыліся паміж сабой, яны даводзіліся адзін аднаму братамі. Гэтак перад смерцю распарадзіўся спадчынай іх

Соф'я Слуцкая.

бацька. Ён не хацеў абдзяляць нікога з сыноў. Пасля смерці Юрыя Алелькавіча Соф'я адразу ж стала спадчынніцай трэцяй часткі родавага багацця. Але на працягу літаральна некалькіх гадоў паміраюць і дзядзькі Соф'і — Аляксандр і Ян-Сымон. Дзяцей у іх не было. І таму Соф'я ператвараецца ў самую багатую нявесту Вялікага княства Літоўскага. Праўда, нявесце ўсяго толькі шэсць гадоў. Але гэта не страшна. Хутка ў бок слуцкай спадчынніцы, дакладней, у бок яе багаццяў, пачынаюць накіроўвацца пражныя позіркi рыцараў Вялікага княства Літоўскага. Яны марылі «прыбраць да рук» слуцкія скарбы, распараджацца імі. Але да паўналецця Соф'і абавязак яе апекуна ўзяў на сябе Юрый Хадкевіч. Ён адвёз дзяўчынку ў Вільню, сам жа ад яе імя пачаў кіраваць Слуцкім княствам. Пагаворвалі, што пад час свайго апякунства Юрый Хадкевіч паклаў сабе ў кішэню нямала грошай са спадчыны няшчаснай сіроткі. Калі гэты чалавек памёр, шэфства над дзяўчынкай узяў яго брат Іеранім, які таксама не пазбагаў нажывы.

А як жа жылося маленькай Соф'і ў Хадкевічаў? Князеўна не мела да свайго апекуна ніякіх прэтэнзій наконт задавальнення матэрыяльных патрэб. Яна была апранута і сыта накормлена, аб яе здароўі клапаціліся лепшыя лекары княства, ёй нанялі лепшых настаўнікаў. Але побач з дзяўчынкай не знаходзілася нікога, хто б мог сагрэць сваёй любоўю сэрца сіроткі. Яна была пазбаўлена шчасця і шчырага, сапраўднага сяброўства. Хадкевічам было абыякава ўсё, што датычылася яе пачуццяў.

Магчыма, яшчэ тады Соф'я пацягнулася ўсёй душой да Бога, адзінага, які не адштурхнуў яе. Убачыўшы набожнасць

дзяўчынку, праваслаўныя святары зрабілі ўсё, каб развіць яе рэлігійныя пачуцці. Гэта давала пэўныя гарантыі ўсяму праваслаўнаму насельніцтву Слуцчыны, якое з усіх сіл супраціўлялася ўвядзенню на землях княства уніі.

Непрыкмета ляцелі гады. Соф'я падрастала і расцвітала непаўторнай, дзіўнай прыгажосцю. Цяпер ужо не толькі Слуцк, які, па ўспамінах сучасніка, маскоўскага дыпламата Карабейнікава, быў «города Менска большы і лутчы», а і Соф'іна краса становілася для Хадкевічаў выгадным таварам. «Пакупніка» на яго апякун князеўны знайшоў самага вернага — князя Януша Радзівіла. Яго бацьку ён лічыў сваім лепшым сябрам. Жаніх быў маладым (дзевятнаццаць гадоў), выдатнага паходжання, прыемнай знешнасці. Свой клопат аб сіраце Іеранім паўсюль выстаўляў на паказ.

Князеўна пачала з нецярпеннем чакаць высялля, якое павінна было адбыцца, як толькі яна стане паўналетняй. Становішча нявесты ўсё больш падабаецца ёй, бо Януш, зачараваны прыгажосцю юнай Алелькавіч, становіцца частым госцем у палацы Хадкевічаў. Яго галантныя заляцанні амаль зусім знішчаюць у душы Соф'і непрыемны асадак, выкліканы нярыцарскімі паводзінамі Хадкевіча перад заручынамі.

Але пакуль надышоў тэрмін высялля, Іеранім пасварыўся з сябрам. Аб'ектам канфлікту стаў нейкі маёнтак, які Хадкевічу вельмі не хацелася ўключыць у спіс нерухомасці, што перадавалася нявесце ў якасці пасагу. Закончылася ж справа тым, што Хадкевіч рашыўся скасаваць заручыны. І зноў думкі Соф'і накіраваны ў ляснага лёсу Іераніма не цікавілі.

Аднак Радзівілы былі зусім не тымі людзьмі, з якімі можна было б так абысціся. Яны рашуча заявілі, што не жадаюць адмаўляцца ад багатай і прыгожай нявесты, і падалі ў суд на Хадкевічаў. Рашэнне суда было на карысць Радзівілаў: Іераніма асудзілі да выплаты велізарнай няўстойкі, а ў выпадку адмовы — да пазбаўлення правоў і выгнання.

Гэта вельмі ўдарыла па гонары апекуна Соф'і. Вярнуўшыся ў свой палац пасля таго, як рашэнне суда было абвешчана, Іеранім Хадкевіч загадаў сваім людзям «спусціць з лесвіцы» Януша Радзівіла, які ў гэты час з'явіўся да Соф'і, каб даведаць

ца, як яна ставіцца да выбрыкаў апекуна. Наказ Хадкевіча быў выкананы слугамі літаральна. Пасля такой абразы Радзівілы пачалі збіраць войска, каб сілаю захапіць Соф'ю. На заклік бацькі Януша, віленскага ваяводы і літоўскага гетмана Крыштафа Радзівіла Перуна, адгукнуліся тры сыны Канстанціна Астрожскага, смаленскі ваявода Абрамовіч і шмат шляхціцаў. Сабралася шасцітысячнае войска.

Хадкевіч рыхтаваўся да абароны. Яму ўдалося сабраць 1600 вершнікаў і 600 пехацінцаў. З такім войскам яго ўжо не палохала перспектыва ўзброенай сустрэчы з Радзівіламі. Бо віленскае жытло Іераніма можна было пры неабходнасці з поспехам выкарыстаць ў якасці крэпасці. Адбіцца ад ворагаў насельнікам палаца дапамаглі б таксама і гарматы. Іх было ў Іераніма ажно дваццаць чатыры. Віленцы ў тых дні жылі як на парахавой бочцы. Усё Вялікае княства Літоўскае з нецярпеннем чакала, чым жа закончацца гэтыя падзеі. Кароль сур'ёзна занепакоіўся. Да ўдзельнікаў віленскай драмы былі накіраваны яго паслы. Кароль заклікаў ваяўнічых магнатаў да міру, але голас цяваразага розуму быў не пачуты.

Перад пагрозай унутранай вайны ў дзяржаве здолелі знайсці агульную мову нават дзеячы розных рэлігійных канфесій, якія варагавалі. Так, напярэдадні падзей уніяцкі мітрапаліт Іпацій Пацей піша ліст настаяцелю Слуцкага праваслаўнага манастыра Ісаю Сабалеўскаму. У лісце гэтым ён заклікае слускае духавенства шчыра маліцца за мірнае вырашэнне Віленскай справы і нават прапануе сумесны трохдзённы пост.

Калі ўсё было падрыхтавана да бітвы, здарылася нешта дзіўнае. Попытны палкаводзец Радзівіл Пярун раптоўна скамандаваў адступленне, так і не пачаўшы ваенных дзеянняў.

Гісторыкі згодны бачыць тут воінскую мудрасць. Радзівіл быццам бы адчуў, што пры такім раскладзе сіл перамога будзе не на яго баку. Ён улічыў таксама і тое, што яму будзе даволі цяжка развярнуць сваё войска на вузкіх вуліцах Вільні і, відаць, таму не захацеў дарэмна губіць цвет рыцарства Беларусі.

Людзі веруючыя трактуюць падзеі інакш. Юнай князеўне Соф'і, чыстай і добрай дзяўчыне, здавалася брыдкай нават

сама думка пра тое, што з-за яе адбудзецца кровапраліцце. Яна звярнулася да Бога са шчырым маленнем і прасіла ва ўсывышняга альбо абразуміць тых, хто імкнецца з-за яе пасагу да забойстваў, альбо паслаць ёй смерць. Бог пачуў гэта маленне, і войскі Радзівілаў пакінулі Вільню. Мала таго, Іеранім Хадкевіч і Радзівіл Пярун здолелі, урэшце рэшт, дамовіцца паміж сабою. Па гэтай дамоўленасці Соф'я становіцца жонкай Януша, а Радзівілы абяцалі не прад'яўляць прэтэнзій гэтаму сямейству наконт грошай Соф'і, прысвоеных яе апекунам раней. Каму дастаўся маёнтак, з-за якога і разгарнуўся канфлікт, — невядома.

Так у пагожы кастрычніцкі дзень 1600 г. апошняя прадстаўніца роду Алелькавічаў уручыла свой лёс маладому рыцару з роду Радзівілаў.

Дарэчы, перад шлюбам яна таксама здолела выставіць жаніху пэўныя ўмовы. Соф'я пажадала, каб яе дзеці, калі Бог дасць іх, былі хрышчаны ў праваслаўе. Дзяўчына вельмі талкова растлумачыла сваё патрабаванне. Род Алелькавічаў заўсёды быў аплотам праваслаўнай веры на Беларусі. Пакуль жывы хаця б адзін прадстаўнік роду, яго духоўная спадчына павінна захоўвацца. Слава Алелькавічаў, якія не здрадзілі аднойчы абранай веры, павінна перайсці пасля Соф'і яе дзецям. Януш Радзівіл згадзіўся на такія ўмовы.

...Як жа склалася сямейнае жыццё Януша і Соф'і?.. Адразу пасля шлюбу малады муж накіраваўся на шведскую, а пазней — на маскоўскую войны. Такім быў яго рыцарскі доўг перад каралём і радзімай. Доблесці, праяўленай Янушам Радзівілам на ваеннай ніве, прысвечана паэма яго сучасніка, лацінамоўнага беларускага паэта Саламона Рысінскага «Кірмпенстум».

...А што ж Соф'я? Соф'і даводзіцца падоўгу заставацца адной. Княгіня прысвячае ўсю сябе дабрачыннай дзейнасці. Здаецца, ёй дастаўляе асабістую радасць раздаваць грошы бедным, дапамагаць хворым, апекаваць ганімых адзінаверцаў. Яна шмат ахвяруе на праваслаўныя манастыры і храмы, матэрыяльна падтрымлівае царкоўныя брацтвы, пачынае будаўніцтва некалькіх бальніц для бедных, робіць паломніцтвы па святых мясцінах. Слуцкія цэрквы атрымліваюць ад Соф'і некалькі шыкоўных залатых рыз. Іх княгіня вышывае ўласнымі рукамі.

У сваіх маленнях Соф'я просіць Бога хутчэй закончыць вайну, у якой вымушаны прымаць удзел і яе муж. І каб вярнуліся ўсе воіны да сем'яў. Яна бачыць вакол сябе ганенні на праваслаўных беларусаў. Бачыць, як гвалтоўна людзей адной з ёй веры робяць уніятамі. Як у былых храмах незалежнай беларускай царквы пачынаюць весці службу па новай модзе і гэтым пазбаўляюць храмы душы. Соф'і становіцца страшна ад адной толькі думкі, што такі гвалт могуць учыніць і над яе Случчынай.

І кволая маладая жанчына вырашае абараняць да апошняга тых, хто даверыўся ёй. Не, яна не стала бязвольнай лялькай у руках палітыкаў ад духавенства. Яна асэнсавана выбрала свой шлях.

У адзін з кароткачасовых прыездаў мужа Соф'я шчыра дзеліцца з ім сваім болям. Словы яе выклікалі здзіўленне. Аказваецца, Януш зусім нічога не ведае пра духоўныя запатрабаванні сваёй жонкі. Яму ўяўляецца там, на полі бою, што ў родавым палацы яго чакае сціплая, ціхая істота.

Але Соф'я — асоба, сапраўдны палітык і гатовы дыпламат! Януш пачынае ганарыцца сваёй жонкай. Ён абяцае Соф'і зрабіць усё, каб дабіцца каралеўскага рашэння аб забароне гвалтоўнага далучэння случкіх праваслаўных да уніі.

Януш Радзівіл быў рыцарам, словы якога не разыходзіліся са справамі. І хутка Соф'я атрымала каралеўскую грамату, юрыдычны дакумент, які абараняў правы яе адзінаверцаў.

Ці не з гэтых часін яна адчула ўсю паўнату свайго кахання да Януша? Ці не ў час

Да Слуцка

Родны мой горад, ты
 слаўны са слаўных
 У небе паўночным.
 Ты Радзівілаў князёў
 дзядэма,
 Ты гонар і іх
 прыгажосць.
 Слуцк, ты багаты
 на золата і ўраджаі.
 Для гарадоў жа
 суседніх —
 Сапернік адзіны ты ёсць.
 Сад ураджайны,
 карміцель багоў
 дабрачынны,

гэтага духоўнага адзінства Соф'і і яе мужа маладая княгіня адзначыла для сябе, што няма на зямлі большага шчасця?

Неўзабаве да першай радасці далучылася другая: Соф'я адчула, што хутка стане маці. З якім спадзяваннем насіла яна пад сэрцам гэтае дзіця кахання! З нецярпеннем чакаў з'яўлення яго і Януш. Але не было дадзена лёсам здзейсніцца гэтым спадзяваннем. 19 сакавіка 1612 года княгіня памерла, нарадзіўшы нежывое дзіця.

Увесь Слуцк аплакваў добрую сваю гаспадыню, князь быў няўцешным.

Апошнюю з роду Алелькавічаў пахавалі ў Слуцкім Свята-Троіцкім манастыры. Хутка сярод гараджан папаўзлі чуткі пра дзівосы, якія быццам бы адбываюцца ля труны Соф'і. Няшчасная нябожчыца, якая і сама пры жыцці была хваравітай, пасля смерці стала пазбаўляць ад хваробаў іншых жанчын. Цуду ахвотна паверылі, бо памяталі, як слабой Соф'і ўдалося зрабіць для Слуцка тое, што не кожнаму мужчыне было пад сілу. Але кананізавалі случкую княгіню значна пазней, пасля Вялікай Айчыннай вайны. Гэты акт быў сімвалічным, бо ім царква прызнала заслугі перад Богам усяго роду Алелькавічаў, які на працягу стагоддзяў, па сутнасці, быў сям'ёй рыцараў праваслаўя. Апошнім з рыцараў гэтых была кволая жанчына. Яна адышла ў нябыт, завяршаючы справу, пачатую яе продкамі. Апошняя зорка ў сюзор'і Алелькавічаў згасла, але так, што святло яе назаўсёды засталася ў чалавечай памяці.

Друкуецца па кн.: Масляніцына І.А., Багадзяж М.К. Слава і няслава. Мн., 1995. С. 173—180.

Правадыроў пералічым
 тваіх,
 Святы абавязак кіруе
 тваімі сценамі...
 Слуцк, пераўзыйдзеш
 сябе прыгажосцю
 Сваіх перамог.

*Аляксандр Бянецкі,
 вучань Слуцкай гімназіі.
 Слуцк. 1625 г.*

(Верш быў напісаны на лацінскай мове)

Фонды Слуцкага краязнаўчага музея.

Дакументы сведчаць

ГРАМАТА КНЯЗЯ МІХАІЛА АЛЯКСАНДРАВІЧА БАЯРЫНУ ВАСІЛЮ ЦАРУ НА ПРАВА КУПЛІ МАЁНТКА ДЛЯ ПЕРАДАЧЫ Ў ДАР МАНАСТЫРУ СВ. ТРОЙЦЫ Ў СЛУЦКУ

20 сакавіка 1445 г.

Мы, кн. Михайло Олександрович, произволили есмо боярину нашему пану Василью Царю купити дворец Ивашка Гридковича на Локней, его купленину, и, купив тот дворец, придати святей троицы у Слуцку; а на то есмо дали десь наш лист с нашею печатью, вечно и непорухомо.

Дан у Копыли марта в 20 день.

Белоруссия в эпоху феодализма. Мн., 1959. Т. 1. С. 124.

КОПИЯ ВЫПІСІ АБ ПАДЗЕЛЕ 6 ЛПЕНЯ 1528 г. ПАМІЖ БРАТАМІ ЮРЫЕМ, ЯНАМ-СЫМОНАМ (СЯМЁНАМ) І АЛЯКСАНДРАМ АЛЕЛЬКАМІ

Раздел совершен между братьями с согласия матери их Екатерины Тенчинской.

Юрий получил: верхний и нижний замок Слуцк и Старое Место; дворы: Ивань, Еловский, Погост, Метявичи, Вына, Заушичи, Прусы, Целевичи, Беличи, Красный; волость Березницкую с Монастырем Морочским и им. в Городенском повете — Весна.

Ян-Сымон: — в Слуцке за рекой «Новое место» с двором при городе — «Новый Двор», двор Омговичи, волость Сквышинскую, Волотынскую и замок Копыль с местом и волостью; дворы: Тимковичи, Савичи, Скиепово, дворец Усово; Томицковичи, место Семеново, из имений Глушково и Дорошково и местечка Дороги получает половину.

В Гродненском повете — Личково.

Александр: в Слуцке получает «Остров» с замковыми селами: Шостаки, Брановичи и двор Басловцы и фольварок Грозово. Дворы: Старица и Свидымский, Быстрицу, Белевичи, Корупатвинский с местечком Себежевским: дворец Душова, Велешино, Еремичи: местечко Дубайское и Язиль и вторую половину имений: Глушково и Дорошково и двор Глуск. В Мозырском повете — волость и замок Петриково, двор Колно с местечком Ленином; волости: Добро-Деревскую и Юденовскую. В Ошмянском — Волко-лату. В Минском повете — Семеновичи.

Так как Слуцкий монастырь по воле покойного их отца должен был оставаться в общем подаванні всех трех братьев, то после смерти теперешнего архимандрита наследники втроем подадут монастырь новому архимандриту закона греческого, и так должно продолжаться вечно.

За монастырем остаются все угодия, данные ему предшественниками — Олельками.

Также за римско-католическим костелом в Слуцке оставлены все привилегии и побавать его плебанам впредь будут князья все вместе.

Право подавания монастыря св. Илии и соборной замковой церкви принадлежит Юрию, но все привилегии, обременяющая в их пользу части других братьев, остаются в силе по старому.

На Киево-Печерский монастырь будет отчисляться с Слуцкага мыта по 50 к. грошей лит. ежегодно, т. е. по 16 к. 40 грошей с доли каждого брата.

А когда аренда мыта, находящаяся теперь у евреев, кончится, то ее отдадут мещанам Слуцким, при чем оговорено, что в случае общественных бедствий арендаторам мыта — мещанам, будет сделана уступка.

Касательно шпиталья в «Острове» сделан следующий договор: Юрий будет платить ежегодно на содержание его 50 к. грошей, Семен и Александр будут в натуре давать определенное количество ржи, крупы и проч. Старшаго в шпиталь будут назначать князья по взаимному соглашению.

Три мельницы в Слуцке поделены между тремя братьями с подробными оговорками, как каждый из них должен пользоваться водой, балластом и правом рыбной ловли, чтобы не причинять друг другу вреда.

Пристань с местечком на Немане — «Пясочное» остается в общем владении трех братьев.

В конце в извлечении приведен инвентарь Слуцкий, в котором упоминается, где какие

службы находились, так в селах: Пасека, Осовец, Пласток, Тябусы были плебанский службы; в Пуховичах, Редковичах, Шипелевичах, Яминском, Вехшиковичах Тройчанского монастыря: в Терушкове — Ильинского: в Мелешкове — Морочанского монастыря.

Минская старина (Трайчанский архив). 1913. Вып. 4. Т. XXIV. С. 4—5.

**ПІСЬМО КАРАЛЯ СТАФАНА БАТОРЫЯ КНЯЗЮ ЮРЫЮ СЛУЦКАМУ
АБ ПЕРАДАЧЫ БАБРУЙСКАГА ПРЫКАМОРКА МІНСКАЙ МЫТНАЙ
КАМОРЫ ў РАСПАРАДЖЭННЕ ЗЕМСКАГА ПАДСКАРБІЯ
ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОВСКАГА ЛАЎРЫНА ВОЙНЫ**

14 красавіка 1577 г.

Стафан... [Т] кн. Юрю Юрьевичу Оледковича Слуцкому, што першо сего в року, прошом 1576, будучы есмо у Кньшине а обмышлеваючы пилные потребности Речи Посполитое, панства нашего Вел. кн. Лит., жебы ся завжды слушне отправовати могли з зданьем и намовами некоторых панов — рад наших того ж панства Вел. кн. Лит., на он час при нас, г[оспо]д[а]ры будучых, мыто новое от товаров людей купецких, через короля е. м. славное памяти Жикгимонта-Августа, прodka нашего, постановленое, ку скутку прыводячы, в оном панстве нашем Вел. кн. Лит. от людей купецких брати есмо рассказали, и то з одного з мытом з старым звыклым подскарбему земскому Вел. кн. Лит., писару нашему, старосте пиньскому, державцы олитскому и квасовскому, пану Лаврыну Войне в справу е. м. дали и поручыли, где ж водле воли и постановенья нашего, г[оспо]д[а]рского, тое мыто новое и старое вжо на иных всех коморах мытных через справец пана подскарбего земского порядком своим отправеться. Толко маем того ведомость, иж врадник твоей м[и]л[ос]ти бобруйский воли и постановенью нашему г[оспо]д[а]рскому спротивень чынечы, у Бобруйску пры коморку, мытного, который там здавна до коморы меньское ест постановлен, справцам пана подскарбего земского ешо и до сих мест не постутуеть и того мыта нового, также и старого от людей купецких выбиратьи там не допускает, а к тому дей справу мытную себе своволне привлашчаючы, кушцов сам отправеть; зачым ся не толко скарбу нашего великая деет, ам и потребности жилные речи посполитое, которые ся с приходу того мыта нового отправовати постановили, в затруднень и омешканье немалое прыходять. Што мы, уважаючы такового спротивенья, врадников твое м[и]л[ос]ти, которые ся в той справе над вомо и рассказанье наше г[оспо]д[а]рскую показают, з ласкою нашою г[оспе]д[а]рскою прыймовати не можем и не хочеть болше шкоды скарбу нашего терпети, напоминаем и приказуем; аж бы твое м[и]л[ос]ть через то тому, што ся от нас, г[оспо]д[а]ра, с порадаю и намовами панов-рад наших их м[и]л[ос]ть с потребности Речи Посполитое постановило: спротивенья никоторого не чынечы, у Бобруйску прыкоморок мытный, до коморы меньское належачый, справцам пана подскарбего земского поступили и мыта наши новое и старое там от вшеляких товаров людей купецких подлуг уставы наше выбиратьи и всякое в том шкоды скарбу нашего постерегати, а людей купецких, которые бы не оповедашыся на коморах мытных и не заплатившы от товаров своих мыт наших, без мыт не упором либо потаемене проездчаючы, справцам пана подскарбего земского товары их гамовати и упромыту на нас забирати допускати велел; и на то помочы вшелякое водле звыклого в том обычаю додавати казал, вед же штобы твоя м[и]л[ос]ть в справы мытные врадником своим ничым ся устоповати и переказы в том некоторое, яко во властной Речи нашой и пожитку земского чынити не велел для ласки наше г[оспо]д[а]рское.

Писан у Вроцлавку лет[а] бож[его] нарож[еня] 1577 м[еся]ца апреля 14 дня.

Подпис руки г[оспо]д[а]рское.

Белоруссия в эпоху феодализма. Мн., 1959. Т. 1. С. 157—158.

**ДУХОЎНАЕ ЗАВЯШЧАННЕ КНЯЗЯ СЛУЦКАГА
ЮРЫЯ ЮР'ЕВІЧА АЛЕЛЬКІ**

15 кастрычніка 1578 г.

Тризна предьявила от имени княгини Слуцкой, урожденной гр. Тенчинской, воеводзянки Краковской, вдовы Юрия Юриевича, духовное завещание ее покойного мужа — у нее осталось три сына: Юрий, Семен и Александр. Покойный завещает: 1) похоронить его по православному обряду в Киево-Печерском монастыре, где лежит прах его предков.

2) Ввиду малолетства детей, все имущество передается вдове, которая со временем им и

распорядзіцца согласно яго волі. (У Слуцкіх былі іменія в Литве, «отчистые и матерынскіе» волостями, шляхтой с панцерными боярами, слугами путными, людьми кучными и тяглыми, со всеми вещами ... нажитыми. Слуцкіе же владели именіями и в Короне).

3) Сыновей — вдова должна сейчас же отправить за границу для получения, необходимого, людям высоких домов, рыцарского воспитания. К ним должен быть приставлен человек честный, умелый и бывалый. Заграничное воспитание должно продолжаться 2—3 года.

4) Жениться сыновья не должны без согласия матери.

5) По достижении совершеннолетия сыновья должны поделиться следующим образом:

Старший — Юрий получить: замок Слуцкий со Старым городом и им. Ивань.

Семен — Новый город Слуцк (Заречье с им. Новый Двор под Случью):

Александр — Новый город «Остров» и двор Новоостровский.

Мыта же со всех городов, как великое — главное, горелочное, мясное, делятся на три равные части и распределяются между 3 сыновьями.

Остальные же именія записываются вдове, т. к. Юрий Юрьевич получил за нею в вено 50 т. зл. пол., т. е. 20 т. коп. грошей лит., а так как Екатерина была всегда хорошей женой, то завещатель прибавляет к этой сумме еще 10 т. зл. пол., т. е. 4 т. коп. гр. лит., и эту сумму записывает на именіях, перешедших к нему от Семена Юрьевича в повете Бельском, на Турце, старом Селе, на Ионвах и Скирмунтове в повете Минском.

Кроме того вдова получает в Слонимском повете им. Озерици, Ближня и Промеж в Ковенском, так как эти именія пришили Слуцким от Горностаевой, дочери Тенчинской.

6) Вдову же свою Олелько поручает опеке Острожского, Вишневицкого и Кишки.

7) Дети, под страхом отеческого проклятия, должны всегда оставаться верными православию. При нарушении воли завещателя, лишаются права на наследство.

8) Служащим по смерти князя должно быть распределено 1000 коп. грошей.

Писано в Новом дворе, 1578 г. 15 Октября.

Минская старина (Трайчанский архив). 1913. Вып. 4. Т. XXIV. С. 2—3.

Гісторыя невядомага партрэта

...У XVI ст. мясцовымі майстрамі былі створаны партрэты слуцкіх князёў. На жаль, не ўсе яны дайшлі да нашага часу. Яшчэ ў пачатку XX ст. у Слуцку захоўваліся (спачатку ў Троіцкім, потым у Івана-Багуслаўскім манастыры, пераведзеным з Грозава) партрэты некалькіх князёў Алелькавічаў (у тым ліку ўсіх апошніх з гэтага роду). Фотаздымкі партрэтаў Алелькі Уладзіміравіча і Юрыя Юр'евіча былі змешчаны ўпершыню ў кнізе «Белоруссия и Литва. Исторические судьбы Северо-Западного края» (СПб., 1890).

У нацыянальным музеі ў Варшаве пад інвентарным нумарам 128854 захоўваецца невядомы дагэтуль у Беларусі партрэт слуцкай княгіні Кацярыны, выкананы алеем на палатне. Подпіс пад партрэтам: «Слуцкая Катажына з Тэнчынскіх, нарадзілася каля 1545 г. Нявызначаны польскі мастак 2-й пал. XVI ст.».

Слуцкая княгіня Кацярына, аб якой ідзе размова, паходзіла з даўняга польскага магнацкага роду графаў Тэнчынскіх, прадстаўнікі якога займалі высокія паса-

ды ў Польшчы. Напрыклад, бацька Кацярыны Станіслаў Тэнчынскі быў ваяводам кракаўскім. Нарадзілася Кацярына ў 1544 г. У 14-гадовым узросце яе выдалі замуж за слуцкага князя Юрыя Юр'евіча, хоць яна была каталічка, а ён праваслаўны (гэта часта здаралася сярод магнатаў). У наступным годзе яна нарадзіла першага сына, Юрыя, потым яшчэ двух — Сымона і Аляксандра.

Праваслаўныя слуцкія князі займалі адно з першых месцаў у дзяржаве дзякуючы свайму багаццю і паходжанню. Мужу Кацярыны кароль Стэфан Баторый даў месца ў сенаце Рэчы Паспалітай. Такім чынам, княгіня Кацярына належала да вярхоў пануючага класа.

У 1578 г. князь Юрый Юр'евіч Алелькавіч памёр, і ўдава распараджалася княствамі і іншымі маёнткамі да паўналецця сваіх сыноў. Муж па тастаменту пакінуў княгіні 60 тыс. злотых і ў пажыццёвае ўладанне маёнткі Турэц (Навагрудскі павет), Старое Сяло, Тонвы і Скирмантава (Мінскі павет), а таксама маёнткі

Слутцкая княгіня Кацярына. Партрэт невядомага мастака. 1580 г.

ў Бельскім павеце з ваеннаслужылай шляхтай, панцырнымі баярамі, путнымі слугамі і сялянамі (чыншавымі і прыгоннымі). У 1579 г. удава атрымала ад караля яшчэ і багатае Магілёўскае староства.

У час, калі Ватыкан вёў у Літве і Беларусі шырокі наступ, каб акаталічыць насельніцтва, вядомы езуіцкі прапаведнік Пётр Скарга па даручэнні агента рымскага папы Пасевіна прыехаў у Слуцк да княгіні з лістамі ад папы Грыгорыя XIII і ўгаварыў яе перавесці ў каталіцтва сыноў, каб лягчэй было акаталічыць насельніцтва Слуцкага княства. Два малодшыя сыны Кацярыны выехалі ў Рым, дзе і перайшлі ў каталіцтва. Адзін з іх, Аляксандр, у 1580 г. вучыўся ва ўніверсітэце ў баварскім горадзе Інгальштаце. Толькі старэйшы сын Юрый застаўся праваслаўным.

У 1581 г. 37-гадовая багатая ўдава выйшла замуж таксама за багатага ўдаўца, але маладзейшага за яе, гетмана польнага літоў-

скага, князя Крыштафа Мікалая Радзівіла (1547 — 1603), які ажаніўся ўжо трэці раз. Радзівіл неўзабаве стаў віленскім ваяводам і вялікім гетманам літоўскім. Княгіня Кацярына мела другім шлюбом яшчэ дваіх дзяцей. Яе сын Крыштаф Радзівіл (1585 — 1640) быў таксама вялікім гетманам літоўскім, а дачка выйшла замуж за вядомага дзяржаўнага дзеяча Льва Сапегу. Памерла княгіня Кацярына 19 сакавіка 1592 г. у Вільні ва ўзросце 48 гадоў...

Партрэт Кацярыны вытрыманы ў цёмных тонах. Слутцкая княгіня паказана амаль у поўны рост, у багатым і адначасова строгім удовіным адзенні, з вуаллю, крыху спущанай на твар. Каштоўнасцей амаль няма, толькі пярсцёнкі на пальцах. Мастак пісаў парадны партрэт удавы. На твары княгіні — не толькі смутак, але і гонар, стрыманасць, уладнасць, ганарыстасць. Падкрэслены выпешчаныя рукі, тонкія пальцы арыстакраткі.

На падставе біяграфіі жонкі беларускага магната можна даволі дакладна вызначыць час напісання партрэта — паміж смерцю першага мужа і другім замужжам, г.зн. ад канца 1578 г. да сярэдзіны 1581 г. І лацінскі надпіс на карціне гаворыць: «Год панскі 1580. Кацярына, графіня з Тэнчына, божай міласцю княгіня слутцкая, свайго ўзросту 35 гадоў».

Праўда, на карціне княгіня Кацярына мае выгляд больш чым на 35 гадоў. Але адзенне ўдавы і смутак на твары стараць яе. Да таго ж у XVI ст. жанчыны рана выходзілі замуж і рана старыліся.

...Можна з упэўненасцю сказаць, што партрэт 1580 г. быў выкананы ў Слуцку. З дакументаў відаць, што княгіня ў тым годзе не выязджала са Слуцка і займалася справамі па кіраванні княствам, у той час як малодшыя сыны былі за мяжой, а старэйшы — на вайне. Можна таксама з пэўнай доляй верагоднасці меркаваць, што аўтарам партрэта быў адзін з мясцовых, беларускіх мастакоў, паколькі пры двары слутцкіх князёў тады складвалася традыцыя маляваць партрэты ў рэалістычным стылі.

А.П.Грыцкевіч.

Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. 1976. № 3. С. 25 — 26.

3 дыярыуша Еўлашоўскага

Еўлашоўскі (Еўлашэўскі) Фёдар Мікалаевіч, беларускі грамадскі дзеяч і пісьменнік канца XVI—пач. XVII ст., пакінуў з літаратурнай спадчыны дыярыуш — самы ранні помнік мемуарнага жанру ў беларускай літаратуры гэтага часу. Друкуюцца асобныя ўрывкі, якія тычацца Слуцка.

Року 78, того ж (1578. — Рэд.), в листопаде дня 9, в день неделный, умрал княже его милость Юрей Слуцкий, пре[з] вельке богатства и скарбы собраные славный пан.

Року того ж 80... .. В Слуцку на тот час были 4 докторы: сандомирский Бартолян, краковский Мартин Фоксос, любелский Лаврэнцьюш, слудцкий, тэж старый и добрый. Там се веле панов, пань и розного стану люди были на лекарство зъехали. И яко кому пан бог здарил отправовалисе...

Року 1589, стычня 31... .. Того ж дня княже Семен Слуцкий короля витал пред покоем з орачьёю наготованою, а яком ведал, от его милости пана Миколая Криштофа Радвила, воеводы троцкого, написанною. Мел при себе зэ двестя особ ланцужно, але у пана Александра было тэж нас также веле, а вшистка стары слуги ... сивцов болшей, в жалобе по паней виленской. Тэды кроль и панове болшей очи до нас обрацали и кролеви указовано, же то вшистка слудзы небожчика пана виленского, отца его. Аж нам мило было того шастя заживать, бо зггола и пан и мы вшистыцы зналисмы велкон милость од вшистских люди.

...В том року 1595 Наливайко, козак, собравши войско козаков, первей се указоввал на Подолу, у Волошех, кусилсе был и о турецке замки. Потом, врацаючисе до Полски, сплендровал маегности пана Калиновского, мстечисе за обешене негдись отца его наливайкового, и еще, снать, от отца Калиновского. Там же заюшоный, шедл до Луцка, в ярмарк, праве, где бис-

куп, с преднейшими шляхтою выехавши, упоминал и еднал кто за мястэм и купцами. И зложили килка тысячей злотых, а не могло быть без збытков и шкод.

Оттуль, юж лепей заюшоный, удался на Полесе аж до Петрыкович. Юж так своволне все починаючи и вколо обсылаючи, подарки себе давать заказуючы. Яко ж и давано. Одно з Слуцка помешкано было. И прето ж убекгл[у] Слуцк новэмбра 6 дня и был там немало. Заварлисе были на замку з двема сынами, детми малыми пана виленского Яронима Ходкевича. А пан виленский, воевода новгородский пан Скумин и инше панове и шляхта зъехалисе до Клецка. Не ведали, што почать, услышавши, же се и в замэк слудцкий [казакі] добыли юж.

В тым [часе] послал был Наливайко полковника Мартинка, о котором веле трымал, яко ж и был чловец сэрца велкего, до Копыля с пентюсэт козаков. Кторым с пригоды там, потрафивши гайдуков их [міласці] пана воеводы виленского, впадши до млына и испусту под мястэм, бронили прештя до мяста и так спросне козаков настреляли, и Мартинка забили, же сила их на пляцу [засталося]. А иншие назад се цофнувши, по дродзе и хростох зоставили. А инше, пострелеными юж будучи, в огонь скакали и кгорели, бо были стайне дворову тут, у того млынка будучю, запалили, же се барзо их мало до Слуцка вротило.

Наливайко, стрвожоный тым нещестем а розумеючи, же затым з Клецка зэбрани панове куситысе мели, онь у Слуцку зараз тэй же години, яко тых в Копылю бито, новэмбра 25, а он третего дня, новэмбра 27, з вечора выбравшисе з Слуцка до Омгович, знову ку Полесен вытегнул.

Старажытная беларуская літаратура. Мн., 1990. С. 244, 247, 254, 255—256.

Паход Севярына Налівайкі на Беларусь

Таго году ўкраінскі казацкі атаман Севярын Налівайка з двухтысячным аддзелам хадзіў у багатыя землі Трансільваніі ды Малдавіі. Вяртаючыся, атаман павярнуў на ўладанні польскага канцлера Яна Замойскага ды спустошыў іх. За гэта Замойскі накіраваў на Налівайку вялікае

войска рээстравых казакоў гетмана Рыгора Лабады. Вось тады, ратуючыся, Налівайка мусіў кудысьці ўцякаць. Узняўшы 7 тысяч казакоў, ён рушыў на Беларусь.

Ужо ў кастрычніку 1595 г. Налівайка заняў першы беларускі горад — Петрыкаў. Адтуль накіраваўся на Слуцк. Па

шляху казакі ўсё рабавалі і чынілі гвалт. Атаман меў сувязь з маскоўскім паслом. Нарабаваўшыся, ён планаваў, відаць, сыходзіць у Маскоўскую дзяржаву.

6 лістапада Налівайка ўвайшоў у Слуцк. Як ён авалодаў гэтым горадам — дасюль застаецца загадкай. Захапіць такую фартэцыю казакам было не пад сілу. Найвергодней, нехта ім адкрыў гарадскую браму, бо Налівайка напісаў ліст мяшчанам, каб упусцілі ў горад.

Вызваленчая барацьба супраць феодалаў Рэчы Паспалітай

У вызваленчай вайне беларускага народа супраць феодалаў Рэчы Паспалітай у сярэдзіне XVII ст. прымалі ўдзел і сяляне прылеглых да Слуцка мясцін. Штуршком да пачатку масавага народнага руху ўлетку 1648 г. на Беларусі было паўстанне ўкраінскага народа супраць гнёту польскіх феодалаў.

Дзеянні казацкіх атрадаў, якія прыйшлі з Украіны, захапілі тэрыторыю паўднёвай і ўсходняй частак Беларусі. Паўстанцы ваявалі і каля Слуцка. Гараджане падтрымлівалі паўстаўшае сялянства. Але хваляванні ў самым горадзе не перараслі ў паўстанне, бо ў Слуцку адсутнічаў гарнізон.

23 жніўня 1648 г. вялікі казацка-сялянскі атрад падшоў да горада і спрабаваў узяць яго. Артылерыйскім агнём атакі былі адбіты. Атрад, узмоцнены сялянамі з прылеглых да Слуцка мясцовасцей, пачаў асаду горада. На чале паўстанцаў быў Іван Сакалоўскі, дробны беларускі шляхціц родам са Слуцчыны, які ўцёк раней да казакоў і быў прысланы Багданам Хмяльніцкім у Беларусь. У Слуцк для сувязі з жыхарамі горада і для дапамогі ім у падрыхтоўцы паўстання пракадрваліся разведчыкі казакоў. Становішча ў горадзе было напружаным, шырокія масы гараджан чакалі сігналу для выступлення.

Княжацкі намеснік у Слуцку Ян Сасноўскі папрасіў падмацавання ў гетмана польнага літоўскага Януша Радзівіла і падканцлера Казіміра Лявона Сапегі.

Гарадская бедната і сярэднія слаі мяшчан рыхтаваліся да выступлення. Але ў горадзе былі і іншыя групы. Праваслаўнае духавенства і пань-мяшчане займалі

Прастаяўшы тры тыдні, атаман садраў з мяшчан вялізную суму — 5 тысяч коп літоўскіх грошай, набраў добра і, прыхапіўшы амаль увесь слуцкі арсенал (12 гармат, 80 гакаўніц, 700 ручніц), пакінуў горад. Казакі пайшлі на Амгавічы, адтуль накіраваліся да Бабруйска, але не дайшлі і павярнулі на багаты і блізкі да мяжы Магілёў...

У.Арлоў, Г.Сагановіч.

Беларуская мінуўшчына. 1995. № 2. С. 15—16.

хісткую пазіцыю, чакалі далейшага ходу падзей, хача і ўдзельнічалі ў змове супраць княжацкага намесніка і ўлад.

У поўдзень 23 жніўня ў Слуцк прыбылі тры казакі-парламенцеры з пісьмом ад кіраўніка казацка-сялянскага атрада, што асаджаў горад, Івана Сакалоўскага, які называў сябе гетманам касцёрскім. Ён прапаноўваў слуцкаму намесніку добраахвотна ўпусціць казацка-сялянскі атрад у горад. За гэта казакі абяцалі адплаціць ласкай «хлеб за хлеб оддаты». Іван Сакалоўскі хацеў пазбегнуць страт у час штурму Слуцка.

Адаўшы пісьмо Сасноўскаму, казакі-парламенцеры сустрэліся са слуцкім прапапам і перадалі яму другое пісьмо. Адзін з казакоў пайшоў на рынак і сустрэўся з гараджанамі. Пры такіх напружаных абставінах Сасноўскі, чакаўшы падмацавання, уступіў у перагаворы з асаджаўшымі, сілы якіх налічвалі некалькі тысяч чалавек. Ваенныя дзеянні былі прыпынены.

У перагаворах прайшло некалькі дзён. Польны гетман літоўскі Януш Радзівіл (яго фігура выведзена ў рамане Г.Сянкевіча «Патоп» і ў аднайменным фільме) паслаў на падмогу асаджанаму гарнізону Слуцка чатыры харугвы (эскадроны). Акрамя таго, прыбылі яшчэ 6 эскадронаў конніцы. Гэтыя падмацаванні падшлі да горада ноччу патаемна, так што казакі і паўстанцы-сяляне не ведалі аб іх прыбыцці, а спачываючыя паўстанцам гараджане не паспелі паведаміць ім аб гэтым.

Раніцай Сасноўскі аб'явіў казакам, што спыняе перамір'е і адмаўляецца весці далейшыя перагаворы. Тады казацкія кіраўнікі кінулі свой атрад на штурм

гарадскіх умацаванняў. Першая атака асаджаючых, разлічваючы на хуткі поспех, была адбіта з вялікімі стратамі для іх: было забіта 600 чалавек. Другая атака таксама не прынесла поспеху. У трэці раз казакі і сяляне штурмавалі горад, схваўшыся за вазы, якія перасоўвалі перад сабою (свайго роду штучныя рухомыя крэпасці). Але і гэтая атака была адбіта гарнізонам. Казакі і сяляне пацярпелі вялікія страты, загінула больш за тысячу паўстанцаў. Потым Сасноўскі адчыніў гарадскую браму і кінуў на вылазку з горада 600 коннікаў, якія нанеслі значныя страты асаджаючым і прымусілі іх адступіць. Праследаванне казацка-сялянскага атрада прадаўжалася на працягу трох міль літоўскіх (літоўская міля — 7798 км). Нарэшце 3 верасня каля Пагоста (за 36

кіламетраў на поўдзень ад Слуцка) казацкі атрад быў прыціснуты да Слуцы і вымушаны прыняць бой у неспрыяльных умовах. У баі каля Пагоста загінуў кіраўнік атрада Іван Сакалоўскі (па другіх даных, ён быў цяжка паранены), быў забіты казацкі пісар вайсковы Турчыновіч. У баі загінула звыш 2 тысяч казакоў і сялян і было ўзята нямала палонных. Шляхецкія харугвы праследавалі паўстанцаў да Турава. Зняцце асады Слуцка дало магчымасць феадалам выслаць атрады для падаўлення сялянскіх паўстанняў у княстве.

Гарадскія вярхі і праваслаўнае духавенства перасталі займаць хістку пазіцыю і сталі актыўна супрацоўнічаць з феадаламі.

Друкецца ў перакладзе з кн.: Г р и ц к е в и ч А. П. Дрeвний город на Слуци. Мн., 1985. С. 19—20.

3 гісторыі слуцкіх выбранцаў

...Впервые слуцкие выбранцы были упомянуты в документе 1619 г., когда в гарнизоне крепости их насчитывалось 97 человек. В 1637 г. Богуславом Радзивиллом было издано распоряжение отобрать по одному выбранцу с каждых 10 волок земли (волока — 21,37 га): «А такого выбрать, чтобы был красивый, стройный, рослый и чтоб имел к службе охоту». Выбирались неженатые люди, каждому из которых давали по полволоки земли, свободной от повинностей и податей. Со своих доходов выбранец должен был вооружиться мушкетом и саблей и обмундироваться. Набор производился следующим образом. Все крестьяне одной или нескольких деревень, не менее чем с 30 волок земли, сходились, и представители магната выбирали из них троих (или соответственно больше) «самых красивых и самых способных». По приказу князя было набрано 150 выбранцев из крестьян. Вербовались также беднейшие земляне (мелкие военно-служилые шляхтичи) и «вольные люди, занимающиеся военной службою, которые, известясь о разводимой для сего колонии, приходя с разных сторон, занимали выделенную землю и за оную исполняли воинские повинности...».

Имеются сведения, что князь приказал женить своих выбранцев на красивых и высоких девушках из крепостных и крестьянок Слуцкого княжества (для чего был

также произведен отбор девушек), чтобы иметь в своей пехотной роте рослых и отборных солдат. И впоследствии, вплоть до XX в., выбранцы женились на «выбранках».

В 70—80-х годах XVII в. основная масса выбранцев с семьями была поселена возле Слуцка (к северо-западу и на восток от города) в разоренных в результате войны 1654—1667 гг. шести деревнях — Серяги, Варковичи, Лучники, Брановичи, Огородники и Подеры (причем часть жителей этих деревень была зачислена в выбранцы). Они несли службу в выбранецкой роте (в отдельные периоды в 2 ротах), а также в других частях слуцкого гарнизона (во второй половине XVIII в.). Служили выбранцы в возрасте от 20 до 40 лет, но были и 50-летние солдаты; во флейтисты и барабанщики брали 13—19-летних юношей. Выбранецкой ротой (от 120 до 160 человек) командовали капитан, капитан-лейтенант, поручик и хорунжий — обычно профессиональные офицеры. Унтер-офицерами (изредка и хорунжими) были сами выбранцы. Им давали чины от ефрейторов до подхорунжего.

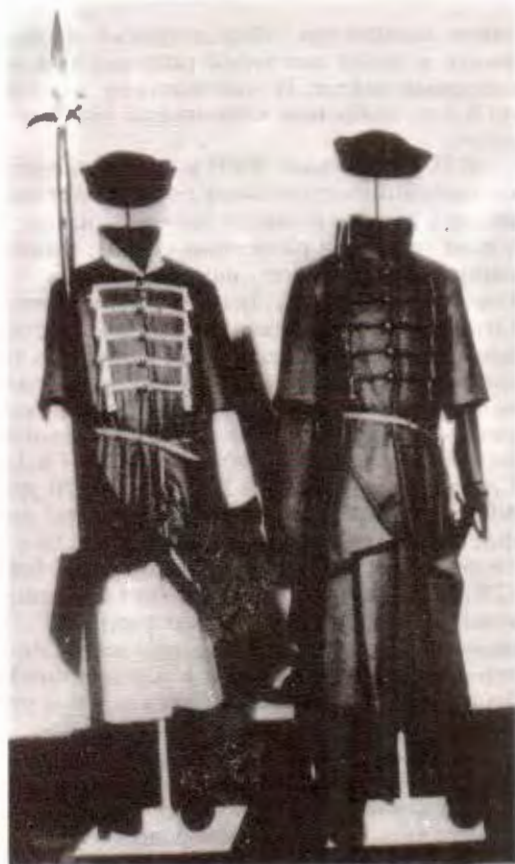
Земельные участки были переданы выбранцам «в вечность» при условии несения военной службы. Участки эти переходили по наследству по мужской линии или дочери-наследнице и ее мужу-выбранцу...

В 70—90-е годы XVIII в. слуцкие выбранцы были разделены на две группы: служилые и чиншевые. Так, в 1779 г. было 119 служилых выбранцев и 128 чиншевых, а в 1792 г. из 286 дымов было 124 служебных и 162 платных (чиншевых). Первые отбывали службу, вторые составляли резерв, заменяли выбывших из строя и платили чинш в казну магната... Права слуцких выбранцев вначале не были закреплены каким-нибудь актом. Это давало возможность администрации магната вводить постепенно новые повинности. Тем не менее выбранцы смогли добиться закрепления их привилегий в грамотах рейнского пфальцграфа (1700 г.), короля Августа II (1720 г.), князя Иеронима Флориана Радзивилла (1747 г.) и короля Станислава Августа Понятовского, подтвердившего королевскую грамоту... Выбранцы и их

семьи были подсудны не магнатской администрации в волости, а особому суду военного губернатора Слуцкого княжества. В спорных делах с мещанами и другими горожанами, духовенством и шляхтой они судились в замковом суде Слуцкого княжества.

После второго раздела Речи Посполитой и присоединения центральной части Белоруссии к России повинности выбранцев несколько увеличились. Вместо военной службы они отбывали сторожевую повинность в пользу помещика. В 1799 г. была введена подводная повинность, работа на строительстве «со своим топором» по 14 дней в году с «дыма» и на кирпичном предприятии — по 6 дней, был введен чинш с «оседлой» (бывшей служебной) волюки по 60 золотых в год, а с «приемной» увеличен до 30 золотых в год вместо 10. Выбранцы в 1801 г. подали прошение об отмене этих повинностей. В июне 1805 г. крестьяне выбранецких деревень подали коллективную жалобу князю Доминику Радзивиллу, настаивая на возвращении их к прежним повинностям и на соблюдении прав, данных им королями и магнатами. Но в 1808 г. Доминик Радзивилл пытался перевести выбранцев (около 300 семей, или 1500 человек) на барщину: каждый хозяин, имевший участок в полволюки, должен был один день в неделю отработать на помещика барщину «пешую или с упряжкой». Выбранцы освобождались лишь от пахоты, боронования, вывоза удобрений, жатвы, молодёбы и сенокоса. От каждой хаты 6 раз в год один мужчина должен был выйти на охрану городских валов, 40 человек от всех шести деревень должны были работать по очереди на строительстве в помещичьем хозяйстве. От каждой хаты нужно было 3 раза в год ездить с подводой, перевезя товары помещика из Слуцка на Сверхенскую пристань на Немане (более 70 км по прямой). Это распоряжение вызвало серьезные волнения выбранцев, отказавшихся выполнять барщинные работы...

Выбранцы решительно отказались работать на помещика, заявив, что они «люди вольные». Делегаты от шести деревень во главе со своими капрадами (это были начальники в каждой деревне, должности которых сохранились до середины XIX в.), пришли в Минск, чтобы добиться призна-

Форма і зброя слуцкіх выбранцаў. XVIII ст.

ния своей свободы и прав на землю. В Минском губернском правлении делегаты заявили, что если избранцев будут заставлять работать на помещика, то «они пойдут, куда сами пожелают и где смогут сыскать свою Речь Посполиту Польску и хоругвы (т.е. роты)...» Минский губернатор приказал арестовать бунтовщиков и выслать в Слуцк, где провести дознание, «кто их возмущил к неповиновению» и найти наиболее виновных. Земской полиции приказали принудить население избранецких деревень выйти на барщину. В деревни была направлена полиция. Над избранцами учинили экзекуцию: у них были отрезаны «солдатские косы», которые они носили на прусский манер (и это возмутило крестьян), наиболее активные участники волнений были жестоко избиты, от чего пятеро из них умерли. Однако и после этого избранцы отказались выходить на панщину.

Князю пришлось оставить крестьян избранецких деревень на чиншевой повинности. Выбранцы начали судебный процесс в Радзивиллами, а затем с их наследником князем Л.П.Витгенштейном, отстаивая свои права на волю и землю. Положе-

ние избранцев осложнилось тем, что оригиналы многих документов сгорели во время пожара в 1800 г. Судебный процесс длился десятилетиями в разных инстанциях Российской империи. ...Наконец, в 1834 г. решением Государственного совета (на основании указа сената), которое было утверждено Николаем I, избранцы (866 душ мужского пола) были признаны вольными, а земли, ими занимаемые, собственностью помещика. Таким образом, официально избранцы попали в разряд государственных крестьян. Однако и после этого решения избранцы отказались платить чинш Витгенштейну. Был выдвинут план переселения избранцев на Украину в причерноморские степи. Но от этого проекта царское правительство отказалось из политических соображений... В 1846 г. город Слуцк и земли 6 избранецких деревень были выкуплены казной у князя Витгенштейна за 342 921 рубль серебром. В дальнейшем избранцы разделили судьбу государственных крестьян...

Грицкевич А. П. Материалы из истории слуцких избранцев как источник по крестьянской генеалогии // Советское славяноведение. М., 1973. № 5. С. 60—64.

Гандлёвыя сувязі Слуцка

Уже в XVI в. Слуцк был связан важными торговыми путями с городами Польши и Литвы. Эти торговые пути сохранили свое значение и в XVII—XVIII вв. Через Слуцк шла дорога Вильно—Киев, которая связывала Украину и Полесье с центром Великого княжества Литовского. Две дороги связывали Слуцк с Брестом и Люблином: через Несвиж и Пинск. Путь через Слуцк связывал Минск с Брестом и Люблином, а также с Вольнойю (дорога эта так и называлась Слуцкой). Сухопутная дорога шла из Слуцка на Гродно и далее в северную часть Польши. Через Слоним и Волковыск был связан с Бельском. В Кролевец из Слуцка шла сухопутная дорога через Несвиж и Гродно. Кроме сухопутных дорог, Слуцк был связан с Гродно, Литвой, Кролевцем и Гданьском водным путем по Неману (через пристань Песочное на территории Слуцкого княжества)...

Успешному развитию торговли в Слуц-

ке способствовали две ежегодные ярмарки, начинавшиеся одна за две недели перед масленицей, другая — в день «святого Ильи». В 1782 г. привилеем короля Станислава Августа Понятовского в Слуцке была учреждена третья ярмарка, начинавшаяся 1 июня и продолжавшаяся в течение 4 недель.

В 1689 г. в Слуцке насчитывалось 317 торговцев и лиц, занятых в сфере торговли. Вместе с семьями (1585 чел.) они составляли 17—19% населения города (все-го в Слуцке было 8500—9000 жителей). В число торговцев входило 160 купцов, в т.ч. 4 купца, занимавшихся одновременно и лавочной торговлей, 2 купца, занимавшихся и пекарским ремеслом, 29 купцов, одновременно занимавшихся шинкарством, 1 купец, занимавшийся лавочной торговлей и шинкарством, 1 купец, бывший одновременно «кабачным» арендатором. Таким образом, чисто купеческой деятельностью занималось 123 человека.

Кроме того, в городе было 32 шинкаря, 17 перекупщиков, 41 торговец, 20 маклеров, 2 торговых посредника и 5 арендаторов-откупщиков, также занимавшихся торговлей.

В 1728 г. в Слуцке насчитывалось 353 человека, занятых в сфере торговли.

...В Слуцк часто приезжали купцы из других городов Белоруссии и иноземные купцы.

В XVI—первой половине XVII в. сюда привозили свои товары купцы из Минска, Гродна, Могилева, Бреста, Кобрин. Особенно оживленную торговлю в Слуцке вели могилевские купцы. Предметами ввоза могилевских купцов были «московские товары», а при возвращении из Люблина — западные товары. Продавали они товары широкого потребления, как могилевского производства, так и привозные, а также изделия из мехов. Брестские купцы привозили в Слуцк товары, покупавшиеся ими на Люблинской ярмарке — сталь, котлы, косы, сукно разных сортов, сливы, орехи. Эти товары продавались в Слуцке большими партиями.

Приезжали в этот период и иноземные купцы. Постоянной была торговля со Слуцком виленских купцов... Широко была развита и внешняя торговля Слуцка. Слуцкие купцы торговали в этот период во многих городах Украины, Литвы, Польши. Существовали постоянные торговые связи Слуцка с городами Русского государства.

В 1530—1531 гг. из Слуцка в Люблин было привезено 10 медвежьих шкур, 1 волчьего шкура, 24 сорока куничьих мехов, 4 «штуки» воска, 1 камень бобровой струи. Из Люблина в Слуцк было вывезено 2 камня олова, меди — 30 камней и еще за 32 копы грошей, ножей — за 4 копы, 10 коп шапок, 100 поясов, а также другого товара — за 20 коп грошей. В начале 1552 г. в Люблине торговали слуцкие купцы Иван и Богдан Юрковы, в марте 1552 г. — Ярош, в 1553 г. — Сава, Стефан Ивашко, Ярош, а в 1554 г. — Йошко (по данным Книги Люблинской таможи)....

Слуцкие купцы занимали в XVI в. четвертое место среди белорусских купцов по торговым операциям с Люблином (после Могилева, Пинска и Бреста).

В феврале—декабре 1605 г. в Брестской таможе были зарегистрированы 23 поездки слуцких купцов в Люблин и из

Люблина. 16 купцов совершили и из Слуцка 10 поездок (27 возов), из Люблина в Слуцк — 13 поездок (43 воза)... Из Слуцка в Люблин вывозились меха — беличьи, лисьи, бобровые (в том числе и меха слуцкой выделки), мыло, сафьян, юфть, полу юфть, замша, обработанные слуцкими ремесленниками кожи. Из Люблина слуцкие купцы везли сукно, полотно, железо, белье, жечь, свинец, проволоку, сталь, медь, купорос, олово, металл для колоколов, ножи, косы, шапки, бумагу, игральные карты, пояса, чулки, сливы, носки, мелкие «крамные» вещи, рис, изюм, анис, семена лука и огурцов. Ассортимент и количество товаров, вывозимых и ввозимых слуцкими купцами через Брест, в 1605 г. по-прежнему был значительным.

Кроме Люблина, купцы из Слуцка ездили в XVI в. в Познань, Гнезно, Варшаву. В книге Люблинской таможи за 1543 г. отмечен проезд слуцкого купца Федора в Варшаву. Во второй половине XVI в. купцы из Слуцка торговали и в других городах Польши — Троуне, Ловиче, Калише, Ленчице, реже в Сандомире, Ярославле, Кракове. На рынках польских городов слуцкие купцы вступали в контакты с купцами других польских городов и стран Западной Европы...

В течение первой половины XVII в. торговля слуцких купцов с польскими городами продолжала играть важную роль в экономической жизни Слуцка. На это указывает создание своеобразной страховой кассы в 1654 г. для купцов, которые становились жертвами разбойничьих нападений во время торговых поездок. Наибольшая ставка взноса в эту страховую кассу вносилась купцами Слуцка, отправлявшимися в польские города, что указывало не только на отдаленность поездки, наибольшую вероятность грабежа на дороге, но и на большую доходность торговли именно в этом направлении.

В XVI—первой половине XVII в. слуцкие купцы ездили со своими товарами в Литву, в Троки. Они торговали в Вильно, его районе и в Принеманье. ... Вывоз товаров из Слуцка был большим по объему и отличался большим удельным весом местных, слуцких изделий. Кроме того, в экспорте Слуцка на запад немаловажное значение имели товары, привозившиеся слуцкими купцами из Русского государства.

В XVI — первой половине XVII в. существовали торговые связи Слуцка с украинскими городами и местечками. Судя по записям в книге протоколов случкого магистрата, эти связи были давними и постоянными.

Большую роль в торговых связях Слуцка играла торговля товарами, являвшимися предметами ввоза и вывоза в города Русского государства. В XVI в. случкие купцы продавали случкие и иностранные товары в Москве и Смоленске, ездили и в другие города — Серпейск, Калугу, Севск.

Во второй половине XVII и в XVIII в. основные направления иноземной торговли случких купцов сохранились. В этот период в Слуцке часто бывали русские, украинские, литовские, польские, немецкие купцы. ...Случкие вели торговлю в городах Польши — Гданьске, Торуне, Гнезно, Ярославле, Ленчице (Великая Польша), Замостье, Варшаве. Часто они бывали в Пруссии и в ее столице — Кролевце. Ездили купцы из Слуцка и в Силезию, в частности на Вроцлавскую ярмарку.

Для безопасности купцы отправлялись в путь караванами, вооружались сами и вооружали своих приказчиков.

...Большое значение для развития торговли Слуцка с Украиной имел универсал Богдана Хмельницкого от 7.5.1656 г., по которому жителям Слуцка разрешалась свободная торговля на Украине.

Торговая деятельность в Слуцке регулировалась не только актами верховной власти Речи Посполитой — королевскими привилегиями и постановлениями сейма. Она находилась под строгим контролем князя, его наместников и магистрата, который осуществлял непосредственный надзор за торговой деятельностью в городе.

Случкие купцы имели свою организацию. Еще привилеем 1650 г., подтверждавшим магдебургское право городу, было узаконено существование особого купеческого цеха. В него записывались совершен-

нолетние лица, которые избирали своей профессиональной лавочную торговлю и торговлю с выездами из города. Как правило, в цех записывались семейные люди.

...Князь устанавливал общий порядок торговли в городе, вводил местные меры, определял места, где проходила торговля. Он прежде всего заботился о доходах княжеской казны. Поэтому князь проводил своеобразную протекционную политику, действуя косвенным путем повышению доходов горожан Слуцка. Так, Богуслав Радзивилл в 1655 г. постановил, что в течение первых 10 дней со дня приезда иногороднего купца право покупки товаров у него предоставлялось только жителям Слуцка, причем они должны были покупать товары для себя, а не для иногородних. Чужим купцам разрешалось торговать в городе в любое время, но при условии, что они должны были платить все те же сборы в княжескую казну, которые платили случкие мещане. ... Контроль торговлей осуществлял городской магистрат. Он устанавливал цены на те или иные изделия, следил, чтобы изделия соответствовали установленным образцам.

...Слуцк был центром большой латифундии, куда свозились сельскохозяйственные продукты со всего княжества. Значительная часть сельскохозяйственных продуктов (в основном зерно) вывозилась на княжеских «витинах» (судах) через принадлежавшую случким князьям пристань Песочное вниз по Неману в Кролевец (Кенигсберг) для продажи и дальнейшего вывоза в Западную Европу.

Внешней торговлей занималась небольшая группа наиболее зажиточных купцов Слуцка. Как правило, это были члены нескольких семей городского патрициата (войты, члены магистрата).

Грицкевич А. П. Торговые связи Слуцка с городами Польши и Прибалтики в XVI—XVIII веках и их роль в иноземной торговле города // Журнал «Acta Baltica — Navica». Том VI, Белосток, 1969. С. 52—73. Друкуецца ў скарачэнні.

Тэатр Радзівілаў у Слуцку

Случкі тэатр існаваў адначасова з нявясжскім. Яго ўладальнікам быў Геранім Фларыян, харунжы літоўскі, бязлітасны прыгоннік, балетаман, уладар чудаўнай капэлы з прафесійных музыкантаў, якая выступала на святы не толькі ў Слуцку, але

і ў іншых яго маёнтках, перш за ўсё ў Белай (цяпер Бяла-Падляска, ПНР).

...Пачаткам тэатральных паказаў у Слуцку лічаць 1751 г. Менавіта ў гэты час прыстасоўваліся для тэатральных патрэб то манеж, то даволі цеснае памяшканне

збройнай палаты слуцкага замка. У 1752 г. пад тэатр перабудавалі памяшканне былога «суднага дома» на тэрыторыі Старога замка, дзе спектаклі ішлі да 1756 г.

Фарміраванне першай трупы сутыкалася з пэўнымі цяжкасцямі: акцёры, пачуўшы пра дэспатычны нораў князя, які мог хворых артыстаў і музыкантаў падымаць з пасцелі і гнаць на спектаклі, саджаць на гаўптвахту, гвалтам прымушаць да прадаўжэння кантракта, — не жадалі ехаць у Слуцк. Ва ўсякім разе, спроба Л.Шылінга, паверанага князя, наняць у 1751 г. акцёраў у Кёнігсбергу не завяршылася поспехам.

У драматычных спектаклях прымалі ўдзел кадэты, спектакль з іх удзелам адбыўся 2 красавіка 1752 г. Потым пастаноўкі «нямецкіх» камедыяў сталі з'яваць рэгулярнай. Да спектакляў прыцягваліся музыканты, а таксама педагогі кадраўскага корпуса. Напрыклад, «шпрахмістар» Вебер выканаў ролю візіра ў спектаклі, які адбыўся 13 чэрвеня 1753 г., а за год да гэтага капельмайстар Вітман выступіў у ролі «багацея», а спявачка (італьянская «кантатрыча») — «галандскай прастытуткі». Сярод акцёраў, што ігралі ролі герояў, часта ўпамінаюцца прозвішчы Мараўскага і Ажэльскага. К.Вендорф у лісце да Гераніма Радзівіла ад 28 красавіка 1752 г. паведаміў, што гэтым акцёрам даручаны ролі князёў і што «пан Мараўскі так цудоўна валодае нямецкай мовай, што цяжка адрозніць яго ад немца». Салдаты гарнізона — «гранд-мушкетёры» — абавязковыя ўдзельнікі ўсіх масавых сцэн. Яны ж, у параднай форме, са зброяй служылі «ўпрыгожаннем» залы: іх ставілі навывсяжку каля ложкаў у час спектакляў.

Дух прускай казармы лунаў у тэатры, вызначаў яго густ.

Геранім Радзівіл захапіўся і «шатэншпілем» — цэнявым тэатрам, удзельнічаць у якім ён загадваў усім акцёрам. Ён лічыў, што такія спектаклі больш даходзяць да публікі, якая не ведала нямецкай мовы. У 1756 г. ён захапіўся і марыянеткамі, якіх паказваў акцёр Гельман са сваёй жонкай. Гэтыя спектаклі спалучаліся з паказам камедыяў «дэль артэ» і «турэцкіх камедыяў». Оперныя спектаклі на нямецкай і італьянскай мовах ставіліся, відаць, і раней. Яны выконваліся трупай акцёраў, якіх восенню 1735 г. прывёз у Белую з Вены рэгент П.Марахоўскі. Сярод іх былі балет-

майстар, італьянка-«кантатрыча», музыканты — арфіст, лютніст, клавіцымбаліст, а таксама архітэктар і механік для стварэння тэатральных машын. Пазней нанятая акцёры пераехалі ў Слуцк, дзе ўжо было завершана тэхнічнае абсталяванне новага тэатра. Верагодна, гэтыя акцёры былі ўдзельнікамі спектакля, які глядзеў М.Магушэвіч у Слуцку ў 1755 г. і які ён апісаў такім чынам: «Там ставілі вельмі цудоўную камедыю, яна ж аперэта, — таму што ў ёй спявалі і яна была вельмі доўгай».

Шматлікія кантракты з акцёрамі прыпадаюць на 1756 — 1758 гг. Верагодна, у гэты перыяд на сцэне ішлі ўсе віды паказаў. У дагаворы 1756 г. з акцёрам І.Пуцам гаворыцца, што ён павінен «...прафесію сваю выконваць выдатна, без усякіх выкрутак, у час камедыяў, опер і балетаў, а таксама ва ўсіх выпадках, калі будзе загадана». Разам з Пуцам працавала яго жонка.

У 1756 г. у Слуцк прыбыла новая партыя акцёраў, якіх наняў Шылінг у Гданьску і Вене. Каб суправаджаць іх у свае ўладанні, Геранім Радзівіл выслаў конны эскорт на чале з генералам Я.Вольскім, які на вазах вёз трупу ў Слуцк разам са звярынцам, рабамі-неграмі і нейкімі «цэсарскімі галовамі», закупленымі ў Вене. А.Сайкоўскі прыводзіць каларытны дакумент — ліст Я.Вольскага ад 9 красавіка 1756 г., у якім характарызуецца труп такім чынам: «Даводжу да ведама, што прыняў цэлую кампанію камедыянтаў: гэта значыць самога майстра з жонкай і другога з той жа групы, а таксама адну дзяўчыну камедыянтку, якая павінна выйсці за другога камедыянта... Штогадовая плата камедыянта з жонкай — 70 дукатаў, а другога і яго каханкі — 48 з усім на ўвесь год». Сярод тых, што прыехалі, былі і «чатыры выдатныя камедыянты, якія былі акцёрамі і ў каралеўскім тэатры». Мяркуючы па «Дыярышу» Рыбанькі за 1755 г., з 22 па 28 чэрвеня ў слуцкім тэатры было пастаўлена 5 спектакляў, з якіх — тры нямецкія камедыі, адна — італьянская опера і адна «камедыя Марышэта» (?). Тая ж карціна назіралася ў 1756 і 1757 г.

У 1758 г. у Слуцку быў закладзены трэці «камедыяхаўз», які канчаткова завершаны і абсталяваны быў куліснымі машынамі ў верасні 1759 г. Тэатр меў партэр з пакрытымі сукном лаўкамі, абкружаны ложкамі. Зала, упрыгожаная

люстэркамі, мела неглыбокую сцэну з заслонамі і маляўнічымі, магчыма, тэларыйнымі дэкарацыямі, нацягнутымі на рамы (мастакамі тэатра ў той час былі дэкаратары Тыц і Тышкевіч). Перад сцэнай было адведзена спецыяльнае месца для аркестра. Абাপал тэатра знаходзіліся флігелі, дзе жылі музыканты, спевакі, а таксама размяшчалася балетная школа, якая стварыла першую балетную трупу ў гісторыі Беларусі. Звесткі аб з'яўленні ў Слуцку першага «танцмайстра» адносяцца да 1753 года. Ці ставіліся да гэтага часу балеты, невядома, але венскі запіс у «Дыяржышы» князя Гераніма ад 11 сакавіка 1756 г. сведчыць, што ён запрашае людзей, якія маглі б сур'ёзна арганізаваць балетную справу ў Слуцку: «Я прыняў балетмайстра Пуціні для ўрокаў дамашняга танца, — пісаў князь, — абяцаў яму за гэта 30 дукатаў. Просіцца да мяне яшчэ адзін балетмайстар, але яшчэ не вырашыў прыняць яго, бо мне здалася, што ён не зусім стаў». А калі лічыць, што кантрактамі шэраг драматычных актёраў і спевакоў быў абавязаны выступаць у балетах, то 1756 г. з'яўляецца годам стварэння прафесійнага балета ў Слуцку.

У гэтым жа годзе па запрашэнні прыехаў з Вены Антоні Пуціні, а, магчыма, і з ім разам у Слуцк прыехаў выдатны французскі танцор і балетмайстар Луі Максіміліян Дзюпрэ, саліст парыжскай Оперы, адзін з пачынальнікаў мужчынскага класічнага танца, настаўнік вядомага Ж.Ж.Навера. Да прыезду ў Слуцк Дзюпрэ меў ужо трыццацігадовы вопыт танцоўшчыка, балетмайстра і лібрэтыста.

Да 1758 г. А.Пуціні і Л.М.Дзюпрэ працавалі разам. Геранім Фларыян даручыў ім у кароткі тэрмін стварыць трупы. Але гэта сутыкнулася з аб'ектыўнымі цяжкасцямі — не было неабходнай колькасці падрыхтаваных выканаўцаў, а без сур'ёзнай падрыхтоўкі трупы нельга было думаць не толькі пра стварэнне дывертысментнаў і танцавальных інтэрмедый, але і пра больш складаныя формы, бо ў 60-я гады XVIII ст. балет ужо вылучыўся ў самастойны жанр са сваёй уласнай музычнай драматургіяй і шматактовым дэянем.

Л.М.Дзюпрэ і А.Пуціні ў балетную школу набіралі 8—10-гадовых дзяцей з сям'яў слуцкіх мяшчан — падданных кня-

зя. Выбіраючы дзяцей, балетмайстры глядзелі, «ці прамыя ў іх ногі і ці далікатная фігура». Балетнай школе выдзелілі памяшканне для заняткаў і паддартуары ў адным з флігеляў каля тэатра. Для дзяцей пачаўся цяжкі, знясільваючы час вучобы. Іх вучылі то ў Слуцку, то ў Белай, а потым і ў Нясвіжы. Сярод выбраных былі і будучыя зоркі радзівілаўскага балета — танцоўшчыцы Ражавічаўна, К.Міхневічаўна, танцоры Дыклер і Жукоўскі. Упамінаецца і Антон Лойка — танцор і першы беларускі балетмайстар. Асабліва таленавітай лічылася Кася Міхневічаўна. За ёй асобна наглядаў А.Пуціні. У балетнай школе пачалі вучаць і негрышанят, дзяцей нявольнікаў, якіх закупаў у Вене князь. Дзяўчынкі не выказвалі прыкметных здольнасцей да танцаў, а два негры — у хрышчэні Губерт і Войцэх — увайшлі пазней у склад трупы. Танцы выхаванцаў А.Пуціні прывялі ў захапленне К.Вендорфа.

Сярод імён «Рэгістра прыгонных дзяцей, што былі ў навучанні ў А.Пуціні-танцмайстра», былі таксама Тэадор, Гназар, Келер, Кулікоўскі, Шымон, Мацей, Бургет, Пятрусь, Гурская Бабка, Зоф'я, Марыся, Лудавіка, Катарына, Гануля (Агулька), Аляксандра, а таксама Воўкавічаўна, Марыся Гераскевічаўна, Разалія Мікалаёўна, сёстры Фрызіна і Тарэса Барасевічаўны, Тэадора Грыгоравічаўна — усе ўраджэнцы Слуцка.

Дзяцей у слуцкай школе прымушалі танцаваць па 6 гадзін у дзень, жорстка каралі за самую нязначную правіннасць (у школе быў карцэр), кармілі бедна, трымалі ў зачыненых дартуарах як зняволеных. Хлопчыкі і дзяўчынкі сустракаліся толькі на занятках. Наглядчыку і наглядчыцы пры «балетніках і балетніцах» дазвалялася ўжываць розгі. Жорсткі дух прускай казармы, такі мілы князю, увадзіўся і ў балетных класах.

На працягу другой паловы 50-х гадоў слуцкі прыгонны балет часта выступаў на нясвіжскай сцэне.

На жаль, пакуль невядомы рэпертуар слуцкага балета ў перыяд з 1756 г. па 1759 г., але, мяркуючы па пераліку матэрыялаў, якія выдаваліся для патрэб балета нейкім Асіноўскім і па назвах касцюмаў, гэта былі балеты чыста пастаральнага плана, у ліку якіх «Балет з Арлекінам», «Венгерскі ба-

лет» і «Турэцкі балет». У іншых балетах фігуравалі танцы нямецкія, швейцарскія і тырольскія (што было ў гусце князя Гераніма), танцы «стралкоў», «садоўнікаў», «чаршей», «трубачыстаў», «кветачніц», «сялянак».

...Пасля смерці князя Гераніма яго нашчадкам трэба было вырашыць лёс слускай сцэны. Тэатр быў закрыты, а касцюмы і дэкарацыі перададзены ў Нясвіж. Балетную трупу аб'ядналі з нясвіжскай, аб чым сведчыць загад князя, які ён даў у маі 1760 г.: «Капельмайстра Вітмана і балетмайстра Пуціні ўгаварыць працаваць на мяне і разам з хлопчыкамі-танцорамі і дзяўчынкамі-танцоўшчыцамі... прывезці сюды, у Нясвіж». Так была закрыта апошняя старонка ў гісторыі слускага камедыхаўза.

Г. Барышаў.

Гісторыя беларускага тэатра. Мн., 1983. Т. 1. С. 190—195.

САЛІСТЫ БАЛЕТА

Жукоўскі [імя невядома, 1746(?), Слуцк — ?], танцоўшчык. З мяшчан. Вучыўся ў балетнай школе Г.Ф.Радзівіла з 1755 г. (у А.Пуціні і Л.М.Дзюпрэ) і танцаваў у яго прыдворным тэатры ў Слуцку. Дэбютаваў у 1758 г. у «Балеце на тры пары» (лібр. і паст. А.Пуціні), а таксама ў Белым (Бяла-Падляска, Польшча). У 1757 г., 1759 г. гастраліраваў у Нясвіжы. З 1760 г.

саліст балета Нясвіжскага тэатра М.К.Радзівіла Рыбанькі.

Лойка Антон [1746(?), Слуцк — ?], танцоўшчык і балетмайстар. Па паходжанні беларус. З 1756 г. вучыўся ў Слуцкай балетнай школе Г.Ф.Радзівіла (у А.Пуціні і Л.М.Дзюпрэ), быў салістам мясцовай трупы. З 1760 г. працаваў у прыдворным тэатры Радзівілаў у Нясвіжы (з 1779 г. педагог балетнай школы і балетмайстар). У 1780 г. пасланы К.С.Радзівілам у Італію (Рым, Венецыя) і Аўстрыю (Вена) для азнаямлення з іх балетным мастацтвам. Вярнуўшыся, быў вядучым балетмайстрам (упамінаецца ў дакументах за 1782—1787 гг.). Разам з Г.Петынеці рыхтаваў пастаноўку балета «Арфей у пекле» на лібрэта Ф.Каселі (1784 г.). Працаваў у Нясвіжы з дачкой-балернай да роспуску балета ў 1790 г.

Міхневіч [1746(?), Слуцк — ?], танцоўшчыца. З 1756 г. вучылася ў Слуцкай балетнай школе Г.Ф.Радзівіла (у А.Пуціні і Л.М.Дзюпрэ), з 1758 г. танцавала ў яго прыдворным тэатры (дэбютавала ў «Балеце на тры пары» ў паст. Пуціні), выступала таксама на гастролях у Белым (цяпер Бяла-Падляска, Польшча) і ў Нясвіжы. Была найбольш таленавітай у трупе, удасканаленню яе майстэрства аддаваў асаблівую ўвагу Пуціні. У 1760 г. салістка балета Нясвіжскага тэатра М.К.Радзівіла Рыбанькі.

Мастакі са Слуцка. XVII—XVIII ст.

Азікавіч Хаім. Упамінаецца ў інвентары 1728 г. У горадзе «меў халупу ўбогую».

Аляксандр багамаз, іканапісец 2-й паловы XVII ст. Упамінаецца ў інвентары за 1683 г.

Бойка Ян, мастак і іканапісец (малер і багамаз). Упамінаецца ў інвентары 1728 г. У горадзе «меў халупу».

Броўка Іван, цясляр. Жыў у Новым горадзе, упамінаецца ў інвентары за 1683 г.

Варапай Тарас, цясляр. Жыў у Новым горадзе, упамінаецца ў інвентары за 1683 г.

Галеўчынец Іван, мастак (малер) 2-й паловы XVII ст. Упамінаецца ў інвентары за 1683 г.

Дзям'ян багамаз, іканапісец. Упамінаецца ў інвентары 1728 г. У горадзе «меў халупу».

Захарый багамаз, іканапісец. Упамі-

наецца ў інвентары 1728 г. У горадзе «меў халупу ўбогую».

Іван багамаз, іканапісец 2-й паловы XVII ст. Упамінаецца ў інвентары за 1683 г.

Іван дойдід, архітэктар 2-й паловы XVII ст. Жыў на «Востраве» на вуліцы Глухой. Упамінаецца ў інвентары за 1683 г.

Казак Паўла, іканапісец (багамаз) 2-й паловы XVII ст. Упамінаецца ў інвентары за 1683 г.

Карповіч Алесь, цясляр. Жыў на «Востраве», упамінаецца ў інвентары за 1683 г.

Кахановіч Кірыла, мастак (малер). Упамінаецца ў інвентары 1728 г. У горадзе «меў дом».

Кулевіч Сцяпан, цясляр. Жыў на «Востраве», упамінаецца ў інвентары за 1683 г.

Майсей, іканапісец і мастак (багамаз і малер). Упамінаецца ў інвентары 1728 г. У горадзе «меў халупу мізэрную».

Марціянавіч Васіль, мастак. Вядома яго дзейнасць у 1717, 1749, 1769 гг. Выконваў гравюры і малюнкi для вокладак Евангелля. Прафесійнае майстэрства ўдасканалваў у жывапіснай школе пры Кіева-Пячэрскай лаўры.

Мікалаеўскі, мастак. Упамінаецца ў інвентары 1728 г. Верагодна, быў прызнаным майстрам, бо ў падначаленні «меў двух хлопцаў і двух малераў».

Мяно Тадор, цясляр. Жыў у Старым горадзе. Упамінаецца ў інвентары за 1683 г.

Немец Юрый, майстар 1-й паловы XVII ст., вядомы як «замкавы цясляр князя Крыштофа Радзівіла». Па загаду князя вясной 1631 г. кіраваў рамонтам слускай саборнай царквы і званіцы.

Радзівіл Багуслаў (1620—1669), князь, прадстаўнік біржанскай галіны роду Радзівілаў, гаспадар Слуцкага княства. Архітэктар-аматар і малявальшчык. Мецэнат і збіральнік твораў мастацтва. Аўтар замалёвак архітэктурных краявідаў, накідаў, эскізаў архітэктурных элементаў і пабудоў, у тым ліку эскізаў слускай Навамейскай брамы, плана і фасада слускай ратушы.

Рахлюта Фёдар, цясляр. Жыў у Старым горадзе. Упамінаецца ў інвентары за 1683 г.

Сегал (Сегель) Хаім, беларускі мастак 2-й паловы XVIII ст. (прадзед мастака XX ст. Марка Шагала). Распісваў сінагогі, у т.л. у Капусцянах, Даўгінаве. Найбольш вядомы роспіс халоднай сінагогі ў Магілёве (1760 г.), у якім адлюстравана гісторыя яўрэйскага народа ад старых часоў да прыходу на Беларусь і дзе сустракаліся выявы тагачасных беларускіх краявідаў.

Стэфан малер, мастак. Упамінаецца ў інвентары 1728 г., дзе адзначаецца як домаўладальнік.

Травага (Трывога) Іван, мастак. Вучыўся ў жывапіснай школе пры Кіева-Пячэрскай лаўры ў 1750 г. Стварыў кажбушкі — дапаможнікі для пісання абразоў — з беларускіх, украінскіх і заходнееўрапейскіх старадрукаў.

Чарняўскі Міхалка, мастак. Упамінаецца ў інвентары 1728 г. У горадзе «меў хаціну мізэрную».

Шчыпik Андрэй, мастак. Упамінаецца ў інвентары 1628 г. У горадзе «меў халупу ўбогую».

Шчыпik Сцяпан, мастак. Упамінаецца ў інвентары 1728 г. У горадзе «меў халупу».

Якуб багамаз, іканапісец 2-й паловы XVII ст. Упамінаецца ў інвентары за 1683 г.

І.А.Ціткоўскі.

Бібліятэка лацінскай кнігі ў Слуцку

Одним из крупных памятников культуры на территории Белоруссии являлась Слуцкая библиотека Богуслава Радзивилла, существовавшая в первой половине XVII в.

В XVI—XVII вв. Слуцк был частновладельческим городом, с 1612 г. он принадлежал Радзивиллам. В те годы город являлся значительным торговым и религиозно-культурным центром Белоруссии. Численность населения в нём достигала 7,5 тыс. человек. С 1642 г. в Слуцке работала кальвинистская гимназия, где преподавали квалифицированные учителя из Польши, Германии, Моравии. Действовала также школа для мещан.

Богуслав Радзивилл принадлежал к образованным людям своего времени. Длительные путешествия по Европе способствовали сборанию книг. Он располагал богатейшей библиотекой, основой которой послужила коллекция князей Олельковичей, пре-

жних владельцев Слуцка. В 1576—1578 гг. ею пользовался известный историк Мацей Стрыйковский, написавший на основе ее материалов «Хронику польскую, литовскую, жамойтскую и всея Руси» (1582 г.).

Книги собрания в 1668 г. были завещаны Богуславом Радзивиллом дальнему родственнику Фридриху-Вильгельму, курфюрсту Бранденбурга и герцогу Пруссии, с условием хранения их в Кенигсбергской библиотеке герцога. В 1673 г. в Кенигсберге в типографии Фредерика Ройзнера был издан в двух томах «Каталог книг... завещанных библиотеке Богуслава Радзивиллом в 1688 году» (Catalogus librorum quarum libet Facultatum. Celsissimo ac illustrissimo Principe ac Domino Boguslaw Radziwill...).

Так как разысканный нами Каталог ранее не был известен в исторической литературе, считаем необходимым приве-

сти здесь некоторые из содержащихся в нем сведений. Составил каталог и снабдил его введением библиотекарь герцога, доктор теологии Мартин Сильвестр Грабе. Во введении говорится, что князь Богуслав Радзивилл подарил герцогу все книги, которые у него остались после разграбления библиотеки шведами. Каталог разделен на две части: книги, отпечатанные форматом в полный лист, и книги в четверть листа. Всего каталог содержит сведения о 371 книге, из них 290 отпечатаны в полный лист, 72 — в четверть листа и 9 — рукописных.

Основную массу изданий — 313 — составили книги на латинском языке науки того времени. На немецком и французском языках было только 44 книги. Данные каталога свидетельствуют о широком распространении произведений авторов, об интересе собирателей к литературе по вопросам медицины. Кроме того, собрание подтверждает наличие научных и культурных связей проживавших в белорусском крае магнатов с Западной Европой.

Собрание Радзивилла включало 15 инкунабул, отпечатанных в Нюрнберге, Венеции, Лионе; 160 названий XVI в. и 196 книг XVII в. Книги этой коллекции издавались в Базеле, Франкфурте, Виттенберге, Цюрихе, Париже, Венеции, Болонье. В слущкой коллекции находим лишь четыре издания на польском языке и по одной книге, изданной в Праге, Вильно, Киеве.

Для слущкой библиотеки характерны светские книги. Около половины всего собрания (176 книг) составляют сочинения античных авторов и книг по истории и философии. Здесь мы находим «Комментарии к Лукиану» Ст. Дидаца (Лион, 1583) на латинском языке, франкфуртское издание Плутарха «О морали» (1580), сочинение Г. Ливия «История с различными примечаниями» (1588).

Эпоха Возрождения — время великих географических открытий. Литература о новых землях была представлена в слущкой библиотеке. Здесь мы находим «Описание восточной Индии» в 9 частях, изданное в 1598—1601 гг., «Новый атлас, описание земель» Я. Янсони в шести томах (Амстердам, 1660). Особый интерес для исторической науки Белоруссии представляет книга Себастьяна Мюнстера

«Космография» (базельские издания 1572 и 1598 гг.). В «Космографии» приведено описание Польши и Великого княжества Литовского, в состав которого входили и белорусские земли. На карте, приложенной к этому сочинению, впервые было нанесено все Полесье. При этом территория обозначена как сплошные леса, лишь выше безымянного города, соответствующего по положению Орше, показан короткий правый приток Днепра. На карте С. Мюнстера нет ни Припяти, ни болот, ни озер.

Интересовали владельца слущкой библиотеки и другие области естествознания. В его собрании мы находим 15 книг по медицине и зоологии. Среди них «Орнитология» Юлиуса Альдрованди, знаменитого естествоиспытателя (Франкфурт, 1588) и его же «Описание животных» (1618).

Пятнадцатым веком датировано сочинение аббата Холи «Медицина теоретическая и практическая» (Венеция, 1492). Обращает на себя внимание сочинение на греческом языке классика античной медицины Клавдия Калена, который пользовался в свое время непрерываемым авторитетом и как врач, и как естествоиспытатель. Назовем также книгу Арнольди Виллановано «Медицинские действия» (Лион, 1586). Интерес для историков науки и медицины представляет семитомная библиография Николай Николи Флорентини «Книги научные и медицинские» (Венеция, 1517).

Развитию геометрии и математики в XVI и XVII вв. содействовали крупные успехи астрономии. Среди сочинений по математике, имевшихся в собрании, следует назвать «Математические произведения» нидерландского математика Симона Стевина, изданного его учеником Альбертом Жирардом в 1634 г. Симон Стевин известен работами в практической геометрии, разработкой теории равновесия твердых и жидких тел. В слущкой библиотеке находились и «Очерки геометрии с квадратами и окружностями» Винсетио Грегори (Антверпен, 1647), и «Курс математики» Гаспара Скботти (1661). Владелец коллекции интересовался достижениями астрономии. В его собрании мы находим книгу немецкого астронома и физика Я. Кеплера «Новая астрономия» (Амстердам, 1609).

В каталоге Слуцкой библиотеки учтено 10 книг по искусству. Наиболее ранним изданием является «Современная архитектура Бельгии» Корнелия Данкертса (Амстердам, 1631). В библиотеке имелись книги по архитектуре Франции, о скульпторах, архитекторах, о творчестве Леонардо да Винчи.

Имелись также книги представителей рационалистического направления в польской Реформации. Они защищали принцип веротерпимости, выступали за свободу совести, уделяя большое внимание образованию, просвещению, естественнонаучным знаниям. Это книга Фауста Социна «Спор со святым Иисусом Христом» (Краков, 1594), а также книги о его учении.

Из книг по философии следует назвать «Совершенную философию» Фомы Ветули (Потавия, 1589), книгу Ж.Кальвина «Гармония евангелиариев», по-немецки изложенную В.Малерном (Байбель, 1590). Из четырех краковских изданий следует отметить «Описание Польши» Шимона Окольского (1641).

В Слуцкой библиотеке насчитывалось больше 60 книг по философии и 41 книга богословного содержания, в том числе «Литовские требования относительно Евангелия» — виленское издание 1600 г. на латинском языке. В репертуаре инкунабул представлена богословская тематика, от трудов так называемых «отцов церкви» и кончая схоластикой. Среди них — «Воп-

росы и обсуждения» Николая Паноритани, изданная в Лионе в 1500 г.

В XV в. Библию активно переводят на национальные языки. В Слуцкой библиотеке их было 2 рукописные на немецком языке и 9 печатных. Из них на латыни было только три: лейпцигская (1544), нюрнбергская (1530) и цюрихская (1550). Библия Тремели имела в двух изданиях — краковском (1590) и ганноверском (1603). Библия Себастьяна Касталионе имела в базельском издании 1573 г. Была в библиотеке и богемская Библия (Прага, 1549). Французская Библия представлена двумя изданиями 1640 и 1642 гг. Имела немецкая Библия Лютбери, изданная в Батенберге в 1614 г.

Античная литература представлена сочинениями Геродота, Плутарха, Демосфена, Ливия.

На основе изучения состава библиотеки Радзивилла мы можем заключить, что даже в условиях ограниченного доступа к книжным сокровищам князя его библиотекой могли пользоваться образованные граждане среднего сословия. И таким образом в ту давнюю пору на территории нынешней Белоруссии могли просачиваться научные знания в области медицины, математики, астрономии, географии и других наук.

В.Цыбуля.

Святая. Мн., 1989. С. 200—206.

Слуцкі дыярыуш

У бібліятэцы Чартарыйскіх у Кракаве захоўваецца слуцкая хроніка, якая мае назву «3 дыярыуша (дзённіка) горада Слуцка». Гэта апошні твор летапіснага характару ў гісторыі горада. Напісаны ён на польскай мове невядомым аўтарам.

У дзённіку расказваецца пра двухразовую няўдалую асаду Слуцка рускім войскам у верасні 1655 г., пералічваюцца мерапрыемствы, праведзеныя магістратам для забеспячэння насельніцтва прадуктамі харчавання перад асадамі. Напрыклад, вось такое: было вырашана перадаць хлеб толькі слуцкім мяшчанам і нікому іншаму. Перад прыходам рускіх войск вакол горада насыпалі вал. 2 верасня войскі князя

Трубяцкога падышлі з паўднёвага боку да Слуцка, да Трайчанскага манастыра. Раніцаю 3 верасня яны пачалі абстрэл горада. Абаронцы адказалі агнём. 6 верасня, нічога не дабіўшыся, руская армія зняла асаду і рушыла ў бок Нясвіжа.

Другі раз яна падышла да Слуцка сумесна з атрадам казакоў у 5 тысяч чалавек. Трубяцкой спецыяльным пісьмом прапанаваў жыхарам горада і камандаванню гарнізона здацца, але атрымаў адказ, што не пісьмом, а крывёй трэба здабываць Слуцк. Князь не рызыкнуў на больш рашучы дзеянні і 30 верасня зняў асаду.

Родчанка Р. Слуцкая старасветчына (факты і разважання). Мн., 1991. С. 40—41.

Дакументы сведчаць

РУСКІ ПЕРАКЛАД ГРАМАТЫ КНЯЗЯ ЯНУША РАДЗІВІЛА АД 20 МАЯ 1617 ГОДА АБ ЗАСНАВАННІ Ў СЛУЦКУ ЕВАНГЕЛІСЦКАГА ХРАМА І ВУЧЫЛШЧА ПРЫ ІМ

Януш Радзивил, князь Биржанский, на Дубинках, в Слуцке и Копыле, подचाший Вел. кн. Литовского, Борисовский Староста.

Извещаем сей нашей фундушевой грамотой всех вообще и каждого из людей, как теперь, так и на будущее время, что желая дабы богослужение Евангелическое, по Сандомирскому положению, поданному нескольким королям и чинам всего государства, как можно более увеличивалось, как в целом отечестве, так преимущественно в княжествах и городах моих, я задумал в своем городе Слуцке построить Евангелический храм для славы Господней, для преподавания и слушания слова Божьяго и для раздачи Св. Таин, усмотрев же для сего удобное место в Новом городе, в Слуцке, на Заречье над рекою Случью — близ развалившейся, уже старой и запущенной церкви (которую под именем св. Георгия славной памяти предшественник мой князь Иван Симеон Омелькович, Слуцкий князь, перенес на более просторное место в улице с гребли, идя от Старого города до Нового двора и оную наделил особой привилегией), назначил я сие то упомянутое место, тогда пустое и незастроенное, на построение Евангелического храма и училища для обучения христианского юношества, равным образом поручил я г. Юрию Капушевскому, Минскому стольнику, моему Слуцкому старосте, дабы он вывез из ближайших лесов дерева годного для постройки домов и как можно скорее старался выстроить к совершенной выгоде храм и жилище как проповедника, так и помещение училищное; на содержание же проповедника и учителя особой моей грамотой будут назначены средства, в этом я уверяю и даю обещание. На то даю сию мою фундушевую грамоту за подписью моей руки и моей печатью, а также за подписями гг. (печатников) свидетелей, упрощенных мною по статуту княжества Литовского, желая, чтобы она (грамота) была признана имеющей такое же значение, как в трибунальском или земском суде княжества Литовского. Дано в Слуцке 20 мая 1617 г. от р. Хр.

(Далее подпись князя при печати).

Януш Радзивил — подचाший В. кн. Литовского собственноручно.

(Подписи рук свидетелей).

Георгий Зянович собственноручно.

Иван Огинский собственноручно.

Иван Чирленковский собственноручно.

(Внизу сбоку подпись князя Христофора Радзивила).

(Ту грамоту подтвердил, как опекун, Христофор Радзивил).

* * *

Грамота написана на листе серой бумаги, но чернила местами от ветхости выцвели, подлинник хранится в архиве Виленской евангелическо-реформатской коллегии. В начале 1902 года с грамоты снята фотография и в рамке под стеклом вывешена на стене актового зала Слуцкой гимназии.

Историческая записка Слуцкой гимназии с 1617—1901 гг. Составил заслуженный преподаватель Слуцкой гимназии Иван Глебов. Вильна, Типография А.Г.Сыркина. — 1903. С. 169—170. (Приложение № 1).

Фотакопія гістарычнай запіскі... захоўваецца ў фондах Слуцкага краязнаўчага музея.

ИНВЕНТАР ТРАЙЧАНСКАГА МАНАСТЫРА, СКЛАДЗЕНЫ Ў СУВЯЗІ СА СМЕРЦЮ ВАСІЛЕВІЧА АРХІМАНДРЫТА СЛУЦКАГА І ЕПІСКАПА БЕЛАРУСКАГА 28 МАЯ 1678 г.

Монастырския владения начинаются за Ильинскими воротами, перейдя мостик. Сам монастырь обнесен деревянной изгородью (высоким заметом). Ворота монастырския с двумя башнями (все деревянное) и пустой церковью св. Никиты.

Собственно ворот двое: одни — заперты, другия — открыты, но имеют все нужные приспособления для запора. В надворотной церкви сложены старые иконы. Входя через врата во двор, по левую руку имеется каменный «скарбец» с подвалом — «пивницей»; 5 деревянных жилых помещений: в одном — находится трапезная. Дом архимандрита запущен, имеет мезонин, куда ведет винтовая лестница, кругом дома веранда. Один дом предназначался для гостей. За этими постройками — до реки расположены сады, цветники, имеется специаль-

ный «сливовый сад», в инвентаре отмечены 3 виноградных лозы: в саду — прудок. Убранства в домах очень мало: несколько диванов, 1 кровать, скамья и столы. В архимандричьих покоях висят латинские карты: Рима, Константинополя, Аугсбурга и Гамбурга, несколько гравюр, 3 образа на холсте, под распятием «reptoria» Петра Могилы. Окна, частью с деревянными рамами, частью с свинцовой оправой. Печи кафельная (изразцовая) зеленая и разноцветная.

На дворе находится колодец и компас на деревянном столбе.

Против ворот — деревянная церковь Благовещения: красивой архитектуры и окрашенная, в ней книг и утвари много и он в большом порядке, описаны особо. Далее — каменный Троицкий храм, который почти готов, алтарь еще реставрируется. Против храма разрушившийся навес для извести. Между этими Церквями стоит колокольня с 1 большим, 1 средним и 2 малыми колоколами: на земле же лежит разбитый большой колокол.

Затем следует описание хозяйственных построек: сараев, конюшен, хлевов (один из них построен по прусски), бани, бровара, дома для работников.

На гумне сарай, крытый соломой, в скирдах 40 коп ярицы и 60 коп ячменя. Имеются озера. Скота и лошадей не показано, хотя отмечены всякие мелочи, напр., что имеется пила, несколько топоров и долот.

В местечке Тройчанах имеется 80 плацов, 95 моргов и 4 застенка, там же монастырский шпиталь и сказано, что все плацы заняты, но так как в списке домохозяев упомянуто лишь 26 лиц, то следует думать, что эти лица владели несколькими плацами одновременно. Это следует из того, что в описании податей отмечено: с плацов полагается плата: в год 1 золотый и 12 грошей и 3 гроша записанных: летом с плаца — на сельския работы следует по 3 дня в неделю; а с пустых плацов, «кто держит» — по 2 в неделю, по 12 грошей и 3 гр. записанных.

С застенков получается по 15 грошей.

С моргов вносят по 7 1/4 гр. и обязаны сжать копу ржи.

В числе жителей Тройчан, владеющих то целыми, то 1/2 плацами, имеется жид Пушман, арендатор корчмы, платящий 150 зл. и починяющий корчму на свой счет; затем Жук, Казаченок, Пушкаревич и др. Занято 8 полных плацов и 18 половинных.

Рыбачить монастырь может по одному берегу Случи двумя рыбаками, начиная от монастыря до села Клепчан.

В городе 2 плаца: один в темном ряду, купленный Скоцкевичем, другой — на «Казимержу», купленный епископом. Кроме того, за Локнеей волок 8, за которых платять по 6 зл. и 20 грошей, да несколько рабочих на своем хлебе.

Принимая, что 10 зл. = 4 копам (см. завещание Олельки № 9) и что копа = 60 грошам, получается, что 1 зл. = 24 грошам.

Отсюда делаем расчет доходности монастыря в 1678 г. с Тройчан:

с 1 плаца корчмы поступает	150 зл.
с 15 полных жилых плацов	24 зл. 9 гр.
с 64 полных нежилых плацов	40 зл.
с 95 моргов около	29 зл.
с волок около	54 зл.

с платой за плацы под крамами, вероятно, поступало свыше 300 зл., не считая даровых рабочих рук, которых в день монастырь имел около 40 в летние месяцы, пока длились полевые работы.

Минская старина (Трайчанский архив), 1913. Вып. 4. Т. XXIV. С. 72—74.

Слуцк у гады Паўночнай вайны

В период Северной войны 1700—1721 гг. жители города подверглись новым испытаниям. В январе 1705 г. в Слуцк вошли драгуны литовского войска и потребовали от горожан 13 тысяч золотых на выплату жалованья солдатам. 13 января 1705 г. на рыночной площади драгуны напали на горожан. По сигналу набата на площади собрались вооруженные мушкетерами и саблями жители города и в течение двух

часов вели бой с солдатами литовского войска. Под натиском горожан несколько десятков солдат отступили в один из домов, где их осадили горожане. Командант крепости (а она подчинялась не государству, а рейнскому пфальцграфу), как лицо нейтральное, выслал для прекращения боя шесть рот гарнизона, которым с трудом удалось разъединить враждующие стороны. В результате боя 1 горожанин был

убит и 19 ранено, из них двое впоследствии умерло. Было убито около полутора десятков солдат, а их оружие и амуницию горожане забрали как трофей. Литовское войско отошло от Слуцка.

В ходе Северной войны русский царь Петр I ввел на территорию Белоруссии войска, чтобы помочь своему союзнику польскому королю Августу II в борьбе против войск шведов и их ставленника Станислава Лещинского. Зимой 1705—1706 гг. по приказу Петра I в районе Слуцка стояли украинские казаки Миргородского и Переяславского полков, нападая на отдельные отряды противника. В результате военных действий в Польше союзник Петра I Август II бежал в Саксонию, где он был курфюрстом (князем). Шведская армия короля Карла XII после пребывания в Саксонии начала наступление в Белоруссии. Русская армия отошла из Гродно к Киеву. Ушли и казачьи полки. Шведские солдаты грабили население, сжигали деревни.

11 мая 1706 г., после отхода казаков Карл XII без сопротивления занял Слуцк. Он не штурмовал город, так как был дальним родственником рейнского пфальцграфа (из одного рода Виттельсбахов). На население была наложена контрибуция. Шведы забрали из крепости пушки, а те, что не смогли взять, затопили в самых глубоких местах реки. На следующий день шведское войско оставило город — ушло в Польшу, а затем в Саксонию.

Петр I продолжал вести войну. Русские войска удерживали отдельные города и местности на территории Речи Посполитой — в Белоруссии, на Украине и

в Польше. В августе 1707 г. в Слуцке стояла пехота армии Б.Шереметева. Слуцк служил базой снабжения русских войск. Здесь был организован провиантский магазин (склад), куда свозились продукты и фураж, которые собирали на Случчине и в окружающих районах.

В начале 1708 г. русские войска оставили Слуцк и ушли на восток. Войско Карла XII вернулось в Белоруссию. В январе — феврале 1708 г. в Слуцке разместились отряды союзника Петра I, литовского войска во главе с Князевичем. 5 марта ночью внезапно напало 15 полков литовского войска Крышпина, подчиненного королю Станиславу Лещинскому. Войско Князевича было наголову разбито, а сам он попал в плен. Слуцк был разграблен.

В апреле и мае 1708 г. город снова занят шведскими войсками. На жителей города наложена «вторая шведская контрибуция», которую шведы немедленно взыскали. Летом Карл XII пошел на Могилев, а оттуда на Украину, где 27 июня 1709 г. потерпел полное поражение под Полтавой.

Во время Северной войны население Слуцка понесло значительный материальный ущерб, хотя и не такой, как горожане многих других городов Белоруссии. Часть жителей Слуцка и Слуцкого княжества бежала за Днепр, под Киев, на Украину, особенно много в 1709—1710 гг.

Несмотря на разорение, в 1-й половине XVIII в. Слуцк оставался крупным по тому времени экономическим центром Белоруссии.

Друкейца на кн.: Грицкевич А. П. Древний город на Случи. Мн., 1985. С. 23—24.

Аб знаходжанні цара Пятра I у Слуцку ў гады Паўночнай вайны

«...Отправляя армию к южным границам, Петр не имел деятельного плана компании. Составление его стало предметом забот конзилии, состоявшейся в Слуцке 12—13 апреля 1711 г. На военном совете присутствовало кроме Петра два военных (Шереметьев и генерал Алларт) и два гражданских лица (канцлер Головкин и посол в Польше князь Григорий Долгоруков). В соответствии с выработанным планом Петр велел Шереметьеву не позже 20

мая достичь Днестра, имея трехмесячный запас продовольствия. Указ Петра заканчивался словами: «Сие все исполнить, не отпуская времени, ибо ежели умедлим, то все потеряем».

«Немало невзгод на пути из Москвы в действующую армию выпало на долю царя, а также его спутников в апреле—мае 1711 г. Екатерина в письме Меншикову из Слуцка объясняла задержку ответа «злым пу-

тем, которы... до здешнего места имели, так и за болезнию господина контр-адмирала». Кстаті, болезнь «контр-адмирала», т.е. Петра, по заключению медиков, «случилась от студеного воздуха и от трудного пути».

То же самое сообщил и Макаров Ф.М. Апраксину, но уже в следующем отрезке пути. Кабинет-секретарь, как и Екатерина, оказался неисправным корреспондентом

«ради двух причин: первое, что от злого пути нимало себе не имели времени, ибо от Слуцка до Луцка с 60 миль ехал, и не было такова дня, в которой бы по горло в воде на переправах не были», вторая причина — болезнь царя».

Друкуецца па кн.: П а в л е н к о Н.И., Птенцы гнезда Петрова. М., 1984. С. 79, 81.

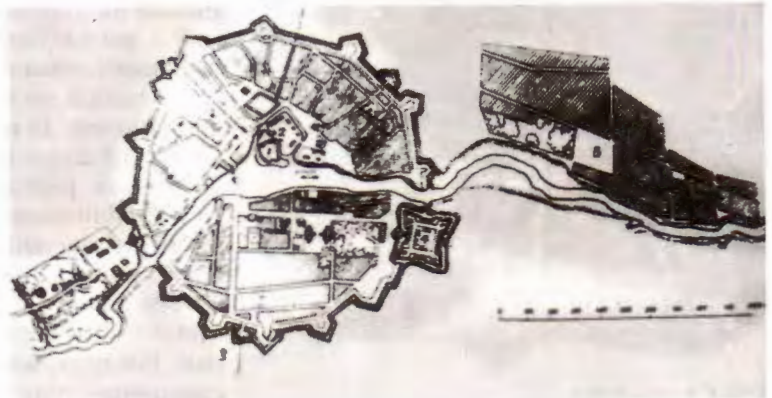
У СКЛАДЗЕ РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ

У канцы XVIII ст. Случчына ў выніку другога і трэцяга падзелаў Рэчы Паспалітай адышла да Расійскай імперыі. Істотных змен, якія б маглі паўплываць на агульны ход народна-гаспадарчага жыцця, не адбылося. Так было на працягу першага паўстагоддзя. Тое ж прыгоннае права, якое абаранялася цяпер усёй сілай магутнай дзяржавы, і значыць тое ж гаротнае становішча працоўнага людю, тая ж рабская праца на карысць памешчыкаў. Агульны фон гаспадарчага жыцця Случчыны нават пабляк у тое пяцідзясяцігоддзе.

Прымітыўнай заставалася «агранамія» сельскагаспадарчай працы, заснаваная на векавых забабонах: гарох можна сеяць у панядзелак, пятніцу і суботу, «каб яго не з'елі рамакі». Ведалі, што трэба сеяць на святую Іллю, што лён трэба сеяць у дзень святой Алены і г. д. Праўда, прагрэс прабіваў

сабе шлях. Укаранялася трохпольная сістэма земляробства, у некаторых памешчыкаў Слуцкага павета пачалі дзейнічаць конныя заводы, развівацца танкарунная авечкагадоўля і гадоўля ўкраінскай буйной рагатай жывёлы.

Уключэнне беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі азначала ўсталяванне на гэтых мясцінах новага тэрытарыяльна-адміністрацыйнага падзелу. Былі ўтвораны Полацкая (з 1802 г. Віцебская), Магілёўская, Мінская і Гродзенская губерні. У сваю чаргу губерні падзяляліся на паветы, кожны прыблізна па 20—30 тыс. чалавек падатковага або рэвізскага насельніцтва. Паветы складаліся з валасцей. Дата ўзнікнення Слуцкага павета — 23 красавіка 1793 г. Ён займаў тэрыторыю сённяшніх Слуцкага, Капыльскага, Нясвіжскага, Клецкага, а таксама большай часткі Салігорскага, Ганцавіцкага і Ляхавіцкага раёнаў.

План Слуцка. Канец XVIII ст.

На Случчыне, як і ў час Рэчы Паспалітай, працягвалася прадваранская палітыка. У тое першае пяцідзесяцігоддзе ўласна шляхта падзялялася на ваколічную, чыншавую і неаселую. Ваколічная шляхта сялілася асобнымі засценкамі, адрубамі, валодала зямлёй і рэдка — сялянамі. Чыншавая, без сялян, арандавала зямлю ў памешчыкаў, дзяржавы ці духавенства. Неаселая шляхта займалася дробнымі промысламі, наймалася на гаспадарча-адміністрацыйныя пасады, батрачыла. Па свайму сацыяльна-эканамічнаму становішчу яна паступова збліжалася з працоўным сялянствам, страчвала былыя фармальна-юрыдычныя пазіцыі (вызваленне ад рэкруцкіх набораў, падушнага падатку і г.д.).

Асноўная маса памешчыцкіх сялян карысталася зямельным надзелам, які на рубяжы XVIII—XIX ст. складаўся прыблізна з дзвюх аднолькавых частак: цяглай і прыёмнай доляў. За цяглу сяляне адбывалі прыгон, за прыёмную — плацілі грашовы аброк. У

працэсе пашырэння фальварачна-паншчыннай гаспадаркі абедзве часткі надзелаў спалучаліся, і з сялян сталі спаганяць, у асноўным, адработачныя павіннасці.

Хоць памеры паншчыны фіксаваліся інвентарамі, памешчыкі пастаянна парушалі іх як у форме павелічэння падатковай павіннасці, так і ў форме ўскладання паншчыны на ўсё новыя катэгорыі насельніцтва. Гэта сустракала супраціўленне. Напярэдадні адмены прыгоннага права антыфеадальныя выступленні сяляне адбыліся ў вёсках Агароднікі, Бранавічы, Варкавічы, Лучнікі, Сярагі, Падзеры. Яны завяршыліся толькі 7 лютага 1834 г., калі цар Мікалай I зацвердзіў рашэнне аб прызнанні жыхароў гэтых вёсак, так званых выбранцаў, вольнымі людзьмі, але павіннымі плаціць за карыстанне зямлёй чынш.

Сельская гаспадарка не забяспечвала сяляніна Случчыны. Сялянская ворная зямля не давала дастатковага збожжа для пракорму. Яго недахоп часткова пакрываўся бульбай. Вядома, пры такіх умовах самы нязначны неўраджай ставіў многіх вясковых жыхароў перад праблемай выжывання. Менавіта таму многія з іх ішлі зімой на дапаможныя заробкі. Галоўным з іх было возніцтва, потым нарыхтоўка дроў, лясных матэрыялаў, дубовай кары. Случане цялярылі, будавалі баржы, займаліся пілаваннем лесу, вырабам гонты. Іншыя накіроўваліся арцелямі, з сякерай і рыдлёўкай, з убогім знешнім выглядам, часам за сотні верст у пошуках лепшай долі.

Імкненне да вызвалення ад прыгонніцкага ўціску ўсё больш становілася адметнай рысаю сялянскага руху. Прадстаўнікі мясцовай улады на Случчыне ўсё часцей адзначалі ў сваіх паведамленнях, што падбухторшчыкамі сялян да выступленняў становіліся прадстаўнікі разначыннай інтэлігенцыі. Расла колькасць арыштаваных «за сачыненне просьбаў сялянам на сваіх

Герб Случка. 1795 г.

уладальнікаў». Калі раней найбольш пашыранай формай супраціўлення прыгонніцтву была адмова ад выканання павіннасцей, што выклікалася, звычайна, павелічэннем памераў паншчыны, або аброку, то ў 40-х – 50-х гадах повадам для большасці выступленняў служылі чуткі пра свабоду, якія распаўсюджваліся сярод сялян, гарадскоў беднаты.

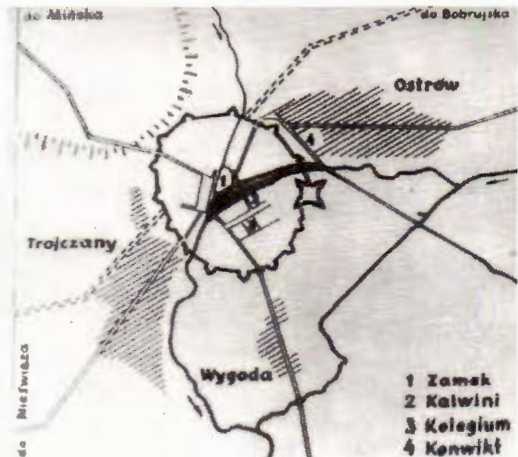
19 лютага 1861 г. Аляксандр II падпісаў адобраныя Дзяржаўным Саветам «Палажэнні», якія складаліся з «Агульнага палажэння», «Мясцовых палажэнняў» і дадатковых правіл, а таксама Маніфест аб адмене прыгоннага права.

У Мінскай губерні землепарадкаванне праводзілася па «Мясцовых палажэннях». У Слуцкім павеце за сялянамі захоўваліся прысядзібныя і палывыя надзелы, якімі яны карысталіся да рэформы. Адрэзкі дапускаліся толькі ў тых выпадках, калі памер сялянскага надзелу перавышаў устаноўлены інвентаром або калі пасля рэфармавання заставалася менш як 1/3 часткі асушаных зямель. Аднак памешчыкі павінны былі выплаціць сялянам за пабудовы, якія знаходзіліся на адрэзанай зямлі. Сялянскі надзел нельга было зменшыць больш як на 1/6.

Паводле «Палажэння» селянін мог звяртацца ў дзяржаўныя ўстановы, заключаць гандлёвыя і іншыя здзелкі, пераязджаць у горад, запісвацца ў саслоўі мяшчан і купцоў, паступаць на службу ці ў навучальную ўстанову (Нарысы гісторыі Беларусі. Мн., 1994. С. 303). Сяляне аб'ядноўваліся ў абшчыны, атрымлівалі права займацца промысламі і гандлем, неслі адказнасць за выплату падаткаў, мірскіх збораў, а таксама за рэкруцыя павіннасці. Паводле «Палажэнняў 19 лютага» ўся зямля маёнткаў абвешчалася ўласнасцю памешчыка. Пры раздзеле зямлі землеўладальнікі выбіралі сабе лепшыя ўчасткі, лясы заставаліся ў распараджэнні памешчыкаў. Сяляне

апынуліся ў такіх умовах, пры якіх нельга было самастойна весці сваю гаспадарку.

На асобных умовах адмянялася прыгоннае права для дваровых людзей. Яны вызваліліся праз два гады пасля апублікавання Маніфеста, без зямельнага надзелу, фактычна ж ператвараліся ў батракоў. Наогул пасля рэформы 1861 г. сяляне трапілі з адной кабалы ў другую, эканамічна яшчэ больш жорсткую. А ўсе цэнтральныя і мясцовыя органы для правядзення рэформы складаліся з памешчыкаў (дваран) і абаранялі свае інтарэсы. Незадаволенасць сялян зямельнай рэформай прыводзіла нярэдка да бунтаў. Для іх уціхамірвання царскі ўрад уводзіў у асобныя маёнткі войскі. У рапарце ўпраўляючага Слуцкімі маёнткамі К. Вагнера Галоўнаму ўпраўленню маёнткамі адзначаецца, што ў маёнтку Горкі арандатар увёў «в деревне казаков по 2 чел. на одну избу и переводит их произвольно на постой из одной деревни в другую». Сяляне маёнтка Шастакоў В.А. Чэркас, С.К. Чэркас і К.С. Новік аб'явілі байкот увядзенню статутных грамат. За гэта кожны з іх быў пакараны 20 розгамі і штрафам у 5 рублёў серабром. Арганізаванае супраціўленне па-

План Слуцка. 1866 г.

мешчыку К. Вайніловічу аказалі сяляне маёнтка Макраны. Каля 500 чалавек адмовіліся выплаціць штраф за самавольны выпас жывёлы ў вёсцы Навасёлкі. Селянін І. Сянкевіч з жонкай Фёклай збілі паліцэйскага ўрадніка Андрушкевіча. Сяляне Р. Верабей, Р. Камандантаў былі арыштаваны. Але раницай, калі іх спрабавалі адправіць з Кіявіцкага валаснога ўпраўлення ў слуцкую турму, каля 40 сялян напалі на фурманку і вызвалілі аднавяскоўцаў.

З адменаў прыгоннага права значна палепшыліся ўмовы для развіцця сельскагаспадарчай прамысловасці. На змену натуральнай феадальнай сельскай гаспадарцы прыйшлі таварна-грашовыя адносіны. У 2-й палове XIX ст. далейшае развіццё атрымалі дробныя прадпрыемствы па перапрацоўцы мясцовай сыравіны, а сярод мяшчан і сялян — саматужныя промыслы. Вінакурныя заводы былі ў Рачкавічах, Рудні, Красным Радкове, Івані, Клярмонтах, мукамольныя і крупяныя — у Слуцку, лесаапрацоўчыя прадпрыемствы — у Старэве, Любянцы, Кучыне, Вераб'ёве. У 1897—1925 гг. у вёсцы Старэва дзейнічаў шклозавод. У 1908 г. на міжнароднай выстаўцы ў Марсэлі (Францыя) крышталёвы посуд і лампы, вырабленыя на заводзе, былі ўдас-

тоены вышэйшай узнагароды — Гранпры.

Пашырэнне таварна-грашовых адносін, рост прамысловасці, класавая дыферэнцыяцыя ўнеслі істотныя змены ў матэрыяльную культуру беларусаў, перш за ўсё яны закранулі традыцыйную планіроўку сялянскага двара і жылога комплексу, сельскагаспадарчую тэхніку. Са з'яўленнем новых відаў прылад працы, мэблі, посуду і іншых прадметаў хатняга ўжытку, а таксама мастацкіх вырабаў у быт случан, як і іншых жыхароў Беларусі, паступова ўваходзілі і прамысловыя рэчы паўсядзённага карыстання.

У 1869 г. у Слуцку дзейнічалі 6 гарбарных, 2 цагельныя і 3 ганчарныя заводы, якія выпускалі прадукцыі на суму 3850 рублёў. У той жа час у павеце працавала 17 гарбарных, 14 вінакурных, 1 смяляны, 15 ганчарных, 1 суконны, 1 цукраварны і 4 цагельныя заводы, кошт вырабу якіх складаў 151 814 рублёў.

Усё дарослае насельніцтва Слуцка складала 9875 чалавек, у тым ліку дваране — 856, духавенства — 177, купцы — 246, мяшчане — 7180 чалавек. У павеце пражывала 128 541 чалавек, у тым ліку дваран — 9356, духавенства — 445, купцоў — 72, мяшчан — 11 104 чалавекі.

Рыначная плошча ў Слуцку. Пачатак XX ст.

Тое, што тагачасныя статыстычныя звесткі называлі фабрыкамі і заводамі, у пераважнай частцы былі больш развітымі рамеснымі майстэрнямі. У сярэднім на кожную такую фабрыку і завод прыпадала 5—6 рабочых.

У канцы XIX ст. у павеце налічвалася 4850 рамеснікаў. Сярод іх: хлебнікі, булачнікі, мяснікі, кандытары, шаўцы, краўцы, капялюшнікі, ткачы, друкары, печнікі, цесляры, бондары, слесары, кавалі, меднікі, ружэйнікі, гадзіншчыкі, рэзчыкі, рымары, фатографы, рамізнiкі і інш.

Колькасць рамеснікаў паменшылася па той прычыне, што многія з іх з-за невялікай заробтнай платы перайшлі ў іншыя губерні, некаторыя нават адправіліся ў Амерыку.

Тагачасны случанін, прыстасоўваючыся да рынку, імкнуўся атрымаць найбольшую колькасць даброт за сваю працу. Калі яму не хапала хлеба, ён лёгка яго купляў, таму што праз Случчыну праходзілі гандлёвыя шляхі, па якіх правозіліся масы таннага збожжа.

Водныя шляхі, як і раней, выкарыстоўваліся для перавозак. У межах Мінскай губерні па шматлікіх яе рэках тавары сцягваліся да Прыпяці, Случы, Верхняга Нёмана, Бярэзіны і Дняпра. У 1846 г. у Слуцку пабудавана першая паштовая станцыя. Праз горад прайш-

ла адметная для таго часу Маскоўска-Варшаўская шаша, якая значна палепшыла гандлёвыя сувязі Случчыны з іншымі эканамічнымі і культурнымі цэнтрамі Беларусі, Расійскай імперыі.

Сістэма школьнай адукацыі Беларусі ў XIX—пачатку XX ст. была часткай расійскай, у якую ўваходзілі: элементарныя пачатковыя школы, класічныя і ваенныя гімназіі, кадэцкія корпусы, ліцэі, інстытуты, універсітэты, акадэміі і інш. Сістэма рыхтавала спецыялістаў для абслугоўвання дзяржавы ў сферы адміністрацыйнага і ваеннага кіравання, культуры, ідэалогіі. На тэрыторыі Случчыны, у адпаведнасці з яе статусам, дзейнічалі пачатковыя, сярэднія і няпоўнасярэднія школы, прыватныя і дзяржаўныя жаночыя вучылішчы, духоўныя вучылішчы і інш. Царкоўнапрыходскія школы яшчэ нараджаліся. У пачатку XX ст., асабліва пасля рэвалюцыі 1905 г., з'явілася значная колькасць школ, асабліва сярэдніх, дзякуючы адкрыццю прыватных гімназій. У 1912 г. на 1000 жыхароў Мінскай губерні прыпадала 51,3 навучэнца.

У 1803 г. у складзе чатырох факультэтаў — маральных і палітычных навук, фізіка-матэматычнага, медыцынскага, літаратурнага і вольных мастацтваў — утвараецца Віленскі ўнівер-

Кірмаш у Слуцку. Пачатак XX ст.

Лірнікі на слудкім базары. Пачатак XX ст.

сітэт. Ён з'яўляўся цэнтрам Віленскай навучальнай акругі, куды ўваходзіла і Беларусь, распрацоўваў для яе школ навучальныя праграмы, падручнікі. Адукацыя, атрыманая ў яго сценах, не саступала той, якую давалі лепшыя тагачасныя універсітэты Еўропы. Сярод яго першых выпускнікоў ураджэнцы Случчыны: Каржанеўскі Іосіф (медыцынскі факультэт), Шэмеш Адам (жывапісец-партрэтыст і мастацтвазнавец) і інш. Іншыя маладыя случане атрымлівалі дыпламы пасля заканчэння Маскоўскага (Белабоцкі Браніслаў, Цэраскі Вігольд), Пецяўбургскага (Слупскі Аляксандр), Кіеўскага (Плуг Адам), Дэршскага (Залескі Браніслаў) універсітэтаў, Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі (Равіч Іосіф). Значная іх частка прайшла праз Случскую гімназію. На жаль, з-за незапатрабаванасці іх ведаў мясцовымі ўладамі іх праца праходзіла за межамі роднай зямлі.

Беларусь, якая не мела тады вышэйшай школы, магла пасылаць у той час у Пецяўбургскі і Маскоўскі універсітэты, з назначэннем казённых стыпендыяў, толькі 50 добранадзейных выхаванцаў.

Падаўленне паўстання 1863 — 1864 гг. і масавыя рэпрэсіі да яго ўдзельнікаў, жорсткі рэжым выключных законаў, фактычная забарона беларускага друку надоўга затрымалі развіццё нацыянальнага і ў цэлым вызваленчага

руху. Апошні з'явіўся ў перыяд другой рэвалюцыйнай сітуацыі, калі ў барацьбу ўступіла новае пакаленне рэвалюцыйных дэмакратаў.

Перадавая беларуская моладзь, найперш з ліку навучэнцаў, уключылася ў дзейнасць расійскіх народніцкіх арганізацый: «Зямля і воля», «Народная воля», «Чорны перадзел». У навучальных установах Пецяўбурга, Масквы, Кіева і іншых гарадоў утвараліся гурткі студэнтаў-беларусаў. Падпольна, на гектографіе, яны выдалі адозвы «Да беларускай моладзі», «Да беларускай інтэлігенцыі» і інш.

У публікацыях упершыню абвяшчалася існаванне самастойнага беларускага этнасу, давалася тэарэтычнае абгрунтаванне гэтага тэзіса. У іх змяшчаўся пратэст супраць паланізацыі і русіфікацыі.

Маладзёжны рух існаваў і на Случчыне. Нацыянальна-вызваленчыя ідэі падтрымлівалі навучэнцы гімназій, у тым ліку і Случкай. У пачатку 70-х гадоў яе навучэнцы атрымлівалі з Пецяўбурга і Масквы працы Маркса, Ласаля, Дарвіна, некаторых расійскіх рэвалюцыйных дзеячаў. У 1863 г. са Случкай гімназіі быў выключаны 281 навучэнец за рэвалюцыйную дзейнасць.

Уступленне Случчыны ў першае дзесяцігоддзе новага веку было бурлівым. Вясной 1905 г. утвараецца случкая арганізацыя Расійскай сялян-дэмакратычнай рабочай партыі. У 1905 — 1908 гг. адбыліся сялянскія хваляванні ў вёсках Случкага павета. Прайшлі мітынгі, дэманстрацыі, забастоўкі па ўсёй Случчыне.

У вёсцы працягваліся выступленні сялян, звязаныя з пазямельнымі адносінамі сялян і памешчыкаў (захопы ворнай зямлі, лугоў і пашаў, барацьба за сервітуты, супраціўленне пры размежаванні зямель, патравы, высечкі лесу і г. д.). Самавольныя высечкі былі ў 1905 г. у Вялікай Духаўшчыне, Бялевічах. Сяляне Сноўскай воласці

ўкралі гатовыя дровы з участкаў Гусакоўскай лясной дачы. Байкатавалася выкананне судовых рашэнняў, пастаноў і распараджэнняў розных адміністрацыйных устаноў. У 1908 г. успыхнула паўстанне ў вёсцы Заградзе, паўстанне задушылі рэгулярныя войскі. Былі забіты браты Фама і Ціхан Ганчары, Міхаіл Ясінскі, Сцяпан Дробыш і іншыя. Шмат было параненых.

Пралетарыят, які перайшоў да адкрытай палітычнай барацьбы з царызмам, вызначаўся як галоўная сіла знішчэння царскага самадзяржаўя, ператварэння Расійскай імперыі ў дэмакратычную рэспубліку, ліквідацыі памешчыцкага землеўладання, ажыццяўлення нацыямі права на самавызначэнне. Такія патрабаванні вызначалі бліжэйшыя мэты бальшавіцкіх арганізацый. Да іх прымыкалі мясцовыя арганізацыі Бунда, сацыялістаў-рэвалюцыянераў, Беларускай сацыялістычнай грамады і інш.

Палітычнае жыццё Слуцчыны ў час першай расійскай рэвалюцыі перадае рапарт слуцкага павятовага спраўніка мінскаму губернатару ад 30 лістапада 1905 г.: «В городе Слуцке, как и в некоторых других поселениях уезда (Копыль, Клецк, Ляховичи), имеются местные группы социал-демократичес-

кой и социал-революционной партий. Организация «Бунда» насчитывает здесь в своих рядах значительное число чинов из рабочей еврейской молодежи. До 17 октября чуть ли не ежедневно этими организациями устраивались в Слуцке демонстрации, сопровождавшиеся нарушением общественной тишины и спокойствия, криками и залпами револьверных выстрелов. Партийная молодежь вела себя вызывающе, стесняла движение по тротуарам в центре города, ежедневно с 6—7 часов пополудни и до поздней ночи, наполняя улицы толпами своих сочленов и причиняя постоянное беспокойство жителям.

Все это, разумеется, вызывало неудовольствие элементов населения, не причастных к движению, давало почву мнениям о необходимости применения сильных мер к обузданию своеволия партийной молодежи. Высказывались мнения, что единственной такою мерою могло бы быть расквартирование в городе казаков, как легкоподвижной и наилучшей для подавления уличных беспорядков части войск.

В целях пресечения этих беспорядков неуклонно применялись такие меры, как разъяснения толпе демонстрантов, задержание празднующихся и иногородних, высылка их на ра-

Царква і Троіцкі манастыр у Слуцку. Пачатак XX ст.

боту по месту приписки и привлечение к судебной или административной ответственности.

Такие меры вызывали, в свою очередь, со стороны партий против полиции всевозможные обвинения, вплоть до инсинуаций в печати с преувеличением и искажением фактов, как, например, корреспонденция из Слуцка в № 140—142 «Нашей жизни» на тему о том, что в городе бьют и бьют (полиция и войска)».

Па-свойму ўвайшла ў жыццё Слуцкыны знакамітая сталыпінская рэформа. З мэтай інтэнсіфікацыі сельскай гаспадаркі, павышэння культуры земляробства і жывёлагадоўлі, іх тэхнічнай аснашчанаці ў Мінскай губерні землеўпарадкавальнымі камісіямі і земствамі былі прыняты меры па ўзмацненні агранамічнай, зоатэхнічнай і ветэрынарнай справы, арганізацыі продажу і арэнды сельскагаспадарчых прылад і машын, стварэнню складаў для насення, вывазу племянной жывёлы.

Пашырылася навукова-даследчая і асветніцкая дзейнасць Мінскай балотнай станцыі, адкрытай у 1911 г. Пры ёй дзейнічалі рэгіянальныя трохмесячныя сельскагаспадарчыя курсы, задачай якіх з'яўлялася падрыхтоўка спецыялістаў па вырошчванні кармавых раслін, асушэнні балот і лугаводстве. З 1911 г. па 1914 г. у Мінскай губерні вырасла колькасць зернеачышчальных пунктаў і пркатных стан-

цый. На Слуцкыне пры дапамозе губернскага земства рабіліся пэўныя заходы па арганізацыі вогнеўстойлівага будаўніцтва, ствараліся майстэрні па вырабе чарапіцы, цэгля і інш. матэрыялаў у мэтах барацьбы са спусташальнымі пажарамі, якія былі нярэдка кімі гасцямі Слуцкыны і суправаджаліся вынішчэннем цэлых вёсак. Аб тэмпах і маштабах гэтай работы сведчаць затраты Мінскага губернскага земства, якія ў тэя гады выраслі з 22 тыс. да 150 тыс. рублёў.

У гады Першай сусветнай вайны Слуцкына ўпершыню стала прыфрантавым краем. У Слуцку размяшчаліся штабы спачатку 3-й, а потым 2-й рускай армій. Вайна абвастрыла яе эканамічнае і дэмаграфічнае становішча. З 1914 па 1917 год тут было мабілізавана больш за палову працаздольнага мужчынскага насельніцтва.

У крытычнае становішча трапілі і многія памешчыцкія гаспадаркі. Пасяўныя плошчы на прыватнаўласніцкіх землях да пачатку 1917 г. скараціліся амаль на 70 працэнтаў.

Велізарныя страты несла жыццё ад бясконцых рэквізіцый на патрэбы фронту: коней, буйной рагатай жывёлы, збожжа, мукі, фуражу. Тысячы людзей адрываліся на фартыфікацыйныя работы, ахову чыгунак, мастоў.

З пачаткам вайны былі адменены ўсе абмежаванні на працяг рабочага дня, выкарыстанне жаночай і дзіцячай працы, на выхадныя і святочныя дні.

Вуліца Шашэйная (цяпер вуліца Леніна) у Слуцку. Пачатак XX ст.

У той жа час змяншэнне заробку ў 1915 г. склала болей як 11 працэнтаў. Іх узровень захоўваўся толькі на прадпрыемствах па вырабе ваеннай прадукцыі.

Населеныя пункты Случчыны перапоўнілі патокі бежанцаў з Гродзенскай, Віленскай губерняў. У пачатку 1916 г. іх колькасць у Мінскай губерні склала 157 тыс. чалавек. Многія з іх апынуліся амаль на вуліцы — на ўскраіне лесу, на падводах, каля вогнішчаў для абагрэву і прыгатавання ежы. Случане дапамагалі жылём, вопраткай, лекамі. На Случчыне працавала медыцынская камісія, створаная штабам рускай арміі для правядзення прафілактыкі заразных захворванняў. Дзякуючы прынятым мерам бежанскі рух быў узяты пад арганізацыйны і санітарны кантроль, значная частка «навасёлаў» была адпраўлена па чыгунцы цераз Мінск, Асіповічы, Оршу далей на ўсход, у глыб Расіі.

Слуцк і жыхары павета ўспрынялі вестку аб складанні Мікалаем II з сябе ўлады як нешта доўгачаканае. Пераконваюць у гэтым успаміны І.Р.Басінкевіча, ураджэнца г. Слуцка, яго жыхара ў 1917—1918 гг.: «Напачатку лютага 1917 г. з палітычных партый у г. Слуцку была толькі арганізацыя Бунда, аб'ядноўваўшая некалькі дзсяткаў

рамеснікаў. Ад іншых партый — бальшавікоў, меншавікоў, эсэраў былі толькі адзіночкі, галоўным чынам, ад ваенных. Вуліцы горада, звычайна ціхія і мала чым адметныя, сталі шматлюднымі і прынялі незвычайны для вачэй выгляд. На кожным кроку можна было сустрэць афіцэраў і генералаў размешчанага ў Слуцку штаба 2-й царскай арміі. Мала было салдат. Найбольш рэвалюцыйныя пяхотныя часці знаходзіліся ў раёне Нясвіжа, бліжэй да акупаў.

Успамінаю першы мітынг на базарнай плошчы, непадалёку ад базара. Ён быў скліканы па ініцыятыве меншавікоў і эсэраў са штаба арміі. Была нядзеля. Сонечная веснавая раніца. У горад наехала шмат сялян з навакольных вёсак. Каля трыбуны, па-скараму зробленай з дошак, стаяла група афіцэраў, гімназістаў — сынкаў мясцовай буржуазіі і памешчыкаў. З'яўляецца першы аратар. Невялікага росту, каржакаваты, у салдацкай шынелі, з нашыўкамі на пагонах. Гэта быў Эбарскі — член партыі эсэраў. Ён заклікаў да вернасці Часоваму ўраду, гаварыў аб неабходнасці весці вайну «да перамогі» і неадкладна пачаць наступленне на фронце, каб дапамагчы саюзнікам. Са злобнай нянавісцю ён абрушыўся на бальшавікоў, называю-

Лагер бежанцаў у Слуцку. 1915 г.

чы іх нямецкімі шпіёнамі, здраднікамі радзімы. Выступае другі аратар, меншавік, ваенны доктар Лабенз. Ён таксама заклікае падтрымаць Часовы ўрад і ваяваць да пераможнага канца.

Яшчэ адзін афіцэр падымаецца на трыбуну. Гэта — ваенны доктар Крэйнес. Ніхто з прысутных на мітынг не сумняваўся, што ён нічога новага не скажа. Але з першых жа слоў аратара стала ясна, што выступае прадстаўнік бальшавікоў, той партыі, якая сумела заваяваць сімпатыі рабочых, бяднейшых сялян і салдат. Горача і натхнёна, з вялікай даказальнасцю тав. Крэйнес раскрываў здрадніцкую, антынародную палітыку Часовага ўрада, га-

варыў аб неабходнасці пакончыць з вайною, перадаць фабрыкі і заводы рабочым, зямлю — сялянам. Група афіцэраў і контррэвалюцыйна настроеных гімназістаў спрабавала спыніць яго прамову выкрыкамі: «Далоў, нямецкі шпіён, здраднік радзімы». Потым рэакцыянеры кінуліся да аратара, каб сцягнуць яго з трыбуны. З вялікімі намаганнямі Крэйнес закончыў сваю прамову».

Восенню 1917 г. на Случчыне пачаўся пераход улады з рук органаў Часовага ўрада ў рукі мясцовых Саветаў рабочых, сялянскіх і салдацкіх дэпутатаў.

Я.І.Баранойскі, Б.В.Ульянка.

Па дарозе ад Мінска да Слуцка

По дороге к Слуцку нам пришлось ехать с опытным евреем Янкелем... Отъехавши на далекое расстояние от Минска, мы встречали несколько еврейских буд, наполненных всеми возрастами евреев. Некоторые из них были прилично одетые, а другие в обыкновенных своих грязных будничных костюмах. Спрашиваю Янкеля, куда собрались его соплеменники? Да надо полагать, отвечал он, что это еврейская свадьба. У нас иногда случается так, что если жених из одного города, а невеста из другого, то съезжаются поезда жениха и невесты на пол-пути, чтобы каждому из них не было обидно при свадебных издержках, — и венчаются где либо возле корчмы или просто на открытом поле, под балдахинном. Жених привозит свои закуски, со стороны невесты тоже идет угощение, ну, и веселятся день-другой, пока выгрузят из буд все съедомое. Что же, говорю ему, и раввина с собой берут? Да, если он родственник или хороший знакомый жениху или невесте, а то и без него дело обходится. У нас обряд венчания свадеб может совершить каждый еврей.

Мы ехали с Янкелем в самую рабочую летнюю пору и потому на полях, засеянных хлебом, постоянно встречали народ, занятый уборкой посевов, — и чем ближе подъезжали к Слуцкому уезду, тем хлеб попадался рослый и зернистый. Янкель говорил, что Слуцкий уезд вообще хлебо-

роднее других уездов Минской губернии, и мужики ничего себе, живут хорошо. Когда были господские, то жались и скрывали свои деньги во избежание лишних на них налогов от владельцев, а теперь начали скот покупать и лишнюю земельку засеивать.

Слуцкий уезд лежит в западной части губернии. Пространство его 141,57 кв. км. (6850 кв. верст) по месторасположению своему площадь может быть подразделена на две части: северную и южную. Северная, небольшая, представляет холмистую полосу, составляющую водораздел между системами рек: Немана и Припяти. Южная часть входит в состав так называемого Минского полесья. Почва в северной части преимущественно суглинистая, отчасти глинистая и супесчаная с глинистою подпочвою; на юге же песчаная и местами суглинистая. Площадь уезда орошается двумя системами рек: Немана и Припяти. Болота и непроходимые болотистые леса южной части Слуцкого уезда служат продолжением Пинских. В отношении лесов, которые сосредотачиваются в южной части, уезд принадлежит к неособенно обильным. Жителей 163 954 душ. Жители размещаются в разных поселках. По роду занятий жителей уезд принадлежит к числу таких, в которых развиты одни сельские промыслы. Кроме хлеба, в значительном количестве раз-

водят лен, который также служит предметом сбыта.

По хлебородию своему Слуцкий уезд считается лучшим. Поверхность его с северо-западной части возвышена, а в южной болотиста и низменна. Почва первой плодородна, а потому сторона эта более населена, имея прекрасные луга по верховьям разлива рек; а южная часть представляет полесье с редким населением. Главная река Случь с притоками Морочь и Лань, приток Припети. Верховья реки Щары и других притоков Немана имеют богатые луга. Поверхность уезда делится московско-варшавским шоссе, на две противоположные местности. Сторона от шоссе принадлежит к низменным, а северная к плодородным. Самое шоссе проходит по более населенным местностям. По пути к Слуцку нам попадались казенные фермы, а также конфискованные и секвестрованные имения. Последние мы и прежде встречали, проезжая другие уезды Минской губернии, и потому я с Янкелем повел о них речь. А что, говорю ему, есть хорошие из этих имений. «Да как тебе, барин, сказать, были между ими хорошие имения; да теперь стали плохи. Когда паны жили в них и труд был обязательный, а не вольно-наемный, помещики и благодумствовали в них; а потом, как пришлось нанимать народ для обработки полей, пошло иное дело. ...Имения эти погубила последняя польская закруха. Ты слышал ли, барин, о податках, собиравших в былые времена на пресловутое повстанье? ...Правда, сначала паны, отуманенные отчизной, сами совали эти податки без расчета, а когда нечего было давать, а пресловутый фонд начал требовать этих по-

датков, что называется с ножом к горлу, то дело пошло иное. У кого были лишние деньги, тем еще ничего, кое-как отделялись от этих тяжких налогов; а у кого их не было, должны были спускаться за ничто все, что было в наличности; лес, скот и разную движимость, а теперь сочтите-ка когда в такое имение вламывалась банда; тут уж много не разсуждай, а что есть в печи, все на стол мечи. Как бы ни было хорошо устроено имение, но оно не могло выдержать тех расходов, какие требовались на разные податки да на угощение банд. Ну, а потом последовала конфискация и секвестр имений, принадлежащих лицам, участвовавшим в повстаньи. Это уже привело к окончательному разорению землевладельцев и их имений.

Мы приехали на станцию и расположились с Янкелем пить чай. Пока прислуга хлопотала с самоваром, я вышел из комнаты и пошел вдоль небольшого селения. Жар был нестерпимый. На улицах села как будто все вымерло, не было видно ни одного живого существа, и только подходить к концу села, я услышал ленивый лай собаки, а вслед за сим выскочила из ворот группа мальчиков и девочек в одних рубашенках, запачканных до нельзя. Это были единственные хозяева деревни, за отлучкою отцов и матерей их на полевые работы. Выйдя за деревню, я присел на дороге у густо-раскинувшейся березы. Нужно сказать, что в западном крае большая часть дорог обставлена высоко-растущими деревьями, под которыми всякому путнику, во время жаров и летнего зноя, приятно отдохнуть.

Друкейца па кн.: Воинов Ф.Д. Путевые заметки ст. советника Ф.Д.Воинова. СПб., 1891. С. 31—34.

Айчынная вайна 1812 года

У ноч на 12(24) чэрвеня 1812 г. без абвяшчэння вайны французская армія пераправілася праз пагранічны Нёман. Напалеон спадзяваўся разбіць рускія войскі ў прыгранічных раёнах і прымусіць Расію заключыць ганебны мір. У пачатку вайны рускае камандаванне на нарадзе ў Дрысенскім лагеры прыняло рашэнне не ўступаць у рашаючую бітву да аб'яднання 1-й і 2-й армій. Армія Баркляя дэ Толі адыходзіла праз Вільню — Свяянцаны — Дрысу — Полацк на Віцебск. Для прыкрыц-

ця Пецярбургскага напрамку ў Дрысенскім лагеры быў пакінуты корпус П.Х.Вігенштэйна. 2-я армія, якая адступала ў напрамку Ваўкавыск — Слонім — Навагрудак — Нясвіж — Слуцк — Бабруйск — Магілёў, апынулася ў асабліва цяжкім становішчы.

Адступаючы, рускія войскі ўпарта супраціўляліся, праявілі мужнасць і адвагу. У чэрвені — ліпені на тэрыторыі Беларусі адбыліся баі часцей 1-й і 2-й армій з напалеонаўскімі войскамі каля в. Вораны,

Закрэўшчына, Гудзявічы Гродзенскай губерні, пад мястэчкамі Вішнева, Каралічы Віленскай губерні, паблізу мястэчак Мір і Раманава Мінскай губерні і ў іншых месцах.

* * *

Другая армія князя Баграціёна прыбыла 1-га ліпеня ў Слуцк, дзе атрымана было паведамленне аб тым, што непрыяцельскія раз'езды з'явіліся ў Свіслачы, за 40 верст ад Бабруйска. Гэта быў корпус Пажалы, якога Даву паслаў з Мінска, а сам пайшоў на Магілёў. Баграціён вырашыў таксама ісці прама да Магілёва, спадзеючыся папярэдзіць непрыяцеля. Раздзяліўшы армію на дзве калоны, ён паслаў Раеўскага з 7-м корпусам і некалькімі кавалерыйскімі палкамі, каб атакаваць ворага, у выніку заняцця ім Бабруйскай дарогі. Сам жа з корпусам Барадзіна і 2-га Кірасірскага дывізіёна ішоў у адным маршы за Раеўскім для падтрымкі Платава, які пры Раманаве адбіў авангард караля Вестфальскага, у якім было 7 палкоў конніцы, і ўзяў у яго ў палон 16 афіцэраў і 300 чал. ніжэйшых чыноў. Аboзы, параненыя і хворыя былі адпраўлены ў Мазыр.

Далей Раманава непрыяцель не праследаваў 2-й арміі.

Літаратура:

Война русского народа с Наполеоном. 1812. СПб., 1910. С. 47.

* * *

Во время Отечественной войны 1812 г. на территории Белоруссии происходили бои между русскими войсками и французскими армиями. Наполеон, собрав большие силы, значительно превышавшие численность русских войск, вел наступление. 2-я русская армия отступала, чтобы объединить свои силы с 1-й. Ее фланг прикрывал легучий отряд, которым командовал М.И.Платов.

М.И.Платаў.

1(13) июля 1812 г. 4-й французский кавалерийский корпус генерала В.Н.Латур-Мобура занял Несвиж. 2-я русская армия отступила на Слуцк, а сам Багратион был убит в городе. Он приказал арьергарду остановиться в местечке Романово (ныне Ленино) и задержать французские войска. Частями из донских казаков и кавалерии Васильчикова командовал генерал Платов. 2(14) июля 1812 г. 7 полков французской армии — кавалерийская дивизия Каменьского, бригада вестфальских гусар Гамерштайна, кирасиры, пехота и артиллерия — атаковали русские войска. Платов принял бой. Казаки отбили атаку и контратаковали. Они отогнали врага на 5 верст. Части французского корпуса получили подкрепление и остановили казаков, которые вернулись в Романово. Платов приказал сжечь мост через Марочь, этим укрепил свою оборону. Латур-Мобур бросил в бой 3 кавалерийские дивизии. Тогда в действие вступил весь арьергард. От ураганного огня пушек и фланговых атак казаков противник нес большие потери. Больше часа продолжалась битва. Французский корпус вынужден был отойти к местечку Тимковичи. Победа была полной. В этом бою отличился командир 1-го батальона Ахтырского гусарского полка подполковник Денис Васильевич Давыдов.

Битва под Романовым дала возможность 2-й армии отдохнуть в Слуцке и затем отойти к Бобруйску и дальше на восток.

Слуцк был занят французскими частями в середине июля 1812 г. Захватчики реквизировали у населения для армии продукты питания и фураж. Во главе администрации стоял генерал, который руководил всеми делами в уезде. Основной обязанностью местной администрации было собирать подати с населения, реквизировать продукты и фураж и обеспечить ими французскую армию.

При отступлении французской армии в начале ноября 1812 г. дивизия, которая стояла возле Слуцка, отошла к Борисову, куда стягивались силы захватчиков. Слуцк был занят без боя русскими войсками корпуса Эртеля.

Друкуецца па кн.: Г р и ц к е в и ч А. П. Древний город на Случи. Мн., 1985. С. 32.

* * *

... — Итак, мы в восьми верстах от Слуцка, а французы уже в Несвиже...

Багратион коротко подумал о чем-то и, словно передвинув одну мысль на место другой, продолжал говорить:

— Что ж? Так и должно быть. Однако и нам свои меры взять необходимо. Господа генералы Платов и Васильчиков! После славной победы вашей под Миром полную на вас имею надежду. Матвей Иванович! Ларивон Васильич! Французы на хвосте у нас к Бобруйску ползут. Арьергарда долг — крепче прикрывать армию. Смотрите, други: коль скоро от Романова отойдете, — весь обоз армии сгинет. Нельзя скоро отходить! Через ночь войска в Уречьи будут. А вам и завтра и послезавтра весь день надлежит у Романова

держаться. И лишь третьего июля близ вечера дозволяю отойти на Слуцк. Хоть вся сила адава ринет на вас, — ни шагу!

...Прикрывая отступление Второй армии, Платов и Васильчиков разбили второго июля у местечка Романова передовой кавалерийский отряд маршала Даву под начальством генерала Пшенпендовского. Это было второе крупное арьергардное дело армии Багратиона, не менее блестящее, чем первое — под Миром, но еще более значительное по результатам. Теперь армия могла без опасения двигаться на Бобруйск, а оттуда к Могилеву. А до боя под Романовым каждый шаг ее сопровождался риском быть достигнутой и окруженной. Багратион вздохнул свободно.

Друкеўца са скарачэньнямі па кн.: Г о л у б о в С. Багратион. М., 1947. С. 54, 58.

Аб тым, як прадавалі Слуцк

Царское правительство стремилось купить у помещиков частновладельческие города Белоруссии, так как в России таких городов не было: все были государственными. Еще в указе Екатерины II от 3 мая 1793 года о властях в Минской губернии говорилось о намерении правительства купить у помещиков Слуцк.

Началась длительная канцелярская переписка. Еще в мае 1800 г. в город приехал минский губернатор З.Э.Корнеев с чиновниками, чтобы вести переговоры и оценить его. Но три опекуна малолетнего Доминика Радзивилла нарочно в Слуцк не приехали. Они сами взялись за оценку, долго подсчитывая все доходы с города. Наконец, опекуны предложили правительству продать Слуцк за 3736 тысяч злотых (560 400 рублей). Сенат Российской империи 20 октября 1803 года принял указ о покупке Слуцка государством.

В 1806 г. в Слуцк приезжал губернский стряпчий (помощник прокурора) и вместе со слущим городничим осмотрели город. Они (а вслед за ними и губернатор) считали, что город покупать не надо, ибо жители его бедные, дома старые и государство не получит необходимой прибыли. Тогда Д.Радзивилл обратился к министру внутренних дел А.Б.Куракину с просьбой отложить срок выплаты большого радзивилловского долга казне на 15 лет и предложил купить у него город. Кура-

кин подал докладную записку царю, что следует согласиться с предложением Радзивилла по политическим мотивам: все уездные города в Белоруссии должны быть государственными, а не помещичьи.

Но и на этот раз покупка Слуцка не произошла. Д.Радзивилл был сторонником Наполеона. Он выехал за границу и поступил на службу к французскому императору. В 1812 г. участвовал в войне против России, а в ноябре 1813 г. умер от ран во Франции. Но еще летом 1813 г. на все имения Радзивилла был наложен секвестр (временное запрещение пользования собственностью), они были взяты в управление государственными властями. Однако царским указом от 24 февраля 1814 г. секвестр был снят, и все радзивилловские имения были поделены между его родственниками — Антонием Радзивиллом, получившим Несвиж, Мир и много других владений, и дочерью Д.Радзивилла — Стефанией (1809—1832), получившей Слуцк, Копыль и другие имения. Над ней и ее владениями из-за ее малолетства была установлена опека. Однако радзивилловские долги были такими большими, что царским указом от 6 апреля 1815 г. создали специальную комиссию с правом юридических решений.

Вопрос о покупке Слуцка правительством после Отечественной войны 1812 г.

некоторое время не поднимался. Только в 20-х годах XIX в. министерство финансов предложило купить Слуцк в счет радзивилловских долгов. Дальнейший ход этому делу дали выступления жителей города против попытки закрепощения мещан помещицкой администрацией и введения новых податей. Слуцкие мещане добивались окончательного освобождения от помещицкой власти. Через своего адвоката они в 1812 г. подали в радзивилловскую комиссию документ, где изложили свои претензии. 29 декабря 1821 г. комиссия признала случских мещан свободными людьми, но землю Слуцка — помещицкой. Горожане, как и раньше, вынуждены были выполнять повинности. В 1822 г. они подали апелляцию в сенат, желая получить и городскую землю. Потянулись долгие годы разбирательства дела.

Наконец комитет министров царской России принял решение купить Слуцк с околицами. Николай I утвердил это решение 7 февраля 1828 г. Для оценки стоимости города и окрестностей в Слуцк была направлена комиссия министерства финансов с представителем помещицы. Были рассмотрены многочисленные документы, приложены статистические сведения, составлен обзор юридических документов и старинных грамот за несколько столетий.

Однако и в 1828 г. продажа Слуцка не состоялась. Хотя министерская комиссия и оценила город и его окрестности со всеми доходами в 616 375 рублей 83 копейки серебром, правительство сочло эту сумму высокой и не утвердило.

Стефанией Радзивилл занялся царский двор. Императрица выдала ее в 1829 г. за муж за молодого графа Льва (Людвига) Витгенштейна (с 1834 г. — князя), сына русского генерал-фельдмаршала. Между

мужем и женою был заключен договор, по которому в случае смерти одного из них все имущество становилось собственностью оставшегося в живых.

Указом сената от 30 июня 1831 г. Слуцк со всеми помещицкими доходами был закреплен за С.Радзивилл-Витгенштейн, а мещане окончательно признаны вольными людьми.

В 1832 г. 23-летняя владелица Слуцка умерла, и ее муж после уплаты долгов стал владельцем города и других ее имений. В 1834 г. Л.Витгенштейн выплатил долги умершей жены и проект покупки Слуцка был сдан в архив.

Новый толчок этому делу дало окончание судебного спора выбранцев в 1834 г. Когда проект переселения выбранцев на Украину был отклонен правительством, оно предложило помещику продать государству земли выбранецких деревень. Витгенштейн согласился в 1834 г. продать земли вместе со Слуцком за 417 738 рублей 331/3 копейки серебром, но виленский военный губернатор Ф.Я.Миркович, который вел переговоры, снизил цену до 342 821 рубля 662/3 копейки серебром. Снова пошла переписка и переговоры, пока Витгенштейн не согласился на эту сумму.

Торги тянулись до 10 декабря 1846 г., когда по положению комитета министров царской России, утвержденному Николаем I, Слуцк, его околицы и земля выбранецких деревень были куплены правительством за 342 821 рубль серебром. В апреле 1847 г. состоялась передача города государственным властям на месте.

Так закончилась более чем пятидесятилетняя история покупки уездного города Слуцка царским правительством.

Друкеўца на кн.: Г р и ц к е в и ч А.П. Дрэўні горад на Случы. Мн., 1985. С. 33—35.

Паўстанне 1863 года

Революционно-демократическое движение в Белоруссии в 60-х годах XIX века являлось составной частью общероссийской борьбы против царизма. Оно было тесно связано с польским национально-освободительным движением. В России сложилась и развивалась революционная ситуация. Программа национально-освободительной борьбы в Белоруссии и Литве

предусматривала буржуазно-демократические свободы, равноправие всех граждан, республиканскую форму правления, независимость края.

В Слуцке, как и в некоторых других городах Белоруссии, в 1861—1862 гг. происходили тайные сходки сторонников освободительного движения, накопление оружия и продуктов питания для буду-

пих повстанческих отрядов, пение недозволенных гимнов и песен. Минский гражданский губернатор 7 февраля 1862 г. доносил виленскому генерал-губернатору, что «революционный дух» больше всего «проявляется в Слуцком, Новогрудском и Минском уездах». Начались диверсионные действия: неизвестные уничтожали телеграфные столбы, линии. Подозревали в этом слущких гимназистов. Начались репрессии и высылка жителей из города.

В 1862 — 1863 гг. происходили волнения учеников Слуцкой гимназии. Гимназисты составляли рукописные прокламации и расклеивали их в городе, тренировались в стрельбе.

В Белоруссии и Литве восстание против царизма готовил Литовский провинциальный комитет, который создал местные революционные организации: гродненскую (возглавлял Калиновский), минскую (Антон Трусов). Минская организация имела связь со Слуцком.

1 февраля 1863 г. подпольное временное провинциальное правительство Литвы и Белоруссии во главе с Кастусем Калиновским обратилось к населению с манифестом о восстании против царизма. В манифесте провозглашалась демократическая программа. В каждую губернию революционное правительство назначило военных начальников, которые одновременно возглавили наиболее крупные повстанческие отряды.

Царские власти усилили репрессии. В Слуцке в феврале 1863 г. были произведены аресты. Значительную часть арестованных выслали из города. Началось массовое исключение учеников из гимназии. В 1863 г. было исключено или «демонстративно подали прошение об увольнении их из гимназии» 281 человек. Около 30 гимназистов старших классов приняли участие в вооруженной борьбе против царизма.

Вилениский генерал-губернатор распоряжением от 22 февраля 1863 г. объявил Слуцк и уезд на военном положении. Вся полнота власти была передана военному начальнику, командиру 33-го Донского казачьего полка полковнику Астахову.

В конце февраля 1863 г. в уезде начали действовать повстанцы. Сюда с запада дошел отряд Р.Рогинского. Царские войс-

ка смогли достать и разбить его уже в Мозырском уезде.

Слущкие повстанцы начали действовать весной 1863 г. В уезде образовалось четыре отряда общей численностью до 500 человек. На подавление повстанцев были брошены большие силы. В уезде, кроме казаков, действовали части 31-й пехотной дивизии, штаб которой разместили в Слуцке.

21 апреля 1863 г. возле деревни Озеричи часть Великолукского полка разбила отряд повстанцев в 120 человек во главе с Вендорфом и военным руководителем отряда бывшим штаб-капитаном В.Машевским. Во время боя было убито 3 повстанца, в том числе Машевский, 14 ранено, 35 взято в плен.

Еще один бой произошел 26 июня возле деревни Мокраны. Здесь рота Черниговского полка с 80 казаками разбила отряд повстанцев Нарбута из 80 человек. В Слуцком уезде действовали отряды Лукашевича, Хмаровича, Юндзилла. Летом 1863 г. они также были разбиты царскими войсками.

Зимой 1864 года царские власти раскрыли подпольную революционную организацию Минской губернии. Было арестовано 80 человек, среди них начальники организации Слуцкого уезда — учитель математики Слуцкой гимназии Миладовский, которого сослали в Томск, и Могилевский. Захваченных в боях повстанцев судил военный суд. Их осуждали на каторжные работы в рудниках или крепостях — бессрочно или на 12, 10, 8 лет. Имущество их конфисковывали. У крестьян и мещан Слуцка, участвовавших в восстании 1863 г., было конфисковано имущество, они были высланы в арестантские роты на 2—4 года. Часть повстанцев или просто подозреваемых лиц была выселена в Сибирь или «далекие губернии». Всего из города было выселено более 400 человек.

Царизму удалось подавить восстание, но, несмотря на репрессии, в Белоруссии, в том числе и среди слущкой интеллигенции, учеников Слуцкой гимназии, продолжали распространяться революционно-освободительные идеи.

Друкеуца на кн.: Г р и ц к е в и ч А.П. Древний город на Слуци. Мн., 1985. С. 36—39.

Дакументы сведчаць

РАПАРТ КІРАЎНІКА СЛУЦКІМІ МАЁЎТКАМІ АБ ЗНАХОДЖАННІ Ё ІМ КАЗАКОЎ І ЖОРСТКАЙ ЭКСПЛУАТАЦЫІ СЯЛЯН АРАНДАТАРАМІ

17 жніўня 1861 г.

Получив указание е. св. князя и Главного управления именьями о том, чтобы не допускать ввода в княжеские именья войск и полиции, после возвращения в Слуцк я предупредил об этом арендаторов, чтобы по всем вопросам они обращались к Управлению именьями и только через него добивались удовлетворения. Почти все арендаторы не уклоняются от этого и только в крайнем случае обращаются через Управление к посреднику, хотя поскольку возможно, взаимные недоразумения разрешаются на месте.

Однако я сталкиваюсь с нарушителями этого условия, самовольно идущими к беспорядкам. В им. Горки давно имеются злоупотребления: ограничивались только расчетами с крестьянами, злоупотребления со стороны именья приостановлены. В настоящее время арендатор ввел в деревни казаков по 2 чел. на одну избу и переводит их произвольно на постой из одной деревни в другую, так что крестьяне действительно начали роптать и жаловаться. А когда эти жалобы дошли до меня и когда я убедился в том, что вымышленного бунта нет, я попросил командира полка удалить казаков, что и произошло.

Но через несколько дней пани Околова от имени своего мужа подала заявление посреднику и полиции о том, что у нее крестьяне бунтуют и порядок нарушен. На проверку прибыл посредник, затем исправник, которые, не найдя ни бунта, ни недоимок барщины, осмотрели лишь по жалобам крестьян хлеб, выдаваемый из именья слугам, и признали его несоответствующим и негодным. Если этим закончится все дело, было бы еще ничего. Но мне кажется, что здесь будет больше скандалов, которые ни к чему иному не приведут, кроме раздражения крестьян и вмешательства властей.

Второй скандалисткой является пани Булгаринова. Как это видно из прилагаемого отношения посредника, арендаторша, не взирая ни на что, велела 2 раза сечь крестьян за опоздание на работу и за медлительность в работе. После первого случая посредник взял с нее обязательство не нарушать правил, а во втором случае послал отношение администрации, после чего был выслан контролер для удовлетворения крестьян. Но когда в тот же день в Радков прибыл и сам посредник, он занимался и этим делом, и хотя он обязал, чтобы арендаторша заплатила (каждому) наказанному крестьянину по 2 руб. серебром, однако крестьяне от денег этих отказались и намеревались жаловаться высшим властям, но этого до сих пор не сделали, а посредник своего решения не отменил. Подобные действия отрицательно влияют на налаживание взаимоотношений в будущем, а т. к. без решения Главного управления в подобных случаях не знаю, как поступать, считаю своей обязанностью Вам об этом доложить и просить распоряжения.

Управляющий слццкими именьями К.Вагнер.

Крестьянское движение в Белоруссии после отмены крепостного права (1861—1862 гг.). Мн., 1959. С. 322—323.

РАПАРТ АКАНОМА СЛУЦКІХ МАЁЎТКАЎ АБ СКЛАДАННІ СТАТУТНЫХ ГРАМАТ І АДМОВЕ СЯЛЯН МАЁЎТКАЎ ЖЫЦІНА І ПАДАРЭССЕ БАБРУЙСКАГА ПАВЕТА ПАПІСАЦЬ ГРАМАТЫ

6 студзеня 1862 г.

Представляя уставные грамоты им. Житино и Подоресье с дальнейшими приложениями, согласно указанному на обороте перечню, имею честь пояснить, что основой для определения земельного надела каждому хозяину были землемерные инвентари, а количество выгона показано соответственно ведомости землемерного отдела и что земельный надел определен согласно инструкции Главного управления имений. Ссылки на это, сделанные главным землемером вельможным [паном] Ивашкевичем, имеются на каждой грамоте.

В расчете издельной работы и оценке общей повинности, из которой состоит постоянный оброк, учитывались последние замечания, сделанные Главным управлением, что подробно объяснено в примечаниях, приложенных к уставным грамотам.

Крестьяне указанных имений в настоящее время не желают приступить к заключению каких-либо добровольных соглашений. Но есть надежда на то, что в скором времени по

примеру других волостей изменят свое мнение и сами потребуют соглашений. Так именно было в Лахвенских и Ленинских имениях. В настоящее время они (крестьяне) сами изъявляют желание заключить добровольные соглашения, и с этой целью я спешу в Лахву и беру с собой грамоты, которые я думал отправить в Главное управление имениями.

С арендаторами Житина и Подоресья окончательных соглашений не заключено. Но после возвращения из Лахвы я сразу же за это возьмусь и полученные обязательства вместе с расчетами дохода буду иметь честь представить Главному управлению имениями.

Управляющий К. Вагнер.

Крестьянское движение в Белоруссии после отмены крепостного права (1861—1862 гг.). Мн., 1959. С. 340.

ДАНЯСЕННЕ МІРАВОГА ПАСРЭДНІКА 2-га ўчастка слуцкага павята аб адмове сялян маёнтка шастакі падпісаць акт аб увядзенні статутных граматаў

Красавік 1862 г.

Вчерашнего числа при проверке и введении в действие уставной грамоты им. Шостаков помещика Константина Ксаверьевича Войниловича требовало мною на основании ст. 49 Правил о поряд[ке] прив[едения] в дейст[вие] Полож[ения] о крестьян[ах] подписание акта 6 уполномоченными временнообязанными крестьянами, избранными для сего Шостаковским сельским обществом, а именно: Симоном Казимировым Черкасом, Проклом Ивановым Гнецько, Николаем Даниловым Борисом, Иваном Степановым Черкасом, Симоном Герасимовым Черкасом и Иваном Кристофоровым Сапешкою. Но уполномоченные от подписи акта отказались, а то в присутствии 3 добросовестных посторонних свидетелей Бенедыка Яковлева Луцицкого, Степана Мойсеева Кононичка и Якуба Иванова Крайника, помещиков Константина и Иосифа Войниловичей, помещиков Гурского и Шабловского, волостного старшины и целого мирского Шостаковского общества. Главными подстрекателями к неисполнению определенного Положением подписание поверочного акта были помощник старосты Викентий Антонов Черкас, Симон Казимиров Черкас и Костак Степанов Новик, они гласно в присутствии моем и упомянутых выше лиц объявили, что громада не хочет никаких подписей и их уполномоченные акта не подпишут, не взирая на объяснения необходимости повиновения закону. Это было исполнено уполномоченными публично перед целым обществом, а потому, сообразив все обстоятельства дела, весьма вредные для прочих селений, где еще не поверены уставные грамоты, и могущие стать дурным примером для всех временнообязанных крестьян, решаю: 1) главных зачинщиков явного неповиновения закону: Викентия Антонова Черкаса и Сымона Казимира Черкаса по силе 154 ст. Общего полож[ения], как изблеченных в возбуждении крестьян к исполнению возложенных на них сил Положением обязанностей, передать суду и наказанию на основании св[ода] зак[онов] 1857 г., том XV, книга I, ст. 295 и последующих и 2) Костака Степанова Новика за ответы дерзкие и совет, данный мне, чтобы всю громаду послать в острог, не отдавая под суд поодиночке, по силе ст. 29 и 32 Положения о губ[ернских] и уездн[ых] по крестьян[ским] дел[ам] учрежд[ениях], наказать розгами в волостном правлении 20 ударами и взыскать штраф 5 руб. серебром в пользу суммы Шостаковского сельского общества об исполнении сего решения просить находящегося лично в им. Шостаках станового пристава со вручением ему копии решения; предписать тимковицкому старшине исполнить сие же решение, а о происшествии уведомить точас г-на начальника губернии.

Мировой посредник Мержеевский.

Крестьянское движение в Белоруссии после отмены крепостного права (1861—1862 гг.). Мн., 1959. С. 355—356.

ПАСТАНОВА СЛУЦКАГА ПАВЯТОВАГА МІРАВОГА З'ЕЗДА АБ ДЗЕЙНАСЦІ ВАЙНІЛОВІЦКАГА ВАЛАСНОГА СТАРШЫНІ

12 чэрвеня 1862 г.

Слуцкому уездному мировому съезду докладывано: мировой посредник 4-го уч. Пилывский в отзыве от 12 сего июня за № 201 донес, что войниловицкий волостной старшина Андрей Король, прибыв в Сейловицкую волостную канцелярию во время сборов крестьян дер. Кучиновщины и Сейлович, занятых выбором уполномоченных для проверки уставных грамот, стал их уговаривать, чтобы этого не делали, что им все представлено в ложном виде и что выборы, ими производимы[е], не имеют никакого основания, за какой поступок

сказанный старшина посредником Плявским временно удален от должности, а на место его назначен старшиною кандидат его Михаил Петрович Комлач, и засим просит съезд на основании 122 ст. Общего положения окончательно отрешить сказанного старшину от должности.

Постановлено: как подстрекательство волости (является) важным преступлением, то съезд на основании 122 ст. Общего положения, высочайше утвержденного в 19 день февраля 1861 г., о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости, полагает окончательно отрешить от должности старшину Андрея Короля с назначением к заступлению его места кандидата его Михаила Петрова Комлача, если он избран в эту должность по ст. 118 того же Положения, о чем представить на утверждение г-ну начальнику губернии и уведомить мирового посредника.

Подлинный за подписом предводителя дворянства, всех мировых посредников и скрепою секретаря.

Крестьянское движение в Белоруссии после отмены крепостного права (1861—1862 гг.). Мн., 1959. С. 362—363.

ДАНЯСЕННЕ МІНСКАГА ГУБЕРНАТАРА Ё ДЭПАРТАМЕНТ ПАЛІЦЫ АБ СУПРАЦЎЛЕННІ СЯЛЯН ВЁСКИ НАВАСЁЛКІ КІЯВІЦКАЙ ВОЛАСЦІ СЛУЦКАГА ПАВЕТА СУДОВАМУ ПРЫСТАВУ І ПАЛІЦЫ

18 студзеня 1889 г.

Крестьяне Слуцкого у. Киевичской вол. д. Новоселок вели спор с владельцем им. Мокраны помещиком Ксаверием Войниловичем о пастбищной земле в уроч. Тарфовое болото, пространством 125 дес. Спор этот разрешен всеми инстанциями по крестьянским делам и спорная земля признана за помещиком. Принесенная крестьянами всеподданнейшая жалоба по высочайшему повелению от 28 апреля 1883 г. оставлена без последствий, об этом объявлено поверенным крестьян Григорию Коменданту и Иосифу Толкачу под расписку 24 сентября 1883 г.

Решением Слуцкого съезда мировых судей от 4 сентября 1887 г. присуждено было ко взысканию с 77 человек крестьян д. Новоселок в пользу помещика Войниловича за самовольную пастьбу скота в упомянутом урочище 56 р. 80 коп. При приведении в исполнение этого решения 25 февраля 1888 г. крестьяне деревни Новоселок оказали сопротивление судебному приставу Масловскому, который обратился за содействием к местной полиции и несмотря на оказанное его 12 марта 1888 г. содействие, крестьяне толпою до 500 человек мужчин и женщин упорно отказывались от уплаты денег и к описи имущества не допустили. При этом один из толпы крестьянин Иосиф Сенкевич с женою Феклою нанесли побои полицейскому уряднику Андрушкевичу. Составленный об этом акт с указанием главных зачинщиков сопротивления передан был товарищу прокурора для возбуждения преследования, а сим, последним, предложен судебному следователю для производства предварительного следствия по признакам 27 ст. Улож[ения] о нак[азаниях].

31 декабря 1888 г. по распоряжению судебного следователя арестованы были при Киевском волостном правлении для доставления в Слуцкий тюремный замок крестьяне д. Новоселок Григорий Воробей и Григорий Комендантов, но в этот день по случаю позднего времени не могли быть отправлены и оставлены на ночлег в арестантском помещении при Киевичском волостном правлении, 1-го сего января утром, когда были выведены упомянутые арестанты для отправки их на поводе в г. Слуцк, явившаяся толпа крестьян около 40 человек насильно отняла арестованных и увела домой.

Для производства дознания о насильном освобождении из под ареста Воробья и Комендантова и для принятия мер к доставлению их в Слуцкий тюремный замок 4 января прибыл в волостное правление слуцкий уездный исправник, где получил сообщение судебного следователя с повестками на имя подсудимых в числе 8 человек о явке их к следователю в г. Слуцк на 9 января, между тем, двое из обвиняемых, а именно: Семен Воробей и Степан Клыга явились в волостное правление за получением паспортов и здесь же были задержаны и доставлены в г. Слуцк. Затем исправник отправился в д. Новоселки для выдачи повесток остальным обвиняемым, но не нашел их в деревне, так как они скрылись до прибытия исправника, а потому, оставив повестки местному полицейскому сотскому, исправник поручил ему вручить повестки по принадлежности вызываемых по явке их в деревню. После сего 9 января добровольно явились в Слуцк в полицейское управление освобож-

денный толпою один из главных виновных Григорий Воробей и другой вызываемый Михаил Корушун, которые вместе с задержанными в волостном правлении Семеном Воробьем и Степаном Клыгой заключены в тюремный замок до распоряжения судебного следователя.

Дознание же о насильном освобождении из-под ареста Григория Воробья и Григория Коменданта передано товарищу прокурора по Слуцкому у.

О чем на основании циркуляра от 20 сентября 1888 г. за № 2501 имею честь довести до сведения Департамента полиции и присовокупить, что о немедленном розыске и доставлении судебному следователю остальных четырех обвиняемых крестьян мною вместе с сим предписано слущкому уездному исправнику.

Губернатор ген.-майор кн. Трубецкой

Белоруссия в эпоху капитализма. Мн., 1983. Т. 1. С. 252—253.

СПС ЗЕМЛЕУЛАДАЛЬНИКАУ СЛУЦКАГА ПАВЕТА МІНСКАЙ ГУБЕРНІ

Фамилия, имя, отчество, звание и вероисповедание владельца	название имения	к-во десятин	волости и стана
1	2	3	4
Андрусевич Филипп Иванов, дв. Р.-К.	Ост. Барки	21	Греской, 3
Балванович Иван Григорьев, дв. Пр.	Ур. Липники	20	Царевской, 1
Барановский Федор Иванов, дв. Пр.	—	30	—
Барановский Демьян Иванов, дв. Пр.	Ур. Новые Морги	10	—
Барановский Александр и Константин Ивановы, дв. Пр.	З. Чайчицы	20	Чаплицкой, 1
Баранцевич Антон саверьев, дв. Р.-К.	Ост. Борки	13	Греской, 3
Баранцевич Василий Антонов, дв. Р.-К.	—	7	—
Берсневич Антон Михайлов, дв. Р.-К.	З. Чайчицы	19	Чаплицкой, 1
Билина Валериян Петров, дв. Р.-К.	З. Степкова	15	Греской, 3
Брановицкая Елисавета Павловна, мец. Пр.	Ур. Новые Морги	53/4	Царевской, 1
Беркулунд Готхард Карлов, кап. гвар. Лют.	Замость	5950	Греской, 3
Ванькович Яков Осипов, дв. Р.-К.	Ур. Новые Морги	22	Царевской, 1
Волчанинов Валериян Глебович, от. рот. Пр.	Покрашево	767	Греской, 3
Воцинин Дмитрий Сергеев, кол. ас. Пр.	Полавковичи	250	Слуцкой, 1
Гаврикович Елена Иванова, дв. Пр.	Ост. Борки	24	Греской, 3
Генриц Вильгельм Александров, полк. Реф.	Староселье	216	—
Гладковская Цезария Францева, дв. Р.-К.	Ф. Чайчицы	54	Чаплицкой, 1
Говосович Иосиф Павлов, мец. Р.-К.	Ур. Староселье	24	Греской, 3
Гогенлоге Мария Львовна, княг. Лют.	Им. Басловцы	2507	Романова, 3
	Докторовичи	3356	—
	Лятковщина	262	—
	Маньков	825	—
	Манкувок	647	—
	Бокшицы	825	Слуцкой, 1
	Прошицы	1233	—
	Беляны	29	—
	Болотчицы	1243	Чаплицкой, 1
	Чаплицы	2529	—
	Целевичи	609	—
	Горки	554	Царевской, 1
	Забродье	405	—
	Ивань	3332	—
	Миклашевичина	804	—
	Некраши	1754	—
	Прусы	1407	—
	Слива	1334	—
	Новый Двор	1604	—
	Гольчицы	3885	Греской, 3
	Ушаловичи	603	—
Гриневский Осип Каетанов, мец. Р.-К.	Ф. Маковицы	6	—

1	2	3	4
Гузовский Матвей Гаврилов, меш. Пр.	Ост. Борки	35	—
Гуринович Василий Игнатъев, дв. Пр.	Ур. Липники	30	Царевской, 1
Гурин Григорий Яковлев, дв. Пр.	—	20	—
Доманский Лев Михайлов, дв. Р.-К.	Белевичи	1177	Чаплицкой, 1
Доманский Адам Михайлов, дв. Р.-К.	Чижевичи	678	Романовская, 1
Дубинский Иван Денисов, меш. Пр.	Фрузоновщина	80	Слуцкой, 1
Душевский Иосиф Анзельмов, кр. Р.-К.	Заст. Степковка	9	Греской, 3
Душевский Казимир Викентъев, кр. Р.-К.	—	5	—
Ермолович Иосиф Викентъев, кр. Р.-К.	Ост. Борки	60	—
Забродский Иван Самуилович, дв. Пр.	Ур. Новые Моргы	10	Царевской, 1
Залеский Карл Францев, поруч. Р.-К.	Королево	264	Чаплицкой, 1
	Генриполь	135	—
	Рачкевичи	1755	—
Золотой Иван Яковлев, кр. Пр.	Д. Квасыничы	4	Царевской, 1
Золотой Иосиф Бонифацев, кр. Пр.	Ур. Новые Моргы	6	Царевской, 1
Искрицкий Андрей Федоров, ст. сов. Пр.	Беличи	750	—
Клекель Адам Петров, зап. унт.-оф. Р.-К.	С. Белевичи	17	Чаплицкой, 1
Клихновские Александр и Николай			
Андреевы, меш. Р.-К.	Ост. Борки	8	Греской, 3
Ковалевский Эдмунд Казимиров, дв. Р.-К.	—	13	—
Колесник Гаврил Яковлев, кр. Пр.	С. Белевичи	89	Чаплицкой, 1
Кондратович Станислав Викентъев, дв. Р.-К.	Веселя	250	Слуцкой, 1
Корбут Петр Иванов, кр. Пр.	Ур. Новые Моргы	20	Царевской, 1
Коруэн Александр Матвеев, дв. Р.-К.	Ост. Борки	10	Греской, 1
Коркозевич Нарцыз Игнетъев, дв. Р.-К.	Заст. Малая	360	Царевской, 1
	Млынка		
	Заст. Большая	448	—
	Млынка		
Мороз Иван Иосифов, кр. Пр.	Ф. Староселье	7	Греской, 3
Наркевич-Иодко Витольд Александров, дв. Р.-К.	Им. Слобода	80	Слуцкой, 1
Некрашевич Никодим Лукич, дв. Пр.	Ур. Новые Моргы	18	Царевской, 1
Некрашевич Григорий Фомич, дв. Пр.	Ур. Новинки	26	—
Некрашевич Степан Петров, дв. Пр.	—	19	—
Некрашевич Антон Семенов, дв. Пр.	—	19	—
Неронский Сильвестр Иванов, дв. Пр.	Ур. Липники	20	—
Околов Константин Монардов, дв. Р.-К.	Тересполь	576	Романовской, 3
Околов Адам Алозиев, дв. Р.-К.	Ф. Домбровка	187	Царевской, 1
Олехнович Михаил Васильев, кр. Р.-К.	Ур. Новинки	8 1/2	—
Олехнович Адам Васильев, кр. Р.-К.	—	8 1/2	—
Олехнович Мирослав Федоров, меш. Р.-К.	—	12 1/2	—
Олехнович Иван Федоров, меш. Р.-К.	—	12 1/2	—
Петницкий Николай Адамов, меш. Р.-К.	Ок. Остров «Борки»	10	Греской, 3
Понтус Адам и Иван Васильевы, меш. Пр.	Ост. Борки	42	—
Прушинский онстантин онстантинов, дв. Р.-К.	Мазоли	1009	Чаплицкой
Пятницкий Карл Станиславов, меш. Р.-К.	Д. Квасыничы	23	Царевской, 1
Радзивил Антон Вильгельмов, князь, Р.-К.	Им. Греск	15837 1/2	Греской, 3
	Старжина с Грескою лесною дачею		
Радюкевич Григорий Федоров, кр. Пр.	Остров Борки	16	Греской, 3
Рассудовский Густав Фаддеев, дв. Р.-К.	Курганы	263	Романовской, 3
Рассудовский Мечислав Фаддеев, дв. Р.-К.	Ваньковщина	500	—
	Ф. Гора	33	Чаплицкой, 1
Рытвинский Андрей Адамов, кр. Р.-К.	Ф. Степковка	6	Греской, 3
Рудковская Елисавета Викентьева, кр. Р.-К.	Ур. Новинки		Царевской, 1

1	2	3	4
Севастьянов Василий Дмитриев, ст. сов. Пр.	Хорошовка	99	Слуцкой, 1
	Заст. Лес-Фара или Шантаров- шизна	62	Греской, 3
Суприновская Антонина Михайлова, дв. Р.-К.	Воронково	19	—
Сыцько Августин Игнатьев, дв. Р.-К.	Остров Борки	15	—
Сыцько Константин Арнольдов, дв. Р.-К.	—	19	—
Турчинович Петр Осипов, кр. Пр.	Д. Квасыннич	22	Царевской, 1
	Ур. Н.Морг	3	—
Узловский Марк Францев, тит. сов. Р.-К.	Борки	2897	Чаплицкой, 1
Хоцяновский Иван Героимович, кр. Р.-К.	Ост. Борки	4	Греской, 3
Цвирко Франц Иосифов, дв. Р.-К.	Заст. Степковка	5	—
Цишкевич Петр Емельянов, кр. Пр.	Ур. при им. Покрашево	20	—
	Ковержицы	863	Чаплицкой, 1
Шаповские Мечислав Ромуальдов и мал. Кондрат Станиславов, дв. Р.-К.	Чайчицы	36	—
Шпилевский Станислав Иосифов, дв. Р.-К.	Зас. Глядки	176	Царевской, 1
	Шабунки	150	—
Шпилевский Франц Павлов, дв. Р.-К.	Кулеш	261	—
	Заст. Чайчицы	45	Чаплицкой, 1
Шпилевский Михаил Игнатьев, дв. Р.-К.	Заст. Чайчицы	45	Чаплицкой, 1

1. В список включены землевладельцы пяти волостей Слуцкого уезда, а всего в состав его в то время входило 23 волости.

2. Значение сокращений, имеющихсся в тексте —

- Д. — деревня
- Дв. — дворянин
- З., зас., заст. — застенки
- Им. — имение
- Кап. гв. — капитан гвардии
- Княг. — княгиня
- Кол. ас. — коллежский асессор
- Кр. — крестьянин
- Лют. — лютеранин
- Мещ. — мещанин
- От. рот. — отставной ротмистр
- Ост. — остров
- Полк. — полковник
- Поруч. — поручик
- Пр. — православный
- Р.-К. — римско-католический
- Реф. — реформатор
- С. — село
- Ст. сов. — статский советник
- Тит. сов. — титулованный советник
- Унт. оф. — унтер-офицер
- Ур. — урочище.

Список землевладельцев Минской губернии. Мн., 1889. С. 379—418.

Падрыхтавала В.С.Відлога.

З РАПАРТА СЛУЦКАГА ПАВЯТОВАГА СПРАЎНІКА МІНСКАМУ ГУБЕРНАТАРУ АБ ЗАБАСТОЎЦЫ КРАЎЦОЎ У СЛУЦКУ

5 кастрычніка 1901 г.

Сакрэтна.

30 прошлага сьентябра рабочыя і подмастерья мужских портных гор. Слуцка, работавшыя поштучно, прекратылі работу ў майстэрских сваіх хазяев, патрабавалі ад последних

увеличения сдельной платы и пока не пришли со своими мастерами к соглашению, не явились в мастерские, что продолжалось два дня, т. е. до 2 числа текущего октября.

По этому делу мною немедленно было произведено лично самое тщательное дознание, которым установлено, что забастовка в этом случае была вызвана недостаточностью заработной платы, так как при существовавшей до сего времени поштучной плате рабочий при самом усиленном труде не мог выработать до рубля в сутки и что участие в ней принимали только рабочие, получавшие плату поштучно, годовичные же рабочие оставались на своих местах и работали безостановочно...

По удовлетворении хозяевами требования рабочих с добавлением платы, все они второго числа октября явились на свои места и начали работу...

Уездный исправник (подпись).

Документы и материалы по истории Белоруссии. Мн., 1953. Т. 3. С. 321—322.

З ПРАШЭННЯ СЯЛЯН в. ЧАПЯЛІ СЛУЦКАГА ПАВЕТА Ў ДЗЯРЖАЎНУЮ ДУМУ АБ СВАВОЛЬСТВЕ ПАМЕШЧЫКАЎ

5 мая 1905 г.

...Выражая нашу преданность матери-России, просим господ членов Государственной думы услышать наши слезы, которые не могут быть оставленными ни на одну минуту нашей жизни, и наши страдания, лишаящие нас минутного отдыха от труда, и влекущие большой вред для здоровья. Земля наша, состоящая под нашим владением по выкупному акту первой казенной комиссии, обманным правом захвачена помещиком Игнатием Коркозовичем, а также бывшее совместное пастбище для скота таким же правом осталось по наследству Богдану Коркозовичу, из этого упомянутого пастбища Богдан Коркозович часть продает (120 дес.) и просит по 160 руб. [за] десятину, отказывая нам, надеясь причинить большой вред. На вышеупомянутой земле состоящей в совместном пользовании крестьян с помещиком, оставшейся обманным правом в пользу помещика Богдана Коркозовича, в настоящее время построено им. Богдановка. Сенокос, находящийся в собственном владении крестьян дер. Чепели, который находится в кругу упомянутого пастбища на расстоянии трех верст от деревни, мы пустили в пастбище. Прогона на это пастбище никак нету, так что коров и лошадей утром и вечером гоняем по протяжении дороги через засеянные поля, по границе соседней земли застенка Млынки, имеющей один сажень ширины, и тем самым наносим соседям вред. Соседи наводят оценку и передают нас суду за неимение прогона для скота. Помещик Богдан Коркозович ограничил носильно спорное пастбище Коновали и ежедневно велет с нами драку, забирает скот наш и держит, пока не уплатишь, даже у некоторых из нас [забирает] последнюю одежду...

Второе им. Чепели, принадлежащее Игнатию Коркозовичу, ныне перешедшее по наследству дочери его Софии Видицкой, расположено в 5—10 шагах от деревни, так что для рогатого скота сараи построены в 5-ти шагах от крестьянских заборов. Идя, помещичий скот ломает наши заборы, а наших свиней, так как [их] невозможно удерживать, то бьют с ружья и затравливают собаками, даже разъяренные собаки вытаскивают из наших сараев овец и свиней.

В настоящее время помещица София Видицкая этим именем не владеет, а пустила в арендное содержание на 9 лет какому-то слуцкому мешанину Гуцайту, так что мы, крестьяне, теперь остаемся без наследства, когда мы причиним какой-нибудь убыток Гуцайту, то он нас предаст суду, а если он нам сделает какой убыток, то мы не знаем на кого даже жаловаться; некоторые говорят будто бы, что он, Гуцайт, обманным образом взял в аренду это имение...

...Покорнейше просим господ членов Государственной думы вникнуть в наше дело и распорядиться, как можно. Просим мы вас, назначьте местное дознание, землеустроительную комиссию и просим вас..., объявите нам через волостное правление про наше прошение.

В том и подписуемся поверенные крестьяне дер. Чепелей, за Петра Бобко как неграмотного по его личной просьбе и сам за себя расписался

Филипп Петрович.

Документы и материалы по истории Белоруссии. Мн., 1953. Т. 3. С. 234—235.

**З ПАВЕДАМЛЕННЯ ГАЗЕТЫ «ВПЕРЕД» ПРА ЗАБАСТОЎКУ
І ДЭМАНСТРАЦЫЮ ВУЧНЯЎ У СЛУЦКУ**

18 мая 1905 г.

...Ученики средних школ продолжают энергично отстаивать свои права и требовать необходимых реформ: они не желают продолжать учиться в «атмосфере бесправия». Они объединяются, подают петиции, бастуют, но петиции их звучат теперь не просьбой, а требованием и сопровождаются угрозами, что «в случае неудовлетворения их требования, учащиеся оставляют за собой право оказать на правительство воздействие способом по их усмотрению».

...Подобная же петиция, сопровождаемая угрозами, была составлена и в маленьком и глухом гор. Слуцке. Подача петиции сопровождалась общей демонстративной забастовкой всех средних школ города. Даже малые дети решили сами выступить на защиту своих прав, не надеясь уже больше на помощь своих отцов.

**ДАНЯСЕННЕ МІНСКАГА ГУБЕРНАТАРА Ў ДЭПАРТАМЕНТ ПАЛЦЫЦ
АБ ЗАБАСТОЎЦЫ РАБОЧЫХ НА СТАРЭЎСКІМ ЛЕСАПІЛЬНЫМ
І ШКЛЯНЫМ ЗАВОДАХ**

9 жніўня 1905 г.

Сообщаю Департаменту полиции, что со 2 сего августа забастовали рабочие на Старевском Бобруйского у. лесопильном и стекольном заводах, предъявив к владельцу требования об улучшении их быта. Положение дела не внушает никаких опасений, т. к. владелец заводов надеется на миролюбивое разрешение требований стачечников.

И. д. губернатора Курлов
Правитель канцелярии Зарин

Революционное движение в Белоруссии 1905—1907 гг. Мн., 1955. С. 213.

**З ДАНЯСЕННЯ МІНСКАГА ГУБЕРНАТАРА МІНІСТРУ
ЎНУТРАНЬХ СПРАЎ АБ ХВАЛЯВАННЯХ СЯЛЯН**

3 кастрычніка 1905 г.

8 августа крестьянами с. Белевичи Чаплицкой вол. Слуцкого у. произведена была самовольная пастьба скота в лесу наследников Ф. Даманского; в настоящее время крестьяне ожидают судебного решения.

В Слуцком у. оказано сопротивление полиции крестьянами дер. Гусаков Клецкой вол., причем толпа крестьян заявила исправнику и земскому начальнику, что, считая захваченную землю своею, они никоим образом не уступят ее обратно, а равно не выдадут и зачинщиков и, таким образом, судебное решение по сему делу не может быть выполнено.

В том же уезде, в дер. Цыганах, 21 сентября также при приведении в исполнение указа Сената о размежевании земель с помещиком Новицким оказано полиции вооруженное сопротивление в лице исправника, земского начальника, пристава и урядника, причем последним двум нанесены удары палками.

Мною посылаются для содействия гражданским властям войска, и о результатах мною будет донесено дополнительно по каждому случаю в отдельности.

И. д. губернатора Курлов.
Правитель канцелярии Зарин.

Документы и материалы по истории Белоруссии. Мн., 1953. Т. 3. С. 515.

**ТЭЛЕГРАМА ПРАКУРОРА МІНСКАГА АКРУГОВАГА СУДА
МІНІСТРУ ЮСТЫЦЫ АБ УСЕАГУЛЬНАЙ ЗАБАСТОЎЦЫ У СЛУЦКУ**

14 кастрычніка 1905 г.

Товарищ прокурора Васильев телеграфирует: Слуцке гимназии и городе общая забастовка, товарищ прокурора Грек вследствие забастовки ж.д. и ямщиков не может выехать Новогрудок, товарищ прокурора Богдановский Мозыре на съезде, почему отложатся дела участием.

Прокурор Бибииков.

Революционное движение в Белоруссии 1905—1907 гг. Мн., 1955. С. 276.

**ПРАДСТАЎЛЕННЕ ПРАКУРОРА МІНСКАГА АКРУГОВАГА СУДА
ПРАКУРОРУ ВІЛЕНСКОЙ СУДОВАЙ ПАЛАТЫ АБ ЗАБАСТОЎЦЫ
НАВУЧЭНЦАЎ ГІМНАЗІІ, УСЕАГУЛЬНАЙ ЗАБАСТОЎЦЫ
І ДЭМАНСТРАЦЫІ РАБОЧЫХ У СЛУЦКУ**

27 кастрычніка 1905 г.

В дополнение к телеграмме от 14 сего октября имею честь донести в.п. следующее:

11 сего октября в Слуцкой гимназии произошли беспорядки, ближайшим поводом к которым послужил обыск, произведенный директором Якушевичем у одного из учеников в стенах гимназии. Раздраженные этим обстоятельством ученики 5-го, 6-го, 7-го кл. вышли на коридор и, обступив директора, криками, угрозами и бранью выражали ему свое неудовольствие по поводу произведенного обыска. Во время последовавших затем объяснений между гимназистами и учебным начальством некоторыми из числа гимназистов произведены были револьверные выстрелы в потолок. На состоявшейся тогда же с разрешения директора сходке решено было в виде протеста объявить однодневную забастовку. В тот же вечер состоялось заседание педагогического совета, на котором все гимназисты 5-го, 6-го, 7-го кл. были исключены из гимназии, причем родителям было предоставлено право подавать вновь прошения о приеме.

12 октября утром толпа исключенных вломилась в здание гимназии и насильно прекратила занятия в 4 младших классах, после чего стало известно, что из гимназии исключены на тех же основаниях и ученики 8-го кл., выразившие свое сочувствие забастовке.

13 октября утром к гимназии подошла толпа посторонних лиц в числе нескольких сот человек и, остановившись перед зданием гимназии, произвела демонстрацию, сопровождающуюся криками: «Ура, долой самодержавие!». Т.к., несмотря на троекратное предупреждение полиции, толпа не расходилась, то демонстранты были разогнаны прикладами. После этого в городе по настоянию местных социал-демократов была объявлена всеобщая забастовка. Среди гимназистов крайнее раздражение, настроение же в городе тревожное. Здание гимназии охраняется нарядом полиции и воинским патрулем.

Из числа участников демонстрации перед гимназией никто не был задержан.

И. д. прокурора Минского окружного суда Зубков

Секретарь Савойский

Революционное движение в Белоруссии 1905—1907 гг. Мн., 1955. С. 296—297.

**З ДАНЫСЕННЯ МІНСКАГА ГУБЕРНАТАРА Ў ДЭПАРТАМЕНТ ПАЛІЦЫІ
АБ МАСАВЫХ ЗАБАСТОЎКАХ І ДЭМАНСТРАЦЫЯХ У СЛУЦКУ**

2 лістапада 1905 г.

11 октября с.г. в гор. Слуцке после большой перемены ученики классической гимназии прекратили занятия и спокойно разошлись по домам. На следующий день забастовавшие гимназисты, узнав, что в младших классах продолжают занятия, ворвались в здание гимназии, разломали входную дверь и, прекратив занятия, заставили учащихся разойтись. На сходках, устроенных сначала в помещении гимназии, а затем и во дворе ее, на коих присутствовали и посторонние, постановлено было не приступать к урокам впредь до обратного приема в гимназию уволенных учеников.

13 октября в городе началась всеобщая забастовка, к коей примкнули торговые и промышленные заведения, рабочие всех мастерских и 2 паровых мельниц. Появившаяся на одной из улиц толпа стачечников с пением и криками направилась к городскому училищу, но при появлении воинского патруля разошлась. Вслед за тем, собравшись вновь и увеличившись до 1000 человек, забастовщики совместно с учащимися произвели перед зданием гимназии демонстрацию, сопровождающуюся криками «ура» и бросанием вверх шапок; на требование полиции разойтись толпа отвечала криками: «Стреляйте, все равно не уйдем». После неудавшейся попытки проникнуть внутрь гимназии толпа была рассеяна военным патрулем, охранявшим входы в гимназию, причем задержано было 20 человек демонстрантов. В момент рассеяния толпы до 15 учеников ворвались в коридор гимназии и кем-то из них разбит был флакон с хлористым водородом.

Подобные демонстрации устраивались в разных частях города в течение целого дня и были своевременно рассеиваемы полицией и военным патрулем, причем сопротивление

оказываемо не было; у магазина Коркозовича, что на Шоссейной ул., брошена была коробка с воспламенившимся порохом, давшим много дыма.

14 октября с утра началась обычная жизнь; движение извозчиков и дилижансов восстановилось, торговля открылась, и незначительная часть рабочих приступила к работам. К вечеру того же числа в городе началось брожение: на улицах собрались толпы, кое-где раздавались револьверные выстрелы и произносилось «ура». Поддерживавший порядок патруль предупреждал всякие попытки к демонстрациям, тем не менее собравшейся толпой подростков выбиты были стекла в квартире содержательницы частного пансиона Адамович, что было проделано и на следующий день. В 9 ч. вечера вызванный для усиления полиции урядник Кулак, стоявший на посту по Шоссейной ул., подвергся нападению со стороны неизвестных лиц, открывших по нем огонь из револьверов, и пока подоспели городской и патруль, злоумышленники успели скрыться. Пострадавшему оказана была медицинская помощь и пули извлечены; жизнь его не находится в опасности.

15 и 16 октября прошли без особых инцидентов, хотя собравшиеся на улицах толпы забастовщиков пытались устроить демонстрацию, но своевременно были предупреждаемы.

18 октября, когда разнеслись вести о высочайшем манифесте 17 октября, по улицам города началось усиленное движение: раздалось пение «Марсельезы» и рабочих песен; в разных местах ораторами произносились антиправительственные речи, причем в некоторых группах высказывалось недовольство конституцией и призывался пролетариат к открытой борьбе против капитала и буржуазии. Такие демонстрации с факельными шествиями продолжались до поздней ночи.

19 октября, как и накануне, на улицах появились толпы народа, преимущественно рабочего класса, распевавшие «Марсельезу» и местами останавливавшиеся для выслушивания ораторов, произносивших зажигательные речи. По учебным заведениям, которые продолжали занятия, ходили эмиссары и требовали прекращения уроков.

20, 21 и 22 октября в гор. Слуцке толпой молодежи при участии рабочих был устроен ряд противоправительственных демонстраций. При движении толпы произносились зажигательные речи, заканчивавшиеся криками: «Долой самодержавие», «Долой Государственную думу», «Долой русскую конституцию», «Да здравствует демократическая республика», при этом горели огни и бросались ракеты. Независимо от того 22 октября с самого утра началось усиленное движение по улицам, и среди образовавшейся толпы выброшено было 2 красных знамени и несколько такого же цвета флагов. Сплотившись у знамен, ораторы произносили противоправительственные речи, призывающие собравшихся к ниспровержению существующего государственного строя и к открытой борьбе против правительства.

Предъявленные полицией к толпе требования разойтись демонстрантами не были исполнены, но когда полиция при содействии войск стала действовать силою, толпа быстро рассеялась, хотя были попытки вновь собраться.

Революционное движение в Белоруссии 1905—1907 гг. Мн., 1955. С. 300—302.

З РАПАРТА СЛУЦКАГА ПАВЯТОВАГА СПРАЎНІКА МІНСКАМУ ГУБЕРНАТАРУ АБ ЗАБАСТОЎЦЫ ПАШТОВА-ТЭЛЕГРАФНЫХ СЛУЖАЧЫХ У ПАВЕЦЕ

9 снежня 1905 г.

Во исполнение циркулярного предписания от 28 ноября с. г. за № 11028 доношу в.п., что произведенный обследованием забастовочного движения в среде почтово-телеграфных служащих по Слуцкому у. выявлены следующие данные.

В Слуцкой почтово-телеграфной конторе и в почтово-телеграфных отделениях в Сеннице, Мацкевичах, Любонце, Синявке, Русиновичах, Ляховичах-Ганцевичах, Сторобине, Грозове, Копыле и Тимковичах почтовые операции не прекращались вовсе, как удостоверил начальник Слуцкой почтово-телеграфной конторы в отношении от 4 сего декабря за № 2844.

Донесениями чиновников полиции также установлено, что в перечисленных пунктах забастовка не имела места; прекращен был лишь прием телеграмм с 15 ноября по 1 декабря по вине забастовавших в других пунктах, главным образом в Минске, где отказывали в приеме поступавших отсюда депеш.

Революционное движение в Белоруссии 1905—1907 гг. Мн., 1955. С. 371—372.

**З ДАНЯСЕННЯ МІНСКАГА ГУБЕРНАТАРА
Ў МІНІСТЭРСТВА ЎНУТРАНЫХ СПРАЎ АБ РЭВАЛЮЦЫЙНЫМ
РУХУ Ў МІНСКАЙ ГУБЕРНІ З 1 ПА 18 СНЕЖНЯ 1905 Г.**

19 снежня 1905 г.

Слуцкі у. В уезде аграрныя беспарадкі развіваюцца незвычайна хутка... Порубкі производзяцца в ім. Шостках Вайніловіча, бліз мес. Копыля і там же в окрестных помещычых іменнях; в іменні кн. Радзівіллов і в іменні Доманских крестыянамі с. Белевичи Чаплицкай вол., где исправнику удалося арэставаць зачінчыков і препроводзіць в г. Слуцк с помощью вызваннай роты, но при этом положение было настолько серьезно, что арэставаных приходилося охраняць цепцю солдат от пытавшейся освободить их расшвырнутой толпы крестыян. Судебная власть отказывается выезжать на место без достаточнаго количества войск. Во всем уезде идет сильная пропаганда и движение разрастается, остановить же его без войск является невозможным, самовольные рубки все увеличиваются и распространяются. Так, в настоящее время рубят крестыяне дер. Великой Духовщины, в лесах владельца Болтуця, на фольв. Надея Юльяна Жолнаркевича; крестыяне дер. Большие и Малые Мишкевичи рубят леса в ім. Мецкевичи, а крестыяне Сновскай вол. похищают готовые дрова из участков Гусаковскай лесной дачи. Разгоняются рабочіе, батраки; в ім. Быховщине и фольв. Вильковщине владельцев Жолнаркевичей, в ім. Целевичи Чаплицкай вол. Владислава Шпилевскаго также начались самовольные порубки и начинают страдать іменья кн. Радзівілла бліз гор. Несвижа.

В самом гор. Слуцке, заштатном гор. Несвиже, в еврейских местечках опять замечается сильное волнение и подъем духа у революционеров.

Революционное движение в Белоруссии 1905—1907 гг. Мн., 1955. С. 422—424.

**З ДАНЯСЕННЯ НАЧАЛЬНИКА МІНСКАЙ ГУБЕРНСКАЙ ЖАНДАРСКАЙ
УПРАВЫ Ў ДЭПАРТАМЕНТ ПАЛІЦЫІ АБ ЗАБАСТОЎЦЫ РАБОЧЫХ
ШКЛЯНОГА ЗАВОДА Ў ПАСЁЛКУ СТАРЭВА**

12 лістапада 1907 г.

В дополнение к записке моей от 2-го сего ноября за № 10422 имею честь донести, что в пос. Стареве Горковскай вол. Бобруйскаго у. на стекольном заводе купцов Клецкина и Файберга рабочіе числом до 100 чел. прекратили работы и предъявили к владельцам завода требование об увеличении заработной платы.

Забастовка эта продолжалась 4 дня и кончилась 27-го октября, когда рабочіе после соглашения с администрацией завода вновь приступили к работам.

Произведенным по сему делу негласным расследованием добыты некоторые основания, что на второй и третий день этой забастовки на заводе появились агитаторы из Слуцка и Баранович, но обстоятельство это, а равно и личности агитаторов, еще вполне не выявлены.

По получении положительных сведений, об этом мною будет донесено дополнительно.
Полковник (подпись)

Документы и материалы по истории Белоруссии. Мн., 1953. Т. 3. С. 457.

**РАПАРТ СЛУЦКАГА ПАВЯТОВАГА СПРАЎНІКА Ў ДЭПАРТАМЕНТ
ПАЛІЦЫІ АБ ХВАЛЯВАННЯХ СЯЛЯН ВЁСКИ ЗАГРАДЗЕ ЦАРАЎСКАЙ
ВОЛАСЦІ**

14 лютага 1908 г.

На основании циркуляра от 14 января за № 63246, доношу, что 5-го сего февраля, при производстве волостными властями, с содействием полиции и в присутствии Земскаго Начальника, описи имущества жителей застенка Заградье, Царевскай волости, на пополнение недоимки сборов, от уплаты которых крестыяне упорно отказывались в течении уже нескольких лет — жителями застенка оказано полиции вооруженное сопротивление толпою около ста человек. После неисполнения требования разойтись и законных предупреждений — когда на стражу из толпы посыпались камни и колья, а затем и выстрелы — залпом стражи убито крестыян четверо и ранено семеро. Толпа разогнана и опись имущества недоимщиков произведена в тот же день, причем некоторыми крестыянами уплачена часть недоимки добровольно.

14 человек главных виновников переданы судебной власти, февраля 6 дня 1908 года.

Которая приступила к производству следствия.

Подпись: Уездный Исправник (прозвішча неразборліва).

Фонды Слуцкага краязнаўчага музея. Фотакопія.

П. А. Лабковіч.

З успамінаў удзельніка паўстання Паўла Адамавіча Лабковіча

Пасля першай рускай рэвалюцыі валасныя чыноўнікі і памешчыкі пачалі яшчэ больш прыгнятаць сялян рознымі падаткамі і зборамі. Урадлівыя надзелы дасталіся нямногім, беднякам у асноўным выдаляліся няўдобыцы, дзе акрамя моху і буячніку нічога не расло. Карысці з той зямелькі яны не мелі, а мірскі збор плаціць трэба было. Сяляне не раз гаварылі валасному начальству, што гэта здэкаі з людзей, але тыя і слухаць не хацелі. Гразіліся: «...адмовіцеся плаціць — прышлём стражнікаў, уціхамірым, а зачынішчыкаў у Сібір адправім па этапе».

І вось аднойчы, у шэры зімовы ранак у вёску з воласці прыехала начальства спаганяць нядоімку. Сяляне сабраліся на вуліцы. Разам з начальствам прыбыло дзвесці каля 50 пешых і конных стражнікаў, каб сілай канфіскаваць маёмасць у нядоімшчыкаў, а тым часам у Слуцку ўжо былі аб'яўлены таргі. Стражнікі загадалі ўсім разысціся па сваіх хатах, пачалі пагражаць зброяй. Тым часам спраўнік пачаў апісваць маёмасць нядоімшчыкаў. Сяляне — хто з калом у руках, хто з каменем — сцяной сталі упоперак вуліцы. І тут наперад выйшла бойка на язык, смелая сялянка Марыя Кобель. Падышла ад акалодачнага і ўрадніка і загаварыла: «...дзеткі нашы пухнуць з голаду, а вы ўсё папіхаеце беднага мужыка ды прыйшлі кулямі частаваць. Досыць цярыпец крывасмокаў...». Ухапіла Марыя кол і пайшла на стражнікаў. Мужчыны ўзялі з яе прыклад. Палкамі, каменнем білі па конях, па аголеных шашках. І такая смеласць ахапіла усіх сялян! Тут стражнікі пачалі страляць.

Спачатку ўгору. Мой брат Антон крыкнуў: «Не бойцеся, яны пужаюць! У нас страляць не адважацца!»

Зноў мы сталі на шляху стражнікаў. Вельмі ж ужо злосць узлязла за галечу, у якой мы жылі, за тое, што супраць бяззбройных сялян паслалі войска. Ніхто не думаў, што па людзях пачнуць страляць. І раптам ураднік Мікалай Ешман даў каманду: «Па бунтаўшчыках — агонь!» Засвісталі кулі. Пачуліся крыкі і энкі. Усе кінуліся бегчы назад, збіваюць адзін аднаго з ног. Я ўбачыў, як амаль побач упалі мёртвымі браты Фама і Ціхон Ганчары. Напярэдадні яны закрылі ўрадніка ў свінушніку, калі той паспрабаваў канфіскаваць маёмасць. Цяпер ураднік першы адкрыў па іх агонь. Забілі і Паўла Юрчэню, які, убачыўшы, што збіваюць прыкладамі яго бацьку, пачаў выломліваць з плоту штыкеціну. Застрэлілі Сеўрыка, Міхаіла Ясінскага і Сцяпана Дробыша. Шмат было параненых.

Помнік у гонар выступлення сялян у 1908 г. у в. Заградзе.

Мяне таксама паранілі. Куля перабіла руку вышэй локця. Так і застаўся інвалідам на ўсё жыццё.

Праз год дзесьці ў Вільні прайшоў суд. Але судзілі не тых, што стралялі, а сялян-«бунтаўшчыкоў», усяго 16 чалавек. Некаторых апраўдалі, некаторым далі ад аднаго да двух гадоў турмы. На судзе ўсплылі абурваючыя факты самаўпраўства валаснога спраўніка, яго несправядлівасці да сялян. Але ён аказаўся беспакараным. Мяне апраўдалі — была скідка на маладыя гады. Мне ў той час было гадоў семнаццаць.

З РАПАРТА СЛУЦКАГА ПАВЯТОВАГА СПРАЎНІКА МІНСКАМУ ГУБЕРНАТАРУ

12 снежня 1912 г.

«Имию честь доложить

Вашему Превосходительству, что в Слуцком уезде общественный порядок поддерживается, и благосостояние жителей представляется обеспеченным.

Народонаселение уезда составляют преимущественно белорусы, и в уезде числится жителей обоего пола 284 780, в том числе: христиан 242 154, магометан 811, евреев 41 815.

В числе поселений уезд включает два города: уездный Слуцк и заштатный Несвиж, 13 местечек и 1882 деревни и поселка, а всего 1895.

Выдающиеся преступления бывают очень редко, а преобладают преимущественно кражи. Арестантов содержится в тюрьме в настоящее время 125 человек местных и пересыльных 2 человека.

Учебные заведения существуют следующие: в городе Слуцке: мужская классическая гимназия — 420 учащихся; женская гимназия — 370; уездное духовное училище — 132; городское училище — 252; коммерческое училище — 268; приходское женское училище — 45; приходское мужское — 69; церковноприходская школа — 72; еврейское частное женское училище — 153; еврейское частное мужское — 80; еврейское начальное училище — 120; Талмуд-тора — 100 учащихся.

В уезде: 2-х классовых училищ — 4; народных училищ — 32; земских училищ — 126; церковноприходских училищ — 32.

В Слуцком уезде больниц имеется 5 (из них 2 сгорели) из них: одна в г. Слуцке, одна в м. Клецк, одна в м. Копыль, одна в м. Синявка и одна в м. Старобин (в двух последних сгорели). Приемных покоев в уезде 2. Врачей, кроме состоящих на государственной службе, т. е. уездного, городского и 5 земских, есть еще 6 вольнопрактикующих врачей, из коих 3 в городе Слуцке и три в уезде. Фельдшеров 43, из них в городе Слуцке 8, в городе Несвиже 3 и в уезде 32 и вольнопрактикующих 22. Два ветеринарных врача; ветеринарных фельдшеров 6 и 23 повивальных бабок, из них в гор. Слуцке 10, в городе Несвиже 3 и в уезде 10.

Для призрения бедных в городе Слуцке имеются: попечительный о бедных комитет Императорского человеколюбивого общества; еврейская богадельня и столовая с ночлежным приютом.

Главное занятие населения составляет хлебопашество, но крестьяне занимаются и кустарным промыслом, выделывая для продажи хозяйственные орудия, телеги, решета, деревянную посуду и проч.

Предметами сбыта на торговых пунктах здесь, как в местности земледельческой, являются преимущественно зерно, скот и хозяйственные произведения. А ввозятся сюда мануфактурные товары и предметы первой необходимости, как соль, сахар, чай, металлические изделия, машины, галантерейные товары и проч.

Промышленных заведений зарегистрировано в уезде 83, но особенно значительных не имеется, а в числе их находятся винокуренные заводы, паровые мельницы, лесопилки, один стекольный завод, столярные, сыроварные, кожевенные, гончарные и др. обделывающие местные продукты.

Ископаемыми уезд не изобилует и из этого царства здесь добывается для промысла только гончарная глина и известковый камень.

Главными центрами сбыта здесь имеются гор. Слуцк и Несвиж, а также местечко Копыль, Клецк и Ляховичи, перевозка же транспортов производится главным образом по шоссе и старому тракту и железнодорожным станциям Ляховичи, Городея, Старые Дороги и Уречье».

Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 295. Воп. 1. Спр. 8116. Л. 28 — 30.

**З ТЛУМАЧАЛЬНОЙ ЗАПІСКІ ДА ГРАШОВАЙ СПРАВАЗДАЧЫ
СЛУЦКАЙ ПАВЯТОВАЙ ЗЕМСКАЙ УПРАВЫ ЗА 1912 г.**

Представляя очередному Уездному Земскому Собранию созыва 1913 года денежный отчет о состоянии и движении всех находящихся в распоряжении Уездного Земства капиталов и сумм за 1912 год — первый год деятельности реформированного Слуцкого Земства. Уездная Земская Управа имеет честь доложить, что для более удобного пользования им он разделен на 2 части: 1) отчет по уездному земскому сбору и специальным капиталам, представляющий собою обороты счетов главной книги с сохранением технических терминов и с пояснительным к ним текстом и 2) приложения к отчету в пояснение оборотов специальных сумм и капиталов и отчет по выполнению уездной земской сметы 1912 г. с сбором земского бюджета.

Хотя во всех отдельных счетах имеется пояснительный текст, тем не менее Управа предлагает вниманию Собрания настоящую объяснительную записку, содержащую объяснения по тем счетам, по которым имеющийся при них пояснительный текст и приложения во 2-ой части не исчерпывают их содержания.

Счет № 1. Как видно из этого счета, Уездная Земская Управа приступила к своим финансовым операциям, имея на 1 января 1912 г. средств, полученных от упраздненной Уездной Управы по делам земского хозяйства:

Наличных денег и % бумаг	1521 р. 62 к.
Товаров в складах с.-х. машин	1782 р. 74 к.
Недвижимаго и движимаго имущества	103198 р. 85 к.
Долгов за сметами будущих лет	6121 р. 59 к.
Итого:	112624 р. 80 к.
В то же время состояло обязательств:	
Долгов разным лицам и Губернскому Земству	6121 р. 59 к.
Сумм разных лиц и учреждений	750 р. — к.
Доходов, поступавших за счет будущих лет	260 р. — к.
Специальных капиталов	105493 р. 21 к.
Итого:	112624 р. 80 к.

Таким образом, переданные Земству обязательства вполне покрывались полученными средствами. Такое благоприятное финансовое положение нового Земства объясняется тем, что оно вступило на путь самостоятельного существования, имея в своем балансе вполне устойчивый актив, т. е. средства с отсутствием крупных и обременительных долгов.

Председатель Управы Ивануха

Члены

Варнавин

Новицкий

Бухгалтер

И. Турчинский

Денежный отчет Слуцкой Уездной Земской Управы за 1912 год. Слуцк, 1913. С. 33.

**РАПАРТ СЛУЦКАГА ПАВЯТОВАГА СПРАЎНІКА
МІНСКАМУ ГУБЕРНАТАРУ АБ ЗАХОПЕ БЕЖАНЦАМІ СЕНА,
ЖЫТА І АЎСА Ў МАЁНТКУ МОХАРТЫ СЛУЦКАГА ПАВЕТА**

15 верасня 1915 г.

Пристав 13-го участка варшавской полиции сего числа донес мне, что 14 сего сентября в 11 час. утра в им. Мохорты Слуцкой вол., принадлежащем дворянину Ждановичу, проходящими беженцами, около 500 чел. мужчин и женщин Слонимского у. Гродненской губ., был произведен с разрушением деревянного сарая грабеж сена в количестве около 2000 пуд. и немолотого овса и ржи около 1000 пуд. Все ограбленное увезено беженцами. На месте было 6 чел. городских варшавской полиции, которым, несмотря на их приказания и увещевания не трогать сена и овса до приезда помещика, не удалось остановить беспорядки. Беженцы в самой грубой форме отказались исполнить требования городских и, когда последние пытались преградить беженцам доступ к сараю, то они, имея в руках топоры и колья, окружили городских и угрожали их избить, если будут препятствовать брать сено и овес, но так как городские не уступали дерзким требованиям и угрозам беженцев и отстаивали интересы помещика, то озлобленные беженцы набросились на городского Дво-

рака і, акарыжыв яго вполтную кольцом, угрожалі яму убійствам і нанесли пры гэтым удар кулаком в грудзь. Пасля гэтаго Дворак вынул із ножен шашку і стал ёю адмахівацца от нападаючых, но эта мера не воздзействала і беженцы плотнее сдавлівалі яго кольцом. Тогда последний, видя неминуемую опасность быть избитым или убитым, вынул для самозащиты револьвер и произвел последовательно три выстрела над головами нападающих, не с целью в них стрелять, а лишь этой крайней мерой остановить беженцев от грабежа, причем одним из выстрелов нечаянно ранил беженца по фамилии Кондратия Метечко в плечо, которому фельдшером из команды городских была тут же на месте сделана перевязка, и им же раненый был отведен в слущкую земскую больницу. По заключению земского врача этой больницы, рану можно отнести к разряду легких.

Об изложенном доношу в. п.

Слущкий уездный исправник Савич

С подлинным верно: за правителя канцелярии минского губернат. [подпись]

Документы и материалы по истории Белоруссии. Мн., 1953. Т. 3. С. 874.

Старэйшая школа Беларусі

ЗАСНАВАННЕ КАЛЬВІНІСЦКАГА ВУЧЫЛІШЧА

Месца для школы было выбрана зручнае і маляўнічае (цяпер гэта вуліца Камсамольская, 7). У той час побач са школай размяшчаўся княжацкі парк (сучасная тэрыторыя гарадской кашальні). Над рэчкай быў пасаджаны сад, а ў ім пабудаваны дом для настаўнікаў. Ад дзён заснавання школы, акрамя месца ды двух дубоў-волатаў, нічога не захавалася, бо першыя школьныя памяшканні былі драўлянымі. Дубы ж, якія былі пасаджаны ў той час ці крыху пазней, і сёння растуць на тэрыторыі школы. Іх захавалі і пры будаўніцтве новага будынка ў 1980 годзе.

Ёсць падставы меркаваць, што заняткі пачаліся з восені 1617 года, хоць новы будынак школы і не быў яшчэ ўзведзены. У адным дакуменце, напісаным у 1623 годзе, сустракаем запіс: «Школка: два пакоі, печ і вокны патрабуюць паправы (рамонт), гэтак жа і дах спарэхнелы». Таму можна сцвярджаць, што школа спачатку працавала ў нейкім старым будынку і што воля князя аб будаўніцтве школы не была выканана і праз шэсць гадоў пасля выдачы ім граматы. Калі быў пабудаваны першы новы будынак школы, мы дакладна не ведаем. Але вядома, што ён быў драўляны і прыгожы.

...Па выніках работы Слуцкага кальвінісцкага вучылішча за 1617—1630 гады можна меркаваць, што яно адразу пачало працаваць на высокім узроўні. Так, праз 7—8 гадоў пасля пачатку заняткаў вучні ўжо маглі пісаць на лацінскай мове неблагія вершы. Гэта яракае сведчанне таго,

што выкладчыкі нядрэнна рыхтавалі сваіх выхаванцаў. У 1625 годзе ў Любчы Слуцкае вучылішча выдала на лацінскай мове зборнік вершаў.

...Дзве крыніцы фінансавання і дваіное падпарадкаванне школы прывялі да таго, што з 1628 года тут дзейнічалі два статуты. З аднаго боку быў статут евангелічных вучылішчаў, выконваць які патрабаваў сінод, і з другога — статут Слуцкай школы, выдадзены на лацінскай мове ў Любчы ў 1628 годзе. Сінодскі статут меў амаль манастырскі характар. Статут, выдадзены ў Любчы, вызначаўся свецкай накіраванасцю.

Якім жа з іх кіраваліся рэктар і настаўнікі? Думаецца, і адным, і другім. Зразумела, евангелічны статут стаяў (афіцыйна) на першым месцы, бо быў зацверджаны сінодам і ўхвалены князем. Але ж князем быў ухвалены і статут Слуцкай школы; і хоць ён не быў зацверджаны, аднак яго выдалі друкарскім спосабам. Два статуты, безумоўна, выпрацавалі і рэгламентавалі жыццё школы, парадкі і сістэму навучання, якія і далі падставы называць гімназію «Слуцкімі Афінамі», «узорнай Слуцкай гімназіяй».

Евангелічны статут вызначаў кожны крок выхаванцаў згодна з тымі мэтамі, дзеля якіх было ўтворана вучылішча. Той, хто канчаў навучанне, павінны быў стаць прапаведнікам кальвінісцкага веравучэння, а некаторыя (пазней, калі была ўтворана гімназія) накіроўваліся ва універсітэты. Рэктар гэтай навучальнай установы і выкладчыкі абавязаны былі весці набож-

нае жыццё, каб падаваць «добры прыклад» вучням. Яны не павінны былі патураць ім, але ў той жа час і не абыходзіцца сурова і жорстка. Выкладчыкам забаранялася пакідаць сцены школы да таго часу, пакуль у ёй заставаўся хоць бы адзін вучань. Кожную суботу настаўнікі і рэктар праглядалі ў вучняў дзённікі, сачылі, каб усё належнае там было запісана. У час канікулаў настаўнікі працавалі са слабымі вучнямі па дзве гадзіны ў дзень. Выкладчыкі коротка перадавалі сваім выхаванцам сутнасць таго, што трэба было вывучыць, а апошнія запісвалі заданні ў асобныя сшыткі. Настаўнікі імкнуліся не перагружаць выхаванцаў, не даваць ім многа матэрыялаў для завучвання.

Аднак станоўчыя бакі педагогічнай дзейнасці былі магчымы не столькі з-за патрабаванняў статута, колькі ў выніку імкнення выкладчыцкага калектыву ажыццяўляць свае прагрэсіўныя намеры ў працэсе навучання і выхавання.

Настаўнік гімназіі за якую-небудзь правіннасць спачатку абкладваўся грашовым штрафам, а затым яму выносілася вымова ад імя абшчыны. Ролю назіральнікаў і выхавальнікаў выконвалі вучні старэйшых класаў. Гэты парадак захоўваўся да XIX стагоддзя.

ПЕРАЎТВАРЭННЕ ВУЧЫЛІШЧА Ў ГІМНАЗІЮ

У 1620 годзе Януш VI Радзівіл завяшчаў свайму брату Хрыстафору адкрыць у Слуцку гімназію (на аснове вучылішча). Хрыстафор Радзівіл выканаў яго волю. Спецыяльнай граматай ён абвясціў у 1630 годзе аб адкрыцці ў Слуцку грамадскай гімназіі.

У XVII—XVIII ст. курс навучання ў гімназіі быў то 10, то 8, то 6 гадоў. Вучні размяркоўваліся па трох класах (у некаторыя перыяды існавалі IV і V класы): III (малодшы клас), II і I (самы старэйшы). У кожным класе тэрмін навучання быў разлічаны на два гады. Спосаб навучання быў класны, а не прадметны. На кожны клас прыходзілася па аднаму настаўніку.

У той час у Слуцкай гімназіі выкладаліся наступныя прадметы: Закон Божы, мовы (польская, лацінская, грэчаская, нямецкая), этыка, рыгорыка, гісторыя, заканадаўства і матэматыка. Для тых, хто рыхтаваўся да прапаведніцкай дзейнасці, чыта-

лася яшчэ старажытнаўрэйскае мова. Выкладанне вялося на польскай мове, але ў старэйшых класах прывучалі свае думкі выказваць па-лацінску. Урокі праводзіліся кожны дзень, за выключэннем нядзелі і свят, з 9 да 11 гадзін раніцы і з адной да 3—4 гадзін дня... Кожнае паўгоддзе праводзіліся публічныя экзамены, на якіх прысутнічалі прадстаўнікі вышэйшых улад, мясцовага грамадства і бацькі вучняў. (Заўважым: так было і ў школе Коменскага.) ...Пасля экзамену ганаровыя асобы, што прысутнічалі на ім, заносілі свае прозвішчы ў спецыяльны альбом. Ён вёўся ў Слуцкай гімназіі на працягу 142 гадоў і фактычна з'яўляўся яго рукапіснай гісторыяй: сюды запісвалі ўсе важныя падзеі з жыцця гэтай навучальнай установы, асоб, якія працавалі тут у якасці рэктараў і выкладчыкаў, а таксама тых, хто скончыў школу.

У пачатку навучальнага года праводзіліся ўступныя іспыты, у выніку якіх гімназія штогод папаўнялася новымі вучнямі (ад 10 да 25, бывала і менш). Той, хто канчаў курс гімназіі, меў даволі грунтоўныя для свайго часу веды. Паступова Слуцкая гімназія заваявала сабе славу далёка за межамі Беларусі. Педагагі лічылі за гонар узначальваць яе.

КАЛЬВІНІСЦКАЯ НАВУЧАЛЬНАЯ ЎСТАНОВА Ў 1775—1826 ГАДАХ

Пасля першага раздзелу Рэчы Паспалітай польскае ўрад увёў шэраг рэформ. Была створана спецыяльная адукацыйная камісія з найбольш адукаваных людзей тагачаснай Польшчы.

Кальвінісцкія вучылішчы і гімназіі ад нагляду камісіі ўхіліліся, але дух часу зрабіў сваю справу: літоўскі сінод, якому падпарадкоўвалася Слуцкая гімназія і які яе часткова фінансаваў, стварыў сваю Адукацыйную камісію. У яе склад увайшлі тры свецкія і тры духоўныя асобы.

Для кіраўніцтва сінод выдаў камісіі інструкцыю. Згодна з гэтай інструкцыяй, у гімназіі заставаліся тры класы, але раілася змяніць парадак выкладання прадметаў. У першым і другім класах павінны былі напераменна працаваць два настаўнікі ў залежнасці ад таго, хто з іх будзе адчуваць больш здольным да выкладання тых ці іншых навук. Такім чынам, камісія вырашыла ліквідаваць «пакласны» метады вы-

кладання, калі адзін выкладчык веў у класе ўсе прадметы. Гэта павінна было палепшыць якасць вучнёўскіх ведаў.

Кожны дзень на ўрокі адводзілася па шэсць гадзін: тры раніцай і тры пасля абеду. Многія рэлігійныя святы ў гімназіі не адзначаліся. У гэтыя дні павінны былі праводзіцца заняткі.

Кола навук, якія вывучаліся ў гімназіі, пашыралася... Было ўведзена чыстапісанне і пачаткі геаграфіі, геаметрыя, трыганаметрыя і пачаткі фізікі.

...Рэформа гімназіі, распачатая ў 1775 годзе, завяршылася к 1778 году. З гэтага часу кальвінісцкая гімназія пачала называцца публічным евангелічным вучылішчам. Закончанай сярэдняй адукацыі з 1778 года яно не давала. У той перыяд пры Берлінскім, Лейдэнскім і іншых універсітэтах былі адкрытыя акадэмічныя гімназіі. Выпускнікі Слуцкага і іншых евангелічных вучылішчаў спачатку займаліся ў акадэмічных гімназіях, а потым ва універсітэтах.

У канцы XVIII стагоддзя адбылася важная гістарычная падзея ў жыцці Слуцка: у 1793 годзе па другому падзелу Рэчы Паспалітай ён быў далучаны да Расіі. У той час у горадзе існавалі дзве навучальныя ўстановы: кальвінісцкае і каталіцкае павятовае вучылішчы.

У 1802 годзе ў Расіі было ўтворана міністэрства асветы. У гэтым жа годзе ўпершыню ў курс Слуцкага вучылішча ўключылі рускую мову (па дзве гадзіны на тыдзень у кожным класе). З 1803 года вучылішча пачало падпарадкоўвацца Віленскаму універсітэту.

...З 1809 года Слуцкая евангелічная навучальная ўстанова стала называцца «публічным павятовым вучылішчам». Сярод вучняў наглядаецца змяненне колькасці асоб кальвінісцкага веравызнання. У гэты перыяд вучылішча фінансавалася з дзвюх крыніц: з фондаў сінода і міністэрства асветы. Такім чынам, вучылішча, якое да 1809 года было прыватнай навучальнай установай, паступова пачало пераўтварацца ў звычайную ўрадавую навучальную ўстанову. Змена назвы «евангелічнае вучылішча» на «павятовае» змяніла і крыніцы фінансавання. Вучылішча ўтрымлівалася ў асноўным на сродкі дзяржавы...

ГІМНАЗІЯ ў 1827—1863 ГАДАХ

У 1824 годзе была закрыта Кейданская (у Літве) кальвінісцкая гімназія. Кальвіністы Беларусі і Літвы такім чынам страцілі апошняю сваю сярэдняю навучальную ўстанову. Віленскі кальвінісцкі сінод і случкае дваранства звярнуліся да міністра асветы Расіі з просьбай пераўтварыць Слуцкае павятовае вучылішча ў гімназію. Па прадстаўленню міністра цар дазволіў гэта зрабіць. Так, амаль праз паўстагоддзя кальвінісцкая навучальная ўстанова зноў стала гімназіяй. Яна ў той час складалася з трох класаў павятовага вучылішча і трох гімназіцкіх класаў.

...У 1829 годзе пачалося будаўніцтва мураванага будынка гімназіі, у якім зараз размяшчаюцца майстэрня і музей случкай сярэдняй школы № 1. Яно працягвалася да 1840 года, бо не было сродкаў.

Яшчэ ў пачатку XIX стагоддзя Слуцкая кальвінісцкая навучальная ўстанова пачала страчваць свой рэфарматарскі характар. У гэты перыяд на некаторы час у ёй узмацняецца польска-каталіцкі ўплыў. Спрадвеку выкладанне тут вялося на польскай мове. У вучылішчы вялікае месца займала вывучэнне рыторыкі і паэзіі, якія фактычна з'яўляліся курсамі польскай мовы і гісторыі польскай літаратуры. Аб моцным польскім уплыве ў сценах вучылішча сведчыць і той факт, што выкладчык польскай мовы лічыўся старшым, а рускай — малодшым.

Паступова ў сценах гімназіі пачала разгортвацца барацьба паміж прадстаўнікамі польскай і рускай культур. Яна дасягнула свайго кульмінацыйнага пункту ў 1862—1863 гадах. Прычыны гэтай барацьбы зразумелыя. Пасля далучэння Слуцка і яго акругі да Расіі на «новых землях» руская культура сутыкнулася з польскай. Прыхільнікі польскай культуры лічылі Слуцк сваім горадам. Беларуская мова і культура ў разлік не прымаліся. Узмацненне каталіцкага ўплыву ў кальвінісцкай навучальнай установе тлумачылася і тым, што колькасць кальвіністаў у краі значна паменшылася, а значыць, стала менш іх дзяцей у вучылішчы. Гэтыя месцы занялі дзеці польскіх магнатаў і апалчанай шляхты. (Далучэнне Слуцка і яго акругі да Расіі не адразу вызвалілі Слуцчыну ад польскага ўплыву, бо доўга яшчэ многія маёнткі

Случчыны і іншых рэгіёнаў Беларусі заставаліся ў руках польскіх магнатаў.) Акрамя таго, узмацненне польскага ўплыву ў гімназіі было своеасаблівай рэакцыяй прыхільнікаў польскай культуры на царскую палітыку русіфікацыі, якую яно праводзіла ў Беларусі.

У 1809—1836 гадах Слуцкая навучальная ўстанова двойчы рэфармавалася: уводзіліся новыя прадметы, упершыню быў прызначаны свецкі дырэктар; паступова школа пачала пераходзіць з польскай на рускую мову выкладання. Прыхільнікі польскай культуры вялі то тайную, то адкрытую барацьбу супраць рэформ. Аб гэтым сведчаць многія факты. Вось адзін з іх: 24 верасня 1833 года вучні-католікі ў час богаслужэння ў касцёле ўхіліліся ад паўтарэння малітвы, у якой заключалася маленне аб здароўі і мнагалецці «яго імператарскай вялікасці і ўсяго аўгустейшага дома.

...Вышэйшае начальства прыняло рашэнне рэфармаваць школу. Сутнасць гэтай рэформы заключалася ў тым, каб Слуцкую гімназію яшчэ больш наблізіць да ўрадавых навучальных устаноў.

У справу ўмяшаўся нават сам цар. Міністр асветы Увараў падаў тады ў камітэт міністраў спецыяльную запіску аб пераўтварэнні Слуцкай гімназіі. Цар 3 ліпеня 1855 года на гэтай справе наклаў рэзалюцыю: «Слуцкую гімназію па ўладкаванню наблізіць да іншых гімназіі у заходніх губернях, прызначыўшы ў яе асобнага свецкага дырэктара з прызначэннем яму

600 рублёў у год і 150 рублёў серабром на кватэру і канцылярскія прыпасы».

...На падставе рашэння цара на гімназію быў распаўсюджаны статут 1828 года, якім кіраваліся ў той час навучальныя ўстановы... Беларускае акруга абавязала выкладчыкаў гімназіі «ўсе навукі выкладаць на рускай мове і па рускіх кніжках». Пераход на рускую мову адбываўся павольна.

...У перыяд паміж 1835 і 1863 гадамі ў жыцці гімназіі адбываліся і іншыя пераўтварэнні, бо рэформа 1836 года была не поўнай. У гэты перыяд увялі плату за навучанне, якая паступова павялічвалася. Таму лік гімназістаў з простых людзей змяншаўся, а з панскіх — павялічваўся.

...У асяроддзі выкладчыкаў барацьба паміж прыхільнікамі польскай культуры, з аднаго боку, і рускай з другога — знайшла сваё адлюстраванне нават у працолах пасяджэнняў педагагічнага савета.

27 сакавіка 1862 года педагагічны савет, абмяркоўваючы чарговы праект статута агульнаадукацыйных навучальных устаноў, у першым пункце рашэння выказаў патрабаванне: «увесці ў народныя вучылішчы і настаўніцкія інстытуты Жмудзі і ўласна Літвы навучанне чытанню і пісьму на польскай і літоўскай мовах, а ў заходніх губернях — на польскай, прадстаўляючы гэта жаданню мясцовых жыхароў». (Пад мясцовымі жыхарамі члены педсавета, што галасавалі, мелі на ўвазе польскіх паноў і апалячаных беларусаў.)

У другім пункце было запісана: «Выратаваўчыя і цудоўныя пастановы новага

Новы будынак Слуцкай гімназіі. Архітэктар К.Падчапынскі.

праекту па мясцовых умовах Остзэйскага краю не распаўсюджваюцца на Дэршскую акругу. Чаму ж Віленская навучальная акруга... пазбегла такой лёсу?».

Формула «Выратаваўчыя і цудоўныя пастановы новага праекту» — гэта ўсяго толькі дымавая заслона случкіх педагогаў, за якой хаваецца ўзмоцненая русіфікатарская палітыка царызму ў Беларусі. Калі эстонцам і многім іншым так званым «інародам» у нейкай меры дазвалялася пры навучанні дзяцей карыстацца роднай мовай, то беларусы і ўкраінцы былі пазбаўлены такой магчымасці. Парадаксальна, але факт: самыя блізкія па крыві да рускага народа беларусы і ўкраінцы ставіліся царызмам у самыя цяжкія ўмо-

вы. Пазней рэакцыйны міністр асветы Д.А.Талстой у пункце трэцім сваіх правіл «О мерах к образованию населениях России инородцев» беларусаў, украінцаў і некаторыя іншыя народы аднёс да групы «народаў, якія дастаткова абруселі». Дзяцей гэтых народаў Талстой патрабаваў вучыць толькі на рускай мове. Гэты ж міністр-рэакцыянер сфармуляваў тады такую думку: «Канчатковай мэтай адукацыі ўсіх іншародцаў, якія жывуць у межах нашай айчыны, бяспрэчна, павінна быць абрусенне іх і зліццё з рускім народам».

Друкуецца са скарачэннямі па кн.: Р о д ч а н к а Р.В. Старэйшая школа Беларусі. Мн., 1985. С. 6—10, 17—19, 23—25, 27—29, 30, 31—33.

СТАТУТ СЛУЦКАЙ ШКОЛЫ. СА «ЗВАРОТУ ДА ЧЫТАЧА»

У 1628 годзе ў Любчы на лацінскай мове быў выдадзены статут Слуцкай школы. Аўтары яго — педагогі-гуманісты Рэйнгальд Адамі, Андрэй Музоніус і А.Дабранскі, якія выкладалі ў гэтай установе.

...У гэтай школе ёсць ўсё, што неабходна для дасягнення найвышэйшай ступені ўдасканалення. Тое, што іншым ліцэям здабыло славу і значэнне, ёсць у дастатку і ў нас. Чысціня неба, урадлівасць глебы, багацце лясоў, садоў, рэк, лугоў у гэтым ласкавым клімаце настолькі вялікія, што можна падумаць, быццам шчодрымі рукамі самой прыроды, музамі і грацыямі ўсё гэта ад самага пачатку было выхавана і ўпрыгожана. Да гэтага трэба дадаць таленавітасць жыхароў..., якая ні ў чым не саступае харакству і замілаванню мясцовасці. Вельмі чалавечныя іх адносіны да чужаземцаў... І яны гатовы ў любы час і ў любым месцы прыйсці на дапамогу як вучням, так і настаўнікам. Гэтую гуманнасць насельніцтва яшчэ больш дапаўняюць іншыя незлічоныя годнасці, якімі добрае неба абдарыла гэты край. У такіх умовах лёгка развіваюцца вялікія таленты, а ім часцей за ўсё спадарожнічаюць бязлітасныя багіні Галеча або Беднасць...

У школе ажыццяўляецца рух наперад не толькі для знешніх даброт жыцця, але, галоўным чынам, да ўнутранага, духоўнага развіцця. Да гэтага заклікае стараннасць вучоных: яны трывала стаяць на дасорнай школьнай вежы, пастаянна рухліва і зорка сочаць за бестурботнай і санлівай моладдзю, клапацячыся аб яе карысці... Прыходзьце ж усе, каму дарагая радзіма, хто правільна ацэньвае мэтанакіраванасць сваіх учынкаў! Нікому не зыкрыты шлях! Адчынены дзверы, што вядуць да нашых грацый і муз, для ўсіх сумленных і шчырых людзей. Узрост, становішча, веравызнанне не маюць для нас ніякай розніцы. Месца на гэтых школьных зэдлах прадстаўляецца бедняку не менш, чым прыхільніку Рэфармацыі. І ўрэшце, хай нікога не адштурхне ад нашага парога разыходжанне ў рэлігіі, хай не адарве ад валодання даступным шчасцем з-за беспадстаўнага страху... Мы ўжо даўно навучаны вопытам, што рэлігія — прадмет пераканання, а не насілля, і што замахваюцца на нябесныя замкі з безразважнай дзёркасцю тыя, хто распаўсюджвае зман сваёй веры на свядомасць і на закон.

Друкуецца ў перакладзе на беларускую мову паводле кн.: Антологія педагогічнай думкі Беларускай ССР. Мн., 1986. С. 95.

3 гісторыі Слуцкай гімназіі

У фондах Слуцкага краязнаўчага музея захоўваецца брашура «Справаздача аб стане Слуцкай гімназіі ў 1901/02 навучальным годзе». Складальнікам яе з'яўляецца сакратар педсавета Ф.І.Гейнцэ, а выдадзена яна ў друкарні Я.Х.Яброва ў 1903 г. у Слуцку.

У справаздачным навучальным годзе гімназія складалася з 8 нармальных кла-

саў і падрыхтоўчага. Апошні быў адкрыты з дазволу Міністэрства народнай адукацыі ў 1898 г. і ўтрымліваўся за кошт сумы збору з навучэнцаў (45 руб. у год з вучня) і субсідый ад Слуцкага гарадскога ўпраўлення. Астатнія класы ўтрымліваліся на сумы з Дзяржаўнага казначэйства і са

збору за навучанне. Узначальваў гімназію дырэктар — стацкі саветнік Міхаіл Міхайлавіч Іваноўскі, які выкладаў лацінскую мову, быў класным кіраўніком, старшынёй гаспадарчага камітэта і праўлення Таварыства дапамогі вучням гімназіі, якія жывуць у нястачы, сябрам старшыні Слуцкага камітэта апякунства і членам Мінскага епархіяльнага вучылішчнага савета. У штаце гімназіі было 19 настаўнікаў, 3 памочнікі класных настаўнікаў, доктар А.В.Більдзюкевіч, дантыст І.Эпштэйн, 2 пісьмаводы.

У той час месца размяшчэння гімназіі было своеасаблівым гарадком: 5 жылых пабудов, двухпавярховы мураваны будынак і халодныя прыбудовы. Усе класы, апрача гімнастычнага і падрыхтоўчага, размяшчаліся ў мураваным, апошнія два — у драўляным будынках, тут жа былі канцылярыя і карцэр. Са справаздачы відаць, што будынак не зусім адпавядаў патрабаванням сярэдняй навучальнай установы, бо не было асобнага памяшкання для бібліятэкі, пакоя для захавання верхняй вопраткі, памяшкання для прыёму бацькоў вучняў, асобных класаў для малявання. Вельмі малы клас для заняткаў фізікай. Выкладчыкі жылі ў дамах на тэрыторыі гімназіі. Вучні — хто дома, а хто на кватэрах.

Пры гімназіі былі бібліятэкі — фундаментальная (8217 экзэмпляраў) і 9 вучнёўскіх (3308 тамоў). Літаратура набывалася штогод. Якія ж набыткі лічыліся самымі каштоўнымі? Гэта — Поўны збор прамоў у рускім перакладзе Цыцэрона, творы ў вершах і прозе В.А.Жукоўскага,

«Юнацкія гады Пушкіна», «Расія ў канцы XIX ст.» і іншыя. Для бібліятэкі вылісваліся газеты і часопісы — «Фізіялагічныя запіскі», «Рускі архіў», «Веснік доследнай фізікі», «Пытанны філасофіі і псіхалогіі», «Веснік выхавання», «Мінскія губернскае ведамасці» і іншыя. Усяго 27 назваў.

У 1902 г. у гімназіі навучалася 250 чалавек. Для вучняў былі зацверджаны стыпендыі: барона Нолькіна — 100 руб., Настасі Пратаповай — 20 руб., стацкага саветніка Пратаповава — 66 руб., Вольгі Багушэўскай — 72 руб., імператара Аляксандра — 20 руб. Вывучаліся наступныя прадметы: руская, лацінская, грэчаская, нямецкая, французская мовы, рускае слаўнасць, логіка, Закон Божы, матэматыка і касмаграфія, геаметрыя і трыганометрыя, гісторыя і геаграфія, музыка, спевы, маляванне і чыстапісанне. Яўрэйскія дзеці вывучалі Закон яўрэйскай веры.

У актавай зале праводзіліся літаратурныя, вакальна-музычныя вечары, чытанне па светлавых малюнках, урачыстае ўручэнне атэстатаў сталасці. Два разы ў год, у добрае надвор'е, вучні разам з настаўнікамі пад гукі аркестра накіроўваліся на прагулку па шашы ў напрамку да станцыі Ляхавічы.

Са справаздачы відаць, што школа мела на сваё ўтрыманне 42 997 руб. З іх казначэйствам было адпушчана больш за 26 тысяч, а ахвяраванні прыватных асоб і розных таварыстваў складалі больш як 3 тысячы руб. Грошы прызначаліся на рамонт будынкаў, афармленне класаў, набыццё інвентару,

Жаночая гімназія. Пачатак XX ст.

выдачу ўзнагарод і стыпендый, аплату працы ніжэйшым служачым, урачу.

Асобнай главой вылучана справаздача аб стане народных чытанняў пры гімназіі. Усяго за год іх праведзена 14, прысутнічала 3839 чалавек. У гімназіі былі 33 калекцыі светлавых карцін для чытання па брашурах, зацверджаных Камісіяй па наладжванні народных чытанняў. Сярод іх — «Императрица Екатерина II Великая», «Народная война 1812 года», «Начало

христианства на Руси и Св. Владимир», «Великий пост», «Белорусский край», «Полтава. Поэма Пушкина», «Краткий очерк о жизни и деятельности генералиссимуса русской армии гр. Суворова» і іншыя. Чытанні праводзілі настаўнікі І.А.Глебаў, В.А.Берсянёў, М.Н.Туманаў, Ф.І.Гейнцэ, Я.В.Васільеў, В.С.Львовіч і В.С.Вагін. Плата за наведванне чытанняў не бралася.

Падрыхтавала В.С.Відлога.

Дакументы сведчаць

НОВЫЯ СТЫПЕНДЫ ў СЛУЦКАЙ ГІМНАЗІІ

1) Капітал в 500 руб., находящийся в 4% бумагах, пожертвованный бывшим и. д. инспектора Слуцкой гимназии, статским советником Н.Д.Протопоповым, в память 25-летия царствования в Бозе почившего Государя Императора Александра II, на стипендию имени Анастасии Протопоповой. Высочайшее соизволение на учреждение стипендии последовало 4 июня 1880 года, причем Его Императорскому Величеству благоугодно было повелеть благодарить жертвователя. Положение о стипендии было утверждено управляющим министерством народного просвещения 9 июня 1880 года.

2) Находящийся в 4% бумагах капитал в 500 руб., собранный служащими и учащими в Слуцкой гимназии, в память избавления драгоценной жизни в Бозе почившего Государя Императора Александра II 19 ноября 1879 года. Высочайшее соизволение на такую стипендию последовало 29 ноября 1880 г., причем Государю Императору благоугодно было повелеть: «благодарить жертвователей». Проект положения о стипендии утвержден управляющим министерством народного просвещения 3 декабря 1880 года.

3—4) Две стипендии на капиталы, завещанные отставным лейб-гвардии Литовского полка полковником Карлом Станиславовичем бароном фон-Нолькеном, в 1000 руб. по акту, состоявшемуся в Варшаве 15—27 июля 1848 г., и на капитал в 2000 руб. по завещанию в Эмсе 25 июля—6 августа 1868 года. Высочайшее соизволение на учреждение стипендий имени барона Карла фон-Нолькена последовало 22 апреля 1880 года. Положение о стипендии утверждено управляющим министерством народного просвещения 27 апреля 1880 года.

5) Капітал в 1400 руб., собранный в 1881 году на пожертвования чиновников г. Слуцка и некоторых дворян Слуцкого уезда, на стипендии имени б. и. д. инспектора Слуцкой гимназии, статского советника Николая Даниловича Протопопова. Высочайшее соизволение последовало 5 декабря 1881 года, и положение о стипендии было утверждено министром народного просвещения 15 ноября 1883 года.

6) Капітал в 500 руб., собранный служащими в Слуцкой гимназии, с тем, чтобы проценты с него, в виде премии, были выдаваемы один раз в год тому из учеников VIII и VII классов Слуцкой гимназии, кто на особую тему патриотического содержания представит лучшее сочинение по русской словесности или русской истории, в память Священного Коронования Их Императорских Величеств 15 мая 1883 года. Высочайшее соизволение на учреждение таковой премии последовало 10 июля 1883 года. Положение о стипендии утверждено министром народного просвещения 6 января 1886 года, на основании Высочайшего повеления, от 30 декабря 1885 года.

Историческая записка о Слуцкой гимназии... Составил Иван Глебов. Вильно, 1903. С. 156—157.

ДАНЯСЕННЕ КІРАЎНІКА ВІЛЕНСКОЙ НАВУЧАЛЬНОЙ АКРУГІ ў МІНІСТЭРСТВА НАРОДНАЙ АСВЕТЫ АБ СТАНОВІШЧЫ ў СЛУЦКАЙ ГІМНАЗІІ

15 красавіка 1906 г.

Директор Слуцкой гимназии донес Управлению учебного округа, что бывшая в этой гимназии ученическая демонстрация произошла при следующей обстановке:

Еще с утра 16 марта, на первых двух уроках, было заметно выжидательное и беспокойное настроение учеников некоторых классов; на переменах перед третьим уроком из VI класса вышла группа учеников, к которым примкнули преимущественно евреи из других классов; эта группа, загородив нижний коридор, сосредоточилась у лестницы, ведущей на второй этаж. Ученик VI класса Баранчик Иван внезапно развернул надетый на палку черный флаг, длиной 11/2 аршина и шириною в аршин, с красными каймами и полосой по диагонали; на этой полосе черными буквами было напечатано: «Долой смертную казнь», а на самом флаге белыми буквами: «Память павшим борцам за свободу». Раздалось громкое пение революционного марша: «Вы жертвою пали в борьбе роковой» со стороны учеников, сгруппировавшихся у флага. И. об. инспектора Пряникова, удерживая учеников, хлынувших с другого конца нижнего коридора, немедленно послал к директору служителя на верхний этаж в учительскую комнату, у дверей которой стоял директор, наблюдая в то же время за порядком в актовом зале. Спускаясь по лестнице и с трудом направляя скучившихся на ней учеников по классам, директор пришел в нижний коридор уже после того, как ученик VII класса Ратнер успел прокричать следующие слова: «Товарищи, мы протестуем против смертной казни Шмидта, Пулихова и прочих, против всяких стеснений свободы... Да здравствует русское революционное движение». Эти слова были подхвачены криком «Ура» и пением демонстрантов. Громкие приказания директора ученикам прекратить пение и идти по классам были заглушены еще более громким пением демонстрантов и шумом, поднятым любопытствующими учениками; тем не менее ученики не решились противиться настоянию директора, поддержанному г. Пряниковым, и после непродолжительного колебания и суматохи, разошлись по классам, куда немедленно направились и приглашенные директором через помощника классных наставников преподаватели. Вся описанная сцена длилась не более пяти минут. В коридоре осталась небольшая группа учеников V и VI классов, которая активно противодействовала демонстрантам и не хотела теперь вступать с ними, в виду их буйной несдержанности, в какие-либо объяснения. В VI классе демонстранты-евреи и Баранчик еще продолжали петь марш; директор вместе с преподавателем г. Шабаком вошел туда, заставив прекратить пение и направив на места учеников Кохановича, Барановского и Петрашкевича Владислава, противившихся демонстрации. При их входе Гецов, Иохельсон, Слободский и Баранчик начали громко говорить: «подлецы, изменники, черносотенцы», но те дали им в приличном виде дружный отпор, и только присутствие директора не позволило разгореться крупной перебранке. Замечательно то, что ученики VI класса Барановский и Петрашкевич Владислав, которые за участие в октябрьских беспорядках прошлого года были 14 января сего года подвергнуты выговору директора, 16 марта оказались настойчивыми противниками демонстрации. Вообще, об этой демонстрации, подготовленной, по словам председателя комитета родителей г. Костецкого, уволенными из Минской гимназии учениками (из таковых к директору являлся еще 11 марта с просьбою о принятии в VIII класс Фрумкин, которому директор отказал), накануне знала довольно малочисленная группа учеников, не более 30-ти; прочие из склонных к подобным демонстрациям в другое время, может быть, и примкнули бы к певшим революционный марш 16 марта, но теперь, будучи обижены, что их не спросили раньше, не поддержали демонстрантов, которые остались в одиночестве. Как только были водворен порядок на 3-м уроке, директор немедленно пригласил г. Костецкого для ознакомления с происшедшим и отца ученика VII класса Ратнера; в конце 3-го урока явился Ратнер, которому был сдан на руки сын его; затем были приглашены родители прочих демонстрантов, опрошенных директором в присутствии г. Пряникова при родителях. Вина каждого из демонстрантов тут же была доказана и подтверждалась их сознанием; некоторые пытались оправдаться стихийным увлечением, но вместе с тем заявляли, что считали своим нравственным долгом выразить протест против смертной казни; другие, как Ратнер, Карпман Бенециан и Пупко Исаак, старались умягчить свою вину: Ратнер говорил, что произнес слова: «Да здравствует русское революционное движение», лишь потому, что на него пал жребий на ученической сходке, бывшей накануне; Карпман Бенециан заявлял, будто он не пел марша, а только стоял возле певших, и будто упомянутая сходка имела место в гимназии на коридоре в конце большой перемены; Пупко Исаак, пытавшийся доказать свое алиби, прямо лгал: он был замечен г. Пряниковым в числе демонстрантов; кроме того, классный наставник г. Барбе, дежуривший 16 марта на верхнем коридоре у I и IV классов, видел, как Пупко и Исаак, возвратившись в свой класс вместе с Карпманом Эммануилом, продолжал сам петь революционный марш и подстрекал к тому других. Что же касается учеников VII класса Ратнера Самсона и Карпмана Бенециана, то они, по наблюдениям директора и г. Пряникова, были главными ру-

ководителями агитации между учениками, относились к ученическим обязанностям, как и прочие демонстранты, небрежно, часто опаздывали, иногда манкировали уроками, постоянно выходили из класса, заводя какие-то секретные разговоры с выходившими, видимо по предварительному уговору, из других классов, а на уроках занимались безцеремонно по писанин записочек к соседям, то чтением посторонних книг. Об изложенных дефектах их поведения было своевременно сообщено их родителям. Кроме того, Карпман Бенециан, как сообщил директору, отношением от 16 минувшего марта, за № 1027, Слуцкий уездный исправник, являвшийся в гимназию по приглашению директора во время четвертого урока 16 того же марта, был задержан 11 марта в 9 часов вечера полицейскими надзирателями города Слуцка на тайной сходке в доме Деревенского с другими 14-ю молодыми людьми и, по выяснению личности, освобожден с привлечением к ответственности по пункту 1-му обязательных постановлений Начальника губернии от 10 декабря 1905 года. После опроса 14 учеников, замеченных на коридоре директором и г. Пряниковым у флага, который по приказанию директора, был взят у лестницы и отнесен служителем в комнату инспектора, в 21/2 часа пополудни началось экстренное заседание педагогического совета, а в 8 часов вечера г. Костецкий созвал на заседание комитета родителей.

В последующие дни, особенно 17 и 18 марта, среди учеников была замечена агитация: даже ученики VIII класса волновались, постоянно отпрашивались выйти с урока и заходили на переменах в другие классы; усиленный надзор за агитировавшими доставил много хлопот инспекции и директору. Тем не менее благоразумие одержало верх: агитаторы не встретили поддержки у более спокойных товарищей, и до самого роспуска на пасхальные каникулы после уроков 24 марта порядок учения в гимназии, хотя и не без усилий со стороны педагогического персонала, был соблюден. Проявились отдельные случаи нарушения порядка, но после принятия соответствующих мер порядок был немедленно восстановлен. В IV классе на перемене 20 марта ученик Гродзицкий незаметно для преподавателя Даяляк швырнул в классную доску хлопущку со взрывчатой смесью, которая произвела сильный треск на подобие пистолетного выстрела; в III классе, по вине дежурного ученика Тельшовта и по сговору прочих учеников, были уничтожены 22 марта тетради по рисованию; виноватые, по обнаружении их, подвергнуты взысканиям. Вообще, с 14 января по 24 марта учение не прекращалось, 3-я четверть учебного года, продленная до 23 марта, с прибавлением к ней первой недели великого поста, дала достаточный материал для оценки успехов учеников; курсы предметов, положенные по программе, пройденны от начала года более, чем на половину, а по некоторым предметам близятся к концу.

Фонды Слуцкага краязнаўчага музея. Копія.

Слуцкая духоўная семінарыя

Слуцкая духоўная семінарыя была заснавана паводле ўказа Кацярыны II ад 15.5.1785 г. На ўтрыманне гэтай установы з расійскай казны штогод адпускатася 2000 рублёў асігнацыямі. Дзякуючы намаганням епіскапа Віктара Садкоўскага заняці пачаліся ўжо 15.9.1785 г., праўда, толькі ў двух, ніжэйшых, класах, якія мелі назвы «нізшага і высшага граматычных».

Першыя гады дзейнасці семінарыі былі нялёгкімі па розных прычынах. Нежадане свяшчэннаслужыцеляў адпраўляць сваіх дзяцей у семінарыю ўскладняла камплектаванне класаў. Як правіла, бедныя святары не маглі аплаціць навучанне сваіх дзяцей у семінарыі, не хацелі пазбаўляць сваю сям'ю лішняга работніка, ды і на вучобу ў семінарыі глядзелі, як на муштру. Таму з кансісторыі адпраўляліся ў адда-

лены прыходы «нарочныя», якія прымусам забіралі дзяцей святароў і везлі іх у семінарыю.

Да 1798 г. семінарыя не мела свайго будынка. Семінарысты займаліся ў трапезнай Слуцкага Троіцкага манастыра, некалькі класаў адначасова. Не хапала вопытных і дастаткова падрыхтаваных настаўнікаў.

Пад час паўстання Т.Касцюшкі, 18.4.1789 г., епіскап В.Садкоўскі быў арыштаваны, у ліпені 1790 г. семінарыя прыпыніла работу. Толькі праз два з палавінай гады, пасля вызвалення В.Садкоўскага, дакладней, 8.1.1793 г., заняткі былі адноўлены. З 13.4.1793 г. епархія перайменавана ў Мінскую, гэту ж назву атрымала і семінарыя, хоць да 1840 г. яна засталася ў Слуцку.

Праз штрафы і пагрозы адхілення ад свяшчэннаслужэння і высылкі дзяцей у

салдаты за непаслушэнства, а таксама арганізацыю ў семінарыі казённакоштных вакансій, новы епіскап Іоў Пацёмкін дабіўся таго, што колькасць вучняў семінарыі значна павялічылася і дасягнула ўжо ў 1800 г. 80 чалавек; вучні цяпер своечасова вярталіся з вакацый. Атрымалі магчымасць вучыцца ў семінарыі дзеці псаломшчыкаў і сіроты духоўнага звання, для падрыхтоўкі якіх былі адкрыты «заправныя» класы з элементарнымі курсамі лацінскай, польскай, рускай граматы. У той жа час «праздныя» дзеці святароў, якія не жадалі вучыцца, былі прызначаны на псаломшчыцкія месцы.

Клапаціўся Іоў і аб правільным ходзе навучальнага працэсу ў семінарыі. Так, у 1799 г. ён выдаў распараджэнне (аналагічнае выдаў яшчэ В.Садкоўскі ў 1787 г.), якое абавязвала святароў пад пагрозай пазбаўлення месца і штрафаў навучаць дзяцей перад паступленнем у семінарыю асновам польскай і рускай моў. Паступова былі адкрыты і вышэйшыя класы: у 1803 г. — філасофскі і ў 1806 г. — багаслоўскі. У вёлікаму завяршылася ўпарадкаванне семінарыі і яна стала «полною» з усімі класамі. Фактычна семінарыя сумяшчала курсы ніжэйшай і сярэдняй духоўнай школы. Былі пабудаваны і першыя семінарскія будынкі: у 1798 г. «учылішчыны» дом для класаў, а ў 1799 г. «сиротский» дом для пражывання «казённых» вучняў.

Палепшылася матэрыяльнае становішча навучальнай установы: з 1799 г. адпускаталася з казны на семінарыю ўжо па 3000 рублёў асігнацыямі, а з 1807 г. — па 6000 рублёў. Тым не менш умовы быту вучняў і настаўнікаў семінарыі з прычыны хуткага росту іх колькасці аставаліся цяжкімі. У 1800 г. на поўнае ўтрыманне казённакоштнага вучня ў год трацілася толькі 35 рублёў. Таму новы архірэі Мінскай епархіі архіепіскап Серафім (Глагалеўскі) многа зрабіў для паляпшэння матэрыяльнага побыту вучняў і настаўнікаў з мэтай спыніць як ухіленне вучняў ад вучобы, так і пераход настаўнікаў на свецкую, больш аплачваемую службу. Ён павялічыў колькасць казённакоштных вакансій для вучняў, прымусіў Дзятловецкі манастыр пастаўляць значную колькасць разнастайных прадуктаў харчавання настаўнікам і вучням.

Усё гэта дало магчымасць мірнаму працвітанню і шырокаму развіццю семіна-

рыі, але вайна 1812 г. прывяла яе да поўнага разарэння. Французы пад час вайны 3 тыдні жылі ў семінарскіх будынках. У выніку гэтыя будынкі хоць і захаваліся, але былі значна пашкоджаны, бібліятэка разрабавана і часткова спалена, семінарскі архіў страчаны. Аднак 20.2.1813 г. семінарыя была адноўлена, адрамантаваны найбольш пашкоджаныя памяшканні. Але на прывядзенне семінарыі ў ранейшы парадак спатрэбіліся гады.

Канчатковае аднаўленне супала з поўным і карэнным пераўтварэннем семінарыі, якое адбылося 20 верасня 1817 г. — на падставе зацверджанага імператарам даклада асобага камітэта ад 1807 г. аб пераўтварэнні ўвогуле ўсіх семінарыі. Семінарыя распалася на тры духоўна-вучэбныя ўстанова: уласна семінарыю, павятовае і прыходское вучылішчы. Да семінарыі адышлі чатыры старэйшыя класы ранейшай змешанай школы: піітыка, рыторыка (зліліся ў адзін), філасофія і багаслоўе; з двух граматычных класаў утварылася павятовае, а з двух «заправных» — прыходскае вучылішчы. Курс семінарскага навучання быў размеркаваны так: два гады прызначаліся для славесных навук, да якіх давалася ўсеагульная гісторыя; два гады — для філасофскіх навук, з дабаўленнем матэматыкі і фізікі, і два гады — для класа багаслоўскіх навук, а таксама царкоўнай гісторыі. Па трох асноўных групавых навук семінарскага курса і самі класы, дзе яны выкладаліся, называліся: вышэйшае аддзяленне, або багаслоўскі клас, сярэдняе, або філасофскі, і ніжэйшае, або клас славеснасці. Акрамя гэтых дысцыплін вучні вывучалі і мовы — грэчаскую, французскую, нямецкую, яўрэйскую і польскую. Выкладанне галоўных навук вялося на лацінскай мове. Праверка і ацэнка вучнёўскіх ведаў праводзілася шляхам экзаменаў, якіх было два на год: адзін — у другой палавіне снежня, а другі — гадавы, пасля якога праводзіўся і агульны публічны, на якім прысутнічалі госці і архірэі.

14.9.1840 г. семінарыя пераехала ў Мінск. У Слуцку ж засталася толькі мужчынскае духоўнае вучылішча, якое існавала да пачатку XX ст.

Сярод выпускнікоў семінарыі былі вядомыя вучоныя, краязнаўцы, гісторыкі, дзяржаўныя дзеячы. Так, І.П.Барычэўскі-Тарнава зарэкамендаваў сябе як археолаг,

гісторык, этнограф, фалькларыст, быў членам савета міністра шляхоў зносін, рэдактарам 5-га тома выдання «Акты Заходняй Расіі», аўтар шэрагу публікацый і артыкулаў па розных галінах ведаў; адзін з першых пачаў вывучаць гісторыю і старажытнасці народаў Вялікага княства Літоўскага. І.А.Гашкевіч — дырэктар Азіяцкага дэпартаменту, першы расійскі консул у Японіі, адзін з першых інашаземцаў, якому дазволілі наведаць унутраную Японію,

даследчык Японіі і Кітая, адзін з сааўтараў першага ў Расіі «Японска-рускага слоўніка», адзначанага медалём Пецярбургскай АН і Дзямідаўскай прэміяй; яго імем названы заліў у Паўночнай Карэі і невядомыя раней віды насякомых (першым іх апісаў). Ф.І.Салаўевіч — пракурор «Белорусской коллегіі» пад час уз'яднання уніятаў з праваслаўнай царквой.

С.М.Васовіч.

3 гісторыі музычнага жыцця

Якім было музычнае жыццё Слуцка ў сярэдзіне мінулага стагоддзя? Мяркуючы па артыкуле Аляксандра Жалезняка (Аляксандра Баліцкага) «Мінская губерня ў музычных адносінах», апублікаваным у 49, 50 і 52 нумарах часопіса «Рух музычны» за 1858 год, — гэта жыццё не было такім ужо і бедным.

...Што ж датычыцца Слуцка, то ў яго ваколіцах найбольш славіўся Пётра Карафа-Корбут. «Гэта быў музыка вышэйшага разраду. Граў на ўсіх інструментах і многа пісаў. Некаторыя яго кампазіцыі друкаваліся. Пераважна гэта былі танцы, паланезы, мазуркі, англезы. У свой час яны карысталіся поспехам. А некаторыя з іх — і цяпер».

Сярод слуцкіх музыкантаў Жалезняк называе надзвычай здольнага гітарыста Кароля Стрэлку, які вучыўся ў самога Джульяні, выпускніка Пражскай кансер-

ваторыі, чэха родам Яна Каляшоўскага, настаўнікаў ігры на скрыпцы і фартэпіяна Антона Лінкевіча і Францішка Лапату, флейтыста, віяланчэліста і мастака Яна Гесе. У рэпертуары настаўніка гісторыі Слуцкай гімназіі віяланчэліста Мікалая Бакушэўскага былі «амаль усе творы Ромберга, Серве, Пляці, Шуберта». Мясцовыя і прыезджыя артысты давалі ў Слуцку сольныя канцэрты. Сярод гастралёраў названы і дзеці В.Дуніна-Марцінкевіча Міраслаў і Каміла.

У іншых карэспандэнцыях для варшаўскага часопіса «Рух музычны» А.Жалезняк паведамляў аб выступленнях у Мінску і Слуцку К.Трапянскага, які выканаў на скрыпцы і кларнеце творы Шуберта, Аляб'ева і Давіда.

Друкуецца па кн.: М а л ь д з і с А. Таямніцы старажытных сховішчаў. Мн., 1974. С. 136—137.

Скарбы продкаў

Упершыню прозвішча Бергеля сустрэлася мне год з дзесяць назад у брашуры беларускага пісьменніка-ліберала Аляксандра Ельскага. Называлася яна «Паведамленне пра бібліятэку Юльяна Бергеля, пастара ў Слуцку». Брашура пісалася ў 1883 г. Ельскі падрабязна апісвае і падарожжа са свайго маёнтка Замосце ў Слуцк, якое зрабіў ён з дачкой Аляксандрай, жонкай вядомага этнографа З.Глогера, і вонкавы выгляд Слуцка, і гісторыю горада. ...Але найбольшай славу тасцю Слуцка Ельскі лічыў бібліятэку Бергеля, у якой захоўваліся рэдкія выданні — уся-

го каля тысячы тамоў. Асабліва ганарыўся Бергель сваімі рукапісамі, напрыклад, успамінамі аб пакаранні смерцю Казіміра Лышчынскага, якія ў 1690 г. накідаў на паперу песць беларускага філосафа-атэіста.

Спачатку брашура Ельскага звярнула маю ўвагу зусім не з поваду бібліятэкі Бергеля. Тысяча тамоў? У XIX ст. у Беларусі былі прыватныя бібліятэкі куды большыя!..

Імя ж Бергеля тады выклікала зусім іншыя асацыяцыі: адкуль у яго рукі трапіла такая бібліятэка? Ці не прысвоіў

ён пасля 1863 г. сабе бібліятэку вядомай Слуцкай кальвінісцкай гімназіі?

Але працы віленскага даследчыка гісторыі пратэстанцкіх бібліятэк Вацлава Гізберта-Студніцкага неўзабаве рэабілітавалі ў маіх вачах Бергеля.

Апісваючы зборы бібліятэкі Віленскага сінода, Вацлаў Студніцкі паведамляў, што пачатак кнігазбору Слуцкай гімназіі пакалаў у XVII ст. Андрэй Дабранскі. Усе свае зберажэнні ён траціў на рэдкія выданні. Пасля яго смерці, у 1640 г., гэты праважны збор, ацэнены ў баснаслоўную суму 5000 злотых, быў набыты Багуславам Радзівілам для Слуцкай гімназіі. Гімназічная бібліятэка папаўнялася ў XVIII ст., але асаблівы яе росквіт наступіў у першай палове XIX ст., калі сюды па розных прычынах былі перавезены унікальныя бібліятэкі Віленскага сінода і Кейданскай гімназіі. Прыбаўляліся і прыватныя падарункі. Так, у 1829 г. Юрый Аколаў ахвяраваў бібліятэцы звыш 1000 тамоў, частка якіх знаходзіла са збораў Браніцкай, сястры польскага караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага.

Аднак, працягвае Студніцкі, пасля 1863 г., калі адзіная ў Беларусі і Літве кальвінісцкая гімназія перайшла ў рукі ўрада, усю гімназічную бібліятэку сінод забраў са Слуцка і перавёз у Вільню. Больш таго, у другой палове XIX ст. сінадальныя зборы папаўняліся за кошт прыватнага збору Бергеля. Такім чынам, мае падзэрэнні па адрасу слуцкага пастыра аказаліся беспадстаўнымі. І яго імя згубіла для мяне асаблівую цікавасць.

Прайшоў час. І раптам неяк у Львове мне выпадкова трапілі ў рукі тры вельмі цікавыя крыніцы.

Першая — рахунак слуцкай друкарні, зроблены для князя Радзівіла ў 1687 г. Там былі (у скарачаным выглядзе) пералічаны назвы твораў, якія выйшлі ў Слуцку ў 1673—1679 гг., узказана колькасць экзэмпляраў, кошт друку, цана і г. д. Прыгтым з 23 назваў толькі тры былі вядомы такому дасведчанаму бібліяграфу, як І.Палькоўскі. А вось хто хаваецца, скажам, за наступнымі запісамі: «Тэорый рускіх» — экз. 80, «Дзённікаў» — 2020, «Школак» — 3091, «Працэсаў» — 1006, «Гаспадароў» — 1000,

«Формулак» — 414, «Табліц гарызантальных» — 100, «Аб злучэнні рэк» — 640, «Хрысціянскіх заўваг» — 250, «Лемантароў» — 3389?! На якой мове ўсё гэта друкавалася? І ці не тояцца тут невядомыя сёння творы старажытнай беларускай літаратуры?

У артыкуле Юзафа Корвіна «Пастар Юльян Бергель і яго бібліятэка ў Слуцку», надрукаваным у XII томе часопіса «Тыгоднік ілюстраваны» за 1881 г., паведамлялася, што ў пакоі Бергеля, чалавека энцыклапедычнай адукацыі, усе спены застаўлены кніжнымі паліцамі. Тут былі такія рэдкія кнігі, як «Кодэкс Юстыніяна» 1480 г. выдання, любчанскія старадрукі XVII ст. на лацінскай і польскай мовах (напрыклад, «Меч нябеснага арсенала на пахаванні Яна Пуцяты» Міхаіла Мацісевіча, Любча, 1649 г.; «Хрысціянская смерць Яроша Еўлашэўскага» Яна Зыгровіча, Любча, 1619 г., і інш.). Корвін пісаў, што па просьбе Ю.Крашэўскага ён занаўваў назвы найбольш рэдкіх кніг. Некаторыя з іх былі невядомы нават такому славутому бібліяграфу, як К.Эстрэйхер.

У 3-м томе часопіса «Бібліятыка Варшаўска» за 1885 г. пісалася: «Бібліятэка, што заставалася пасля пастара мясцовага збору Ю.Бергеля, які памёр 2 месяцы назад у Слуцку, перайшла ва ўласнасць горада Слуцка, публічна запісаная ўладальнікам у тастаменце. Пра гэта пісалі ўжо штодзённыя газеты. Як запэўніваюць выдавочцы, у выдатным зборы рэдкіх кніг, размешчаным у 12 каменных шафах у касцельным бабінцы і належным чынам упарадкаваным, быў камплект старадаўніх любчанскіх, ракаўскіх, торуньскіх, слуцкіх, нясвіжскіх, астрожскіх, брэсцкіх, іўеўскіх, упіцкіх, кейданскіх, заблудаўскіх, супрасельскіх, кньшанскіх, луцкіх, віленскіх, пачаеўскіх і іншых друкаў. Да таго ж разнастайны збор многіх цікавых старых рукапісаў».

Відаць, Бергель збіраў не бібліятэку ўвогуле, а бібліятэку ўсходнеславянскіх старадрукаў. Магчыма, меў і тыя, што пералічаны ў рахунку Слуцкай друкарні.

І быў патрыётам, бо завяшчаў свае багацці роднаму гораду.

Друкуецца са скарачэннямі па кн.: М а л ь д з і с А. Таямніцы старажытных сховішчаў. Мн., 1974. С. 22—25.

Жамчужына майстэрства

Слуцкія паясы... Жамчужына высокая майстэрства беларускіх ткачоў, гонар беларускага дэкаратыўна-прыкладнога мастацтва. Далёка за межамі Слуцка былі вядомыя яны і славіліся сваёй прыгажосцю ўжо ў 2-й палавіне XVIII ст.

У тыя далёкія гады за р. Случ па вуліцы Сенатарскай, у невялікім двухпавярховым будынку і заснаваў князь Міхаіл Казімір Радзівіл фабрыку паясоў — персіярню. Для работы на ёй князь прывёз персаў і туркаў. Праз некаторы час мясцовыя маладыя рабочыя Ян Гадоўскі і Томас Хаецкі былі накіраваны ў г. Станіслаў (цяпер г. Івана-Франкоўск, Украіна) для навучання. У той час горад славіўся вытворчасцю паясоў. Адтуль было завезена і абсталяванне для фабрыкі — 28 станкоў. Пазней тут працавала каля 60 чалавек. Праз 10—15 гадоў на фабрыку прыйшлі ў асноўным мясцовыя жыхары — гараджане са Слуцка і Нясвіжа, сяляне з вёсак. Да нашых дзён дайшлі іх імёны — Іосіф Барсук, Міхаіл Баранцэвіч, Лойка, Канчыла і іншыя.

Асаблівага росквіту фабрыка дасягнула ў тую пару, калі яе ўпраўляючым стаў таленавіты майстар Ян Маджарскі, які пераехаў у Беларусь у 1757 г. і кіраваў мануфактурай да 1776 г. Менавіта пры ім узнік той тып паяса, які атрымаў назву слуцкага.

У адной з даўніх калыханак спяваецца:

Пайшоў Лёнік у лясок,
Знайшоў сабе паясок
Слуцкае работы...

Для слуцкага паяса характэрны высокая якасць і непаўторнасць. Яны ткаліся з шаўковых, сярэбраных і залатых нітак. Даўжыня паяса была ад 3 да 4 метраў, шырыня ад 20 да 30 сантыметраў. Паясы, вытканыя з золата і серабра, пракатваліся на спецыяльных катках, якія тайна па частках былі прывезены Янам Маджарскім з Канстанцінопаля (пазней іх устройства было асвоена слуцкімі майстрамі). Паясы ўпрыгожваліся шыкоўным арнаментам: поле звычайна запаўнялася папярэчнымі палоскамі альбо лускавым малонкам, канцы — гірляндамі з кветак і лісця. Сустраліся і такія паясы, канцы якіх абшываліся махрамі. З часам слуцкі пояс набыў

гарманічныя суадносіны частак. Выпрацавалася выразная структура арнаменту, усё часцей у яго пачалі ўключацца кветкі мясцовай флоры — гваздзікі, валошкі, незабудкі, жалуды і дубовае лісце. Так мянялася ўсходняя стылізацыя і арнаментцыя паяса, набывала рэалістычныя рысы. На абодвух канцах паяса была метка на лацінскай мове ці кірыліцы: «Мяне зрабілі ў Слуцку», «Зроблены ў Слуцку», «Слуцк», «Во градзе Слуцку». Калі мануфактурай кіраваў сын Яна Маджарскага, з'явіўся надпіс «Лео Маджарскі». У слуцкага паяса звычайна адзін бок быў святлейшы, а другі цямнейшы, ці зусім чорны. Гэта давала магчымасць насіць яго на абодва бакі. Такі пояс называлі двухбаковым (двухліцавым). А былі яшчэ чатырохбаковыя. У год выпускалася звычайна да 200 паясоў. Каштавалі яны дорага: ад 5 да 50 чырвоных золотых, а пасля далучэння Беларусі да Расіі 50—100 рублёў. Слуцкія паясы былі раскошай і абавязковым упрыгожаннем касцюма магната і багатага шляхціца.

Вялікай папулярнасцю карысталіся шаўковыя паясы сярод беларускай, польскай шляхецкай знаці, казацкай старшыны, насілі іх на верхнім адзенні: па стане, вышэй станау, або ніжэй, туга ці свабодна завязваліся вузлом, канцы аднолькавай даўжыні спускаліся па баках. Карысталіся імі ў самых розных выпадках жыцця. Былі яны святочнымі, будзённымі, вясельнымі і жалобнымі. У гэтым і заключалася своеасаблівае майстэрства Слуцкай персіярні. Попыт на слуцкія паясы быў такі вялікі, што выклікаў з'яўленне падобных персіярняў у розных частках Рэчы Паспалітай — у Кабылках, Ліпкаве, Кракаве і інш. гарадах. Але ўсе гэтыя прадпрыемствы знаходзіліся пад моцным уплывам Слуцкай фабрыкі і іх паясы звычайна ішлі пад назвай «слуцкі». Растучы попыт на паясы прыцягнуў увагу купцоў і прамыслоўцаў. Вытворчасцю паясоў тыпу «слуцкіх» заняліся шаўкаткацкія прадпрыемствы Францыі. Такія паясы стала выпускаць фабрыка ў Ліёне.

У Слуцку фабрыка праіснавала да 1846 г. Але ў апошні час прадукцыя яе змянілася. Пасля Яна Маджарскага ўпраўляючым стаў яго сын Леан. У гады яго

кіравання вытворчасць спачатку развівалася, але рэформы 90-х гадоў XVIII ст. у Рэчы Паспалітай адбіліся як на становішчы самога Леана Маджарскага, так і на прадукцыі. Пасля далучэння Беларусі да Расіі ў пачатку XIX ст. было забаронена насіць кафтаны (кунтушы). У сувязі з гэтым адпала неабходнасць у слуцкіх паясах. Іх вытворчасць скарацілася, а фабрыка пачала выпускаць узорыстыя і залатныя тканіны ў асноўным для патрэб царквы. Так страцілі паясы сваё практычнае значэнне.

У 1807 г. Леан Маджарскі перастаў арандаваць Слуцкую фабрыку і яна пачала прыходзіць у заняпад. У час вайны 1812 г. фабрыка была зусім разрабавана, потым пачаў працаваць толькі адзін станок. Аренда пераходзіла з рук у рукі, і ў 1846 г. па загадзе князя Л.Вітгенштэйна мануфактура была зачынена. Аднак мастацкая каштоўнасць слуцкіх паясоў засталася нязменнай. У XIX ст. яны становяцца прадметам збору сярод аматараў-антыквараў, пачынаецца навуковае збіранне і іх вывучэнне як вырабаў мастацкага ткацтва. На паясы зноў з'явіўся попыт.

Самая багатая калекцыя слуцкіх паясоў мелася ў Нясвіжы, у князеў Радзівілаў. Пазней гэта калекцыя з 32 паясоў была перададзена ў Беларускаю дзяржаўную карцінную галерэю. У гады Вялікай Айчыннай вайны яна страчана. Цяпер буйнейшыя калекцыі слуцкіх паясоў знаходзяцца ў Маскве ў Гістарычным музеі, у Санкт-Пецярбургу ў Эрмітажы і ў Расійскім этнаграфічным музеі, шмат іх на Украіне, у Літве, Польшчы і інш. краінах. І зусім мала засталася ў Беларусі. Экспануюцца слуцкія паясы ў музеях Мінска, Гродна, Маладзечна і ў Слуцку.

Крыніцы:

1. Грицкевич А.П. Древний город на Случи. Мн., 1985.
2. Якуніна Л.І. Слуцкія паясы. Мн., 1960.

В.С.Відлога.

ЗАЛАТОЙ СПРАВЫ МАЙСТРЫ

Баранцэвіч Міхаіл, ткач слуцкіх паясоў.

Барсукі (Случчына — ?), беларускія майстры мастацкага ткацтва Слуцкай мануфактуры, 2-я палавіна XVIII — 1-я палавіна XIX ст.

Іосіф, майстар-ткач. У 1750-я гады вучыўся майстэрству ў Я.Маджарскага.

Васіль, у 2-й палавіне XVIII ст. галоўны майстар Слуцкай мануфактуры.

Фама, кіраўнік Слуцкай мануфактуры ў 1807—1844 гг. Пры ім акрамя слуцкіх паясоў ствараліся ўзорыстыя і залататканныя тканіны.

Гадоўскі Ян, ткач. Майстэрству ткацтва ўсходніх паясоў вучыўся ў г. Станіслаў, куды быў пасланы князем Радзівілам. Сумесна з Т.Хаецкім творча перапрацавалі арнамент пояса і ўвялі ў яго элементы беларускага расліннага арнамента.

Канчыла, ткач.

Лойка, ткач.

Маджарскія, майстры-ткачы і арандатары Слуцкай фабрыкі князеў Радзівілаў.

Я н, вытворчасць паясоў пачаў у 1740-я гады ў г. Станіслаў. У сярэдзіне 1750-х гадоў запрошаны князем М.К.Радзівілам кіраваць арганізаванай у Слуцку фабрыкай паясоў, у 1776—1778 гг. арандатар фабрыкі.

Леан, сын Яна. Арандаваў фабрыку ў 1778—1807 гг. У 1792 г. на 48 ручных станках працавала каля 100 чалавек, за год выпускалася да 200 залататканых паясоў.

Хаецкі Томас, ткач. Майстэрству ткацтва разам з Я.Гадоўскім вучыўся ў г. Станіслаў.

СЛУЦКІЯ ТКАЧЫХІ

Ад родных ніў, ад роднай хаты
 У панскі двор дзеля красы
 Яны, бяздольныя, узяты
 Ткаць залатыя паясы.
 І цягам доўгія часіны,
 Дзявочыя забыўшы сны,
 Свае шырокія тканіны
 На лад персідскі ткуць яны.
 А за сцяной смяецца поле,
 Зіе неба з-за акна, —
 І думкі мкнучца мімаволі
 Туды, дзе расціла вясна;
 Дзе блішча збожжа ў яснай далі,
 Сінеюць міла васількі,
 Халодным срэбрам ззяюць хвалі
 Між гор ліючайся ракі;
 Цямнее край зубчаты бора...
 І тэ, забыўшыся, рука,
 Заміж персідскага ўзора,
 Цвяток радзімы васілька.

М.Багдановіч, 1912 г.

Першыя аптэкі

Упершыню пра аптэкі ўпамінаецца ў летапісах XV ст. У Расіі аптэчная справа пачала развівацца пры Іване IV. Але першая аптэка абслугоўвала толькі цара і яго блізкіх. У 1672 г. у Маскве была адкрыта аптэка, якая стала «прадаваць спірты, гарэлкі і ўсялякія лякарствы людзям». Гэта была, як многія лічылі, першая агульнадаступная аптэка. Але ў фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь знаходзяцца матэрыялы, якія сведчаць, што такая аптэка ў Беларусі з'явілася амаль на тры дзесяцігоддзі раней, чым у Маскве. І з'явілася яна ў Слуцку. У архіве ў адной са спраў ёсць выписка з актавай кнігі Слуцкага гарадскога суда, дзе засведчана грамата князя Багуслава Радзівіла кандыдату медыцыны Крыштофу Вінклеру, аптэкару і цырульніку Маціяшу Валяр'яну Ботлігеру ад 29 студзеня 1648 г. на абсталяванне аптэкі ў горадзе Слуцку.

У той час Слуцк быў даволі буйным горадам і, атрымаўшы яго ва ўладанне, Багуслаў Радзівіл даў гараджанам шэраг прывілеяў. У горадзе былі ўведзены штодзённыя рынкі, абсталявана аптэка «для паратавання здароўя людскога».

Грамата і іншыя дакументы сведчаць, што Радзівілам быў набыты для аптэкі за 700 злотых дом з зямельным участкам у цэнтры горада на Ільінскай вуліцы, насупраць гасцінага двара і перададзены ў пажыццёвае карыстанне аптэкарам Вінклеру і Ботлігеру. Аптэкары вызваліліся ад няснення гарадскіх і замкавых павіннасцей. Крамнікам з гэтага часу забаранялася прадаваць у сваіх крамах аптэчныя тавары і ашруту, акрамя малярскіх фарбаў. Не дазвалялася ствараць аптэкі іншым асобам.

Слуцкаму гарадскому ўпраўленню прапанавалася прытрымлівацца ўстаноўлена-

Аўтобус у Слуцку

Да пачатку інтэнсіўнага чыгуначнага будаўніцтва ў XIX ст. такія гарады, як Бабруйск і нават Мінск, нічым не пераўзыходзілі Слуцка. Але Слуцку не пашанцавала: да 1915 г. чыгункі яго абыходзілі. У Мінску ж яшчэ ў 1874 г. стварыўся чыгуначны вузел, што спрыяла шпаркаму развіццю горада.

З-за адсутнасці чыгункі Слуцк перажываў значныя цяжкасці з прывозам і выва-

га ў грамаце парадку. Вінклер з Ботлігерам трымалі аптэку з 1648 г. па 1652 г. Затым Ботлігер, у сувязі з выездам са Слуцка, уступіў сваю частку аптэкі Вінклеру за 3640 злотых. Пасля гэтага аптэка, дом, маёмасць перайшлі ў поўнае валоданне Вінклера. У снежні 1668 г. ён звярнуўся да Радзівіла з просьбай пабудаваць новае памяшканне для аптэкі.

Вінклер загадаў аптэкай да канца свайго жыцця, завяшчаўшы яе пасля смерці разам з усімі лякарствамі, інструментамі і аптэкарскімі кнігамі Слуцкай евангелісцкай лютэранскай царкве. Пастаяннага загадчыка не было. Яна перыядычна здавалася ў арэнду розным асобам. Акрамя правізара пры аптэцы былі 1—2 вучні.

Сярод знойдзеных у архіве спраў ёсць пералік лякарстваў, інструментаў і аптэкарскага посуду, акты агляду, кантракты на здачу аптэкі ў арэнду і г. д.

Цікавай з'яўляецца кніга аптэкі, у якой пералічваюцца медыкаменты, аптэкарскія інструменты, звесткі аб іх колькасці, а таксама спіс літаратуры па медыцыне і фармакалогіі.

У маі 1843 г. будынак аптэкі згарэў. Яна размяшчалася ў наёмных памяшканнях.

У 80-я гады XIX ст. аптэка адпускала лякарствы на 3 тысячы рэцэптаў у год, не лічачы ручны продаж, а ў асобныя гады колькасць водпуску лякарстваў па рэцэптах даходзіла да 4 тысяч.

Акрамя агульнадаступнай аптэкі ў 1746 г. у Слуцку была адкрыта прыдворная аптэка, якая абслугоўвала толькі князя, яго сям'ю і блізкіх. Усе матэрыялы для аптэкі адпускаліся з казны князя. Аптэкару ў год плацілі 616 злотых 20 грошаў, акрамя таго яму яшчэ ішла плата натурай.

зам тавараў. Ролю грузавага транспарту выконвалі слуцкія «балаголы» на сваіх біцюгах, запрэжаных у велічэзныя кары (павозкі). Пасажыру, які выязджаў са Слуцка, патрэбна было ехаць па шашы да бліжэйшай чыгуначнай станцыі на ўсход — да Старых Дарог, або на захад да станцыі Ляхавічы. Да першай станцыі было 48 вёрстаў, а да другой — 73. Маскоўска-Варшаўская шаша была пабудавана адной з пер-

Аўтамабільны рух у Случку.
Пачатак XX ст.

шых у Расійскай імперыі яшчэ ў 1830 г. Яна будавалася са здробненага каменю, прыкатанага катком, але нічым не склеенага. Вядома, пад жалезнымі шынамі на шашы хутка ўтвараліся каляіны, асабліва ў час веснавога разводдзя. Пасажыраў вазілі на конных дылжансах. Так адбывалася да 1909 г., пакуль адна камерцыйная кампанія не выкарыстала гэтых абставін для куплі ў Германіі на заводзе «Бэнц і Даймлер» трох аўтобусаў.

Дзякуючы гэтаму ў Случку была створана цэнтральная станцыя з аўтобусным гаражом. Тэхнічны стан аўтобусаў быў даволі прымітыўны. Перш за ўсё — шыны былі не пнеўматычныя, а проста вобад, з налітай гумавай масай. Ужо ад першага рэйса на ёй з'яўляліся трэшчыны. У аўтобусе вельмі трасло, хоць і былі рысоры. Спіцы ў колах былі дубовыя, насаджаныя часта, і пад цяжарам кузава ў сухое надвор'е моцна рышелі. Не было карданнага

вала і дыферэнцыяльнай каробкі. Матор прыводзіў у рух трансмісію, на якой былі насаджаны дзве малыя зубчаткі. Ад гэтых зубчатак рух перадаваўся ланцугом Галя на вялікія зубчаткі, наглуха змацаваныя з заднімі коламі. Кузаў быў перагароджаны на тры кабіны: пярэдняя для двух шафёраў, за ёй другая — для васьмі пасажыраў 1-га класа, трэцяя кабіна — для дваццаці пасажыраў 2-га класа. Пасажыры 3-га класа ехалі на даху, абгароджаным парэнчамі. На дах таксама грузілі і багаж пасажыраў. Праезд у кабіне 1-га класа каштаваў 2 рублі 20 капеек, 2-га — 1 рубель 80 капеек, 3-га класа — 1 рубель (да станцыі Старыя Дарогі). Рэальна гэты кошт выражаўся ў тым, што рубель мог зарабіць за дзень толькі кваліфікаваны рабочы.

Пазней сталі прыбываць большыя аўтобусы з коламі, літымі са сталі. Кампанія праіснавала да восені 1915 г.

Н. Маглыш.

Прамысловыя прадпрыемствы дарэвалюцыйнай Случчыны

Вытокі прамысловасці Случчыны адносяцца да глыбокай старажытнасці, калі ў нашых продкаў з'явіліся і з цягам часу ўдасканаліся прылады працы, з дапамогай якіх ажыццяўлялася перапрацоўка прыроднай сыравіны. У натуральнай гаспадарцы існавалі хатнія промыслы: сваімі сіламі сяляне выраблялі розныя віды прадукцыі для патрэб сваёй жа гаспадаркі. З развіццём абмену частка вырабаў з мяс-

цовай сыравіны паступала і на продаж, аддавалася землеўладальніку ў выглядзе натуральнага аброку. Былі пашыраны і адыходныя промыслы. Найбольш распаўсюджаны былі лесанарыхтоўкі, на якіх сяляне займаліся цэлымі вёскамі і нават валасцямі. Да найбольш старажытных промыслаў беларускіх сялян адносіцца перапрацоўка драўніны: смалакурэнне, выганка дзэгцю, выраб драўнянага вугалю

і паташу. На Случчыне сяляне займаліся апрацоўкай скуры для абутковай вытворчасці (у горадзе), у вёсках — для пашыву адзення (кушнерскі промысел). Вырабляліся таксама хамуты, сёдлы, лейцы, сядзёлкі і інш. Займаліся таксама апрацоўкай ільну і пнянкі, вырабам сукнаў для верхняга адзення.

У дарэформеннай Случчыне рамяство было сялянскім, вотчынным і мяшчанскім. У горадзе і мястэчках пераважала мяшчанскае цэхавае рамяство. Па развіцці рамяства ў 1800 г. Слуцк быў другім горадам у Мінскай губерні. 30% насельніцтва складалі рамеснікі — 479 чалавек, у тым ліку майстроў — 194, падмайстроў — 157, вучняў — 128. Найбольшую колькасць сярод рамеснікаў прадстаўлялі: 84 шаўцы, 75 ткачоў, 52 кушняры, 50 пекараў, 43 краўцы, 36 гарбароў. Значная частка насельніцтва займалася гандлем. У горадзе ў той час было 75 купцоў.

З пачатку XIX ст. пад уплывам росту капіталістычных адносін і канкурэнцыі мануфактурнай і фабрычнай вытворчасці рамесніцкія цэхі пачалі распадацца. З 1860 г. да 1900 г. паскорыўся працэс перастання рамяства ў дробнакапіталістычную вытворчасць, асабліва ў сілікатна-будаўнічай і дрэваапрацоўчай. У гэтыя часы ўсё большую сілу набывалі мануфактуры — прадпрыемствы, заснаваныя на падзеле працы і ручной рамеснай тэхніцы.

Першыя прадпрыемствы мануфактурнага тыпу ўзніклі ў пачатку XVIII ст. Амаль усе яны былі вотчынныя, пераважная большасць іх рабочых — прыгонныя. Сярод найбольшых — мануфактура шаўковых паясоў у Слуцку.

У Слуцкім павеце ў XIX і пачатку XX ст. працавала 9 прадпрыемстваў, на якіх было занята не менш чым 50 рабочых. Сярод іх:

Акімаўскі завод сельскагаспадарчага інвентару. Дзейнічаў з 1907 г. у маёнтку Акімаўскае. Вырабляў дробны сельскагаспадарчы інвентар. Збываў прадукцыю па ўсёй Беларусі. У 1921 г. рэарганізаваны ў сельскагаспадарчую майстэрню.

Бабаўнянская суконная мануфактура. Дзейнічала ў 1769—1806 гг. у мястэчку Бабоўня (цяпер Капыльскі раён). У 1797 г. працавала 110 прыгонных. Было 6 майстроў. У 1800 г. вырабляла сукны, байку, вігонь. Недахоп сыравіны і нізкая якасць прадукцыі прывялі да закрыцця прадпрыемства.

Дзяніскавіцкая лесапільна-бандарная мануфактура. Дзейнічала ў 1910—1914 гг. у маёнтку Дзяніскавічы (цяпер вёска ў Ганцавіцкім раёне). Працавала 148 рабочых.

Ельненскі шклозавод. Дзейнічаў у 1897—1916 гг. у в. Ельня (цяпер Ганцавіцкі раён). Выпускаў аконнае і лостранае шкло. У 1900 г. працавалі 42 рабочыя, у 1916 г. — 63, выпушчана высакаякасных вырабаў на 120 тыс. руб.

Іванскі цукровы завод. Дзейнічаў у 1838—1881 гг. у маёнтку Івань (цяпер вёска ў раёне). Цукар вараблялі з буракоў, якія вырошчвалі ў маёнтку і суседніх вёсках. У 1877 г. устаноўлены паравы рухавік. Дзейнічалі 2 гідраўлічныя прэсы, цёрка. У 1861—1862 гг. за суткі перапрацоўвалася 700 пудоў буракоў, выхад цукру складаў 4%. У 1868 г. працавала 105 рабочых. Заработная плата іх складала 8 руб. у месяц. Прадукцыю збывалі ў Мінску і Слуцку. У 1878 г. узоры вырабаў завода былі выстаўлены ў Мінскім губернскім музеі. У 1882 г. у яго будынках быў адкрыты броварны завод.

Ляхавіцкая цукерачная фабрыка. Дзейнічала ў м. Ляхавічы (цяпер г. Ляхавічы Брэсцкай вобл.). Мела аддзяленні: варыльнае, карамельнае, сушыльнае, упаковачнае. Працавала больш за 50 чалавек. У час 1-й сусветнай вайны разбурана немцамі, была адноўлена ў савецкі час. Пасля Вялікай Айчыннай вайны пераабсталявана ў кансервавы завод.

Мураваная коркавая фабрыка. Дзейнічала ў 1893—1913 гг. у маёнтку Мураванка. Працавала 140—199 рабочых. Мела 2 лакамабілі. Выпускала коркавыя вырабы і ізаляцыйны матэрыял.

Слуцкая мануфактура шаўковых паясоў (1736—1844 гг.). Належала князям Радзівілам і Вітгенштэйнам. Выпускала да 200 паясоў у год. Вырабляла таксама шаўковыя пакрывалы і махры, залатыя і сярэбраныя галуны, падвязкі, стужкі, напшўкі, габелены, дываны. У 1793 г. было 29 станкоў, працавала 60 майстроў. З 1832 г. вырабляліся царкоўныя рызы. У пачатку XIX ст. мануфактура заняпала. Працаваў толькі адзін станок.

Старэўскі шклозавод. Дзейнічаў у 1897—1925 гг. у в. Старэва Бабруйскага павета (цяпер вёска ў Слуцкім раёне). У 1913—1916 гг. належаў «Таварыству Старэўскага хрустальнага і лесапільнага заво-

даў». Вырабляліся лямпы дутыя і прасаваныя, лямпавае шкло, чарніліцы, бутэлькі, слоікі, хрустальныя вырабы. У 1910 г. меў паравыя рухавік і кацёл. Працавала 108 рабочых. У 1908 г. на міжнароднай выстаўцы ў Марсэлі (Францыя) хрустальны посуд і лямпы, вырабленыя на заводзе, былі ўдастоены вышэйшай узнагароды. Пад уплывам амерыканскага мастака па шкле Луі Камфара Ціфані завод вырабляў разнастайныя рэчы з пакрыццём серабрыстай плёнкай (бакалы, кілішкі, вазы для кветак, цукарніцы і інш.). Працавалі мясцовыя майстры, сярод якіх былі нашчадкі ўрэцкага роду гравіроўшчыкаў XVIII ст. Рымашэўскіх — Іосіф Іванавіч са сваім сынам, а таксама чэхі, немцы, бельгійцы.

* * *

У Случкім павеце налічвалася 38 прадпрыемстваў, на якіх працавала менш чым 50 чалавек.

Бабаўнянскае вінакурнае ў маёнтку Бабоўня ў 1900—1914 гг. (цяпер вёска ў Капыльскім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 8 рабочых.

Будскае лесапільнае ў вёсцы Буды ў 1905—1914 гг. Меўся паравы рухавік, працавала 40 чалавек

Вераб'ёўскае лесапільнае, ва ўрочышчы Вераб'ёва. Дзейнічала ў 1908—1913 гг. Меўся паравы рухавік, працавала 35 рабочых.

Востраўскае лесапільнае ў маёнтку Востраў. Дзейнічала ў 1906—1913 гг. Меўся паравы рухавік, працавала 27 рабочых.

Грушаўскае вінакурнае ў в. Грушаўка ў 1875—1914 гг. (цяпер вёска ў Ляхавіцкім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 7 рабочых.

Доктаравіцкае вінакурнае ў маёнтку Доктаравічы ў 1898—1913 гг. (цяпер вёска ў Капыльскім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 7 рабочых. У 1910 г. было выпушчана 30 тыс. вёдзер прадукцыі.

Дунайчыцкае вінакурнае ў маёнтку Дунайчыцы ў 1895—1913 гг. (цяпер вёска ў Клецкім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 7 рабочых.

Іванскае вінакурнае ў маёнтку Івань у 1894—1913 гг. Меўся паравы рухавік, працавала 11 рабочых.

Каралінскае вінакурнае ў маёнтку Каралін у 1907—1913 гг. (цяпер вёска ў Нясвіжскім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 8 рабочых.

Вырабы Старэўскага шкляовада і Урэцкай шкляной мануфактуры, якія захоўваюцца ў Случкім краязнаўчым музеі.

Клярмонцкае вінакурнае ў маёнтку Клярмонты ў 1867—1913 гг. Меўся паравы рухавік, працавала 12 рабочых.

Краснарадкаўскае вінакурнае ў маёнтку Красны Радкаў у 1894—1913 гг. Меўся паравы рухавік, працавала 8 рабочых.

Круговіцкае лесапільнае ў вёсцы Круговічы ў 1888—1898 гг. (цяпер вёска Вялікія Круговічы ў Ганцавіцкім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 18 рабочых.

Кунцаўшчынскае вінакурнае ў маёнтку Кунцаўшчына ў 1883—1913 гг. (цяпер вёска ў Клецкім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 19 рабочых.

Кучынскае лесапільнае на хутары Кучын у Бабруйскім павеце ў 1897—1903 гг. (цяпер у межах пасёлка Кучын у Случкім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 35 рабочых.

Любянецкае лесапільнае ў маёнтку Любянец у 1900—1913 гг. Меўся паравы рухавік, працавала 20 рабочых.

Мяцявіцкае вінакурнае ў маёнтку Мяцявічы ў 1879—1913 гг. (цяпер вёска ў Салігорскім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 9 рабочых.

Нясвіжскае дыянавое ў м. Нясвіж у 1752—1780 гг. Працавала 30 рабочых.

Нясвіжскае спіртавое ў г. Нясвіж у 1897—1900 гг. У 1900 г. выпусціла 35 тыс. вёдзер прадукцыі.

Нясвіжская друкарня ў г. Нясвіж у 1897—1913 гг.

Пагосцкае вінакурнае ў маёнтку Пагост у 1902—1913 гг. (цяпер вёска ў Салігорскім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 8 рабочых.

Паласнянскае суконнае ў засценку Паласня ў 1736—1890 гг. (цяпер вёска ў Стаўбцоўскім раёне). Працавала 30 рабочых.

Пернаўшчынскае вінакурнае ў маёнтку Пернаўшчынскае (Пупцаўшчынскае) у 1892—1893 гг.

Радзівілімонскае вінакурнае ў в. Радзівілімонты ў 1870—1913 гг. (да 1969 г. вёска ў Клецкім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 7 рабочых.

Рачкавіцкае вінакурнае ў маёнтку Рачкавічы ў 1891—1913 гг. Меўся паравы рухавік, працавала 12 рабочых.

Руднянскае вінакурнае ў маёнтку Рудня ў 1901—1913 гг. Меўся паравы рухавік, працавала 8 рабочых.

Слуцкае мукавольнае ў Слуцку ў 1884—1905 гг. Меўся паравы рухавік, працавала 17 рабочых. Уладальнік — купец Лацэнберг. У 1896 г. выпушчана 150 тыс. пудоў мукі.

Слуцкае мукавольнае ў Слуцку ў 1896—1914 гг. Меўся лакамабіль, працавала 15 рабочых. Уладальнік — купец Лянда. У 1913 г. выпушчана 110 тыс. пудоў мукі.

Слуцкае мукавольнае ў Слуцку ў 1900—1914 гг. Мелася 6 паставаў, працавала 15 рабочых. Уладальнік — купец Гутцайт. У 1913 г. выпушчана 350 тыс. пудоў мукі.

Слуцкае спіртаачышчальнае ў Слуцку ў 1897—1908 гг. Меўся паравы рухавік, працавала 39 рабочых.

Слуцкае суконнае ў Слуцку ў 1738—1823 гг. Працавала 30 рабочых. Уладальнік — князь Радзівіл.

Слуцкае суконнае ў Слуцку ў 1828 г. Працавала 35 рабочых. У гэтым жа годзе было выпушчана 5 тыс. аршынаў сукна. Уладальнік — купец Каменамосці.

Слуцкая друкарня ў Слуцку. Канец XVI ст. Уладальнікі — кальвіністы.

Слуцкая друкарня ў Слуцку ў 1877—1898 гг. Уладальнік — мешчанін Яброў.

Слуцкая друкарня ў Слуцку ў 1895—1913 гг. Працавала 5 рабочых. Уладальнік — дваранін Тамашоў.

Старыцкае вінакурнае ў маёнтку Старыца ў 1902—1914 гг. (цяпер вёска ў Капыльскім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 11 рабочых.

Старэўскае лесапільнае ў в. Старэва ў 1897—1913 гг. Меўся лакамабіль, працавала 35 рабочых.

Тучанскае вінакурнае ў в. Туча ў 1840—1914 гг. (цяпер вёска ў Клецкім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 6 рабочых.

Цімкавіцкае вінакурнае ў маёнтку Цімкавічы ў 1876—1914 гг. (цяпер вёска ў Капыльскім раёне). Меўся паравы рухавік, працавала 6 рабочых.

Выкарыстаны матэрыял з кн.: Прамысловыя прадпрыемствы дарэвалюцыйнай Беларусі. Мн., 1988.

Падрыхтавала В.С.Відлога.

Знакамітыя землякі

БЕЛАБЛОЦКІ Браніслаў, рэвалюцыянер, сацыёлаг, літаратурны крытык, перакладчык. Нарадзіўся ў 1861 г. у в. Астрашын Слуцкага павета. Закончыў Мінскую гімназію. Вучыўся на юрыдычным факультэце Пецярбургскага універсітэта і адначасова ў Пецярбургскай Акадэміі мастацтваў. Удзельнічаў у рабоце гурткаў «Народнай волі». З 1882 г. у Варшаве супрацоўнічаў з дзеячамі польскай рэвалюцыйнай партыі «Пралетарыят», веў рэвалюцыйную прапаганду. Друкаваўся ў газеце «Przegląd Tygodniowy» («Штотыднёвы агляд») і часопісе «Ateneum» («Атэнеум»). У літаратурна-крытычных творах падкрэсліваў класавы характар літаратуры, патрабаваў рэалістычнага адлюстравання жыцця працоўных. У сацыялагічных

даследаваннях крытыкаваў так званую арганічную тэорыю грамадства Г.Спенсера, лічыў, што рухальнай сілай развіцця грамадства з'яўляюцца сацыяльныя супярэчнасці. Адзін з перакладчыкаў «Капітала» К.Маркса на польскую мову. Памёр 14.4.1888 г.

ГРАТКОЎСКІ Табіяш (?—1822), паэт, педагог. Вядома, што нарадзіўся на Слуцчыне. Закончыў Слуцкую гімназію. Потым прадоўжыў вучобу ў Кёнігсбергскім і Лейдэнскім (Нідэрланды) універсітэтах. У 1758 г. карабель, на якім ён плыў з Антверпена ў Гданьск, пацярпеў крушэнне. Выратаваўшыся і вярнуўшыся ў Слуцк, апісаў гэтае здарэнне ў паэме «Марское падарожжа» (1760). З 1761 г. быў рэктарам Слуцкай гімназіі.

КАРЖАНЕЎСКИ Іосіф Іванавіч, беларускі вучоны ў галіне хірургіі і інфекцыйных хвароб, доктар медыцыны (1829), прафесар (1835). Нарадзіўся ў Слуцку 19.3.1806 г. Закончыў Нясвіжскую гімназію, потым медыцынскі факультэт Віленскага ўніверсітэта і там працаваў. У 1831 г. пакінуў службу і накіраваўся ў Брэст-Літоўск і Віцебск, дзе прымаў удзел у барацьбе з халерай. У 1832 г. працаваў памочнікам прэзектара хірургічнай клінікі Віленскай медыка-хірургічнай акадэміі. У 1837—1839 гг. практыкаваў у лепшых універсітэцкіх клініках за мяжой і па вяртанні ў 1840 г. прызначаны экстраардынарным прафесарам і дырэктарам акадэмічнай клінікі. Пасля закрыцця акадэміі ў 1843 г. застаўся па-за штатам і займаўся практычнай дзейнасцю па хірургіі ў Вільні. З’яўляўся аўтарам шэрагу навуковых прац па пытаннях лячэння сыпнога тыфу, пераломаву, артапедыі, дэсмургіі. Памёр 21.5.1870 г.

МЛАДЗЕЦКІ Іпаліт Іосіфавіч, удзельнік рэвалюцыйнага руху ў Расіі канца 70—пачатку 80-х гадоў. XIX ст. Нарадзіўся ў лістападзе 1855 г. у Слуцку ў сям’і дробнага гандлярка. Вучыўся ў Слуцкай гімназіі, але быў выключаны з выпускнога класа. Зарабляў на жыццё прыватнымі ўрокамі, быў пільмаводам. Па палітычных поглядах Іпаліт Іосіфавіч Младзецкі далучаўся да рэвалюцыянераў-нарадавольцаў. Летам 1879 г. пераехаў у Пецярбург, дзе зблізіўся з нарадавольцамі, але ў арганізацыю не быў прыняты, бо палічылі яго чалавекам выпадковым. У студзені 1880 г. І.І.Младзецкі быў высланы з Пецярбурга ў Мінск, дзе знаходзіўся больш тыдня пад арыштам, але яму ўдалося ўцячы. У хуткім часе зноў з’яўляецца ў Пецярбургу, сустракаецца з адным з кіраўнікоў выканаўчага камітэта «Народнай волі» Міхайлавым і прапануе сябе ў якасці выканаўца тэрарыстычнага акта супраць генерала Лорыс-Мелікава, які ўзначаліў урад у Расіі і быў надзелены дыктатарскімі паўнамоцтвамі. На прапанову Младзецкага нарадавольцы адказ не паспелі даць. А выбар ужо быў зроблены — забіць дыктатара Расіі.

Вечарам 20 лютага 1880 г., калі Лорыс-Мелікаў вяртаўся дамоў, да яго падбег малады чалавек і выстраліў. Але ў гэты момант Лорыс-Мелікаў адхіснуўся і куля праляцела міма. Младзецкі, а гэта быў ён, кінуўся наўцёкі. Яго схапілі.

К.А.Петрусевич.

Справу І.І.Младзецкага вырашылі вельмі хутка. 21 лютага адбыўся ваенна-акруговы суд, які прыгаварыў яго да смяротнай кары.

Пісьменнік В.Гаршын спрабаваў заступіцца за жыццё Младзецкага. Ён напісаў пісьмо Лорыс-Мелікаву, просячы яго аб літасці. Але ўсё гэта было дарэчным.

22 лютага 1880 г. на Сямёнаўскім пляцы прыгавор быў выкананы. І.І.Младзецкі трымаўся па-героўску. Каля шыбеніцы ён выкрыкнуў у натоўп: «Я паміраю за вас».

ПЕТРУСЕВІЧ Казімір Адамавіч, удзельнік I з’езда РСДРП. Член РСДРП з 1898 г. Нарадзіўся 21.2(4.3).1872 г. у в. Новіны Слуцкага павета Мінскай вобласці. Пасля заканчэння юрыдычнага факультэта Кіеўскага ўніверсітэта — памочнік прысяжнага паверанага. У рэвалюцыйным руху з 1897 г., член кіеўскага «Саюза барацьбы за вызваленне рабочага класа». За ўдзел у палітычнай дэманстрацыі высланы з Кіева ў Екацярынаслаў, адзін са стваральнікаў екацярынаслаўскага «Саюза барацьбы за вызваленне рабочага класа». За ўдзел у I з’ездзе РСДРП на 2 гады пасаджаны ў турму і на 5 гадоў сасланы ў Валгодскую губерню 3 1906 г. у Мінску, адвакат, абараняў Я.Коласа, якога судзілі за ўдзел у арганізацыі з’езда беларускіх настаўнікаў. У пачатку 1920-х гадоў у Варшаве, з 1923 г. у Вільні, прафесар універсітэта, адвакат, на судовым працэсе 56-і (1928) абараняў членаў Беларускай сялянска-работніцкай грамады, у 1934 г. — М.Танка, зняволенага за рэвалюцыйную дзейнасць. Звольнены з універсітэта за арганізацыю пратэсту па справе Брэсцкага працэсу 1931—1932 гг. над прадстаўнікамі левай апазіцыі парламентарыяў. У 1945—1948 гг. суддзя Вярхоўнага суда ПНР. Памёр 11.8.1949 г.

А. А. Пяткевіч.

ПІСЬМЕННИК, ВЫДАВЕЦ І ПЕРАКЛАДЧЫК

У літаратуру ён увайшоў пад псеўданімам Адам Пług. Сапраўднае ж імя — Антон Антонавіч Пяткевіч. Нарадзіўся 23.10.1823 г. у в. Замосце ў шляхецкай сям'і. У 1831 г. бацька будучага пісьменніка прадаў свой маёнтак і ўся сям'я пераехала жыць у фальварак Жукаў Барок (цяпер Стаўбцоўскі раён), дзе ён служыў у князя Радзівіла падлоўчым.

У 1842 г. Антон Пяткевіч закончыў Слуцкую гімназію і паступіў у Кіеўскі ўніверсітэт. У гімназіі ён напісаў сваё першае апавяданне «Пра тое, як людзі час марнуюць». Пасля вучобы настаўнічаў на Украіне і ў Бесарабіі. Доўгі час жыў у Жытоміры. Там пісьменнік выдаў першы том 6-томнага збору сваіх твораў, а таксама творы ўдзельнікаў паўстання 1863 г. За гэта выданне і за непасрэдны ўдзел у паўстанні Адам Пług разам з жонкай быў пасаджаны ў астрог.

У 1870-я гады пісьменнік выязджае ў Варшаву, дзе актыўна займаецца літаратурна-асветніцкай дзейнасцю: становіцца членам многіх дабрачынных, навуковых і літаратурных таварыстваў, з'яўляецца адным з арганізатараў беларускага літаратурна-асветніцкага гуртка. У 1879—1890 гг. Адам Пług працаваў рэдактарам часопіса «Kłosy» («Каласы»), у 1891—1893 гг. галоўным рэдактарам «Вялікай усеагульнай ілюстраванай энцыклапедыі», літаратурным кіраўніком часопіса «Wędrowiec» («Вандроўнік», 1894—1899), уваходзіў у склад рэдакцыі газеты «Kurjer Warszawski» («Варшаўскі веснік», 1899—1903). Варшавяне за беларускі акцэнт лічылі Антона Антонавіча «прышлым», хоць і пісаў ён у большасці на польскай мове. Але ёсць звесткі, што пісьменнік не цураўся і бела-

рускай мовы, ведаў яе і любіў. Напрыклад, апавяданне «Кручаная баба», у аснову якога пакладзены бытавыя вясковыя анекдоты, напісана на беларускай мове.

Вядомы беларускі літаратуразнавец Адам Мальдзіс у кнізе «Падарожжа ў XIX стагоддзе» піша: «Але нават у тым выпадку, калі б Адам Пług наогул не пісаў па-беларуску, яго імя ўсё роўна варта нашай памяці, бо ён нарадзіўся на беларускай зямлі, узнімаў у польскай літаратуры беларускую тэматыку, папулярываваў здабыткі маладой беларускай літаратуры і сябраваў з яе вядучым прадстаўніком Дуніным-Марцінкевічам».

Адам Пług быў патрыётам свайго роднага краю. У сваёй аповесці «Сповідзь. Урывак з жыцця майго сябра» ён пісаў: «Я заўсёды буду ўздыхаць па Палессі... па тых адвечных пушчах, балотах і пясках, лугах і азёрах».

Большасць твораў пісьменніка звязана з Беларуссю і ў сваёй творчасці ён часта абапіраўся на яе фальклор. Прыкладам служыць выдадзены ў 1856 г. зборнік «Каласы роднай нівы». Асобныя раманы А. Плуга геаграфічна прывязаны да Слуцкчыны (раман «Нянька», 1857), на беларускіх паданнях і ўражаннях маладосці напісаны вершаваныя гутаркі «Жукаў Барок» (1849), «Родная песенька» (1856) і інш.

У лепшых сваіх творах «Афіцыяліст», «Бакалаўры», «Сарока» пісьменнік малюе рэалістычную карціну тагачаснага жыцця, аддае вялікую ўвагу апісанню беларускіх краявідаў. Адам Пług напісаў шэраг артыкулаў і нарысаў пра культурнае жыццё Беларусі: «Некалькі ўражанняў з падарожжа на Літву», «Уладзіслаў Сыракомля», «Манюшка ў Мінску» і інш. Займаўся пісьменнік не толькі выдавецтвам, але і перакладамі на польскую мову. Адзін з першых ён пераклаў творы Дуніна-Марцінкевіча, Г. Гейнэ, В. Гюго, А. Мюсэ, А. Пушкіна, У. Шэкспіра. І ўсё ж асноўным заняткам пісьменніка была выдавецкая праца. Памёр 2.11.1903 г.

Крыніцы:

1. Исторический вестник. Т. XIV. СПб., 1903.
2. Мальдзіс А. Падарожжа ў XIX стагоддзе. Мн., 1969.
3. Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі. Мн., 1987.

Падрыхтавала В. С. Відлога.

Апавяданне А.Плуга «Кручаная баба»

Жыў на свеце адзін гаспадар, ды такі бедны — ажно страх, ніхай Бог крыя; але працавіты, справядлівы, цвярозы і калі б ня жонка, дык бы шчаслівы; на нішчасце ў жонцы яго цэлае ліхо сядзело, як гэта, ня тут кажучы, часценька і бывае ў людзей...

Во гэтае ж цэлае ліхо і сядзело ў жонцы, але і была ж яна шэльмай з пад цёмнай зоркі! Не кажу ўжо таго, што грызла яго, бытцам соль у воку, што сакатала яму ў дзень і ў ноч над галавою, на гэта ж бабы і родзюцца. Але глаўнае: нікага сакрэту, крый Божэ, утрымаць ні магла. Што толькі муж зрабіў, што толькі пастанавіў зрабіць, нават што памысліў, яна ўжо ўсё ведала ды зараз жа бегла ад хаты ў хату ды ўсім аб гэтым сакатала, дабаўляючы ў чатыры разы больш, чым папраўдзі было. Гэтак і сама мужу прынасла дывіны ды малола ўсялякія брэдні: пры сакатлівасці сваёй была яна і надзвычай легкавернай.

Здарылося неяк адзін раз, што гаспадар наш, аручы поле, пусціў валюў пасвіцца на мяжы, а сам пад кусцікам прылёг крыху адпачыць. Глядзіць, ажно надыходзіць нейкі дзядок з вялікім гаршчком пад паваю сярмягі ды з рыдлёўкай у руцэ. Гаспадар ляжыць бы мёртвы, толькі вочы, бытцам рак, вытарапчыў ды вушы наставіў, як заяц. Вось дзядок выкапаў ямку, паставіў у ёй гаршчок ды пайшоў закапываць, кладзючы лапатай хрэсты і балмочучы: «Той хай зможэ ўзяць усе грошы, хто тут узложыць сем галоў». Закапаў, пашэптаў ды і пайшоў.

Гаспадар з гэтаго дзіва прыздумався моцна, а затым стаў чухаць галаву. «Гэй, — і думае сабе, — скуль бы мне ўзяць гэтыя сем галоў? Вось калі б гэтак жонка мая мела іх і семдзсят сем, дык не пажалеў бы іх, а ў яе толькі адна галава, ды і тая дурная. Як бы тутака парадзіць?»

Доўга гэтак думаў, лежашы дагары пузам ды лічучы хмаркі на небе, а над ім лётала цьма аваднеў. Як толькі які з аваднеў сядзе яму на нос, ён зараз яго ухопіць, адарве галоўку авадню, саломку ў хвосцік, пусціць яго ды смяецца вясёла, гледзючы, як авадзень ляціць бы ашалелы, высока-высока, пакуль ня прападзе пад небам. Шмат галоў ужо адарваў, многа саломак ужо ўсадзіў авадням, думаючы ўсё аб ямі галавах; ажно неяк добрая думка ўвайшла яму ў галаву. Скочыў на ногі ды ў да-

вай лавіць аваднеў: злавіўшы іх сем, пайшоў туды, дзе дзядок закапаў свае грошы, выкапаў іх з зямлі, а кідаючы ў яму адна за другой галавы, якія адарваў авадням, прыгаварываў: «Вось адна галава, вось і другая галава!» І гэтак ажно да сямі. Кінуўшы ўсе, забраў гаршчок, дзе былі адны дукаты-чырвонцы, схваў пад палу світку і шчасліва ўцёк да хаты. Здурэўшы з радасці, сказаў жонцы аб сваім шчасці, а як прыпомніў сабе, што зрабіў глупства, кажучы аб гэтым жонцы, падумаў сабе: «А ліха ж яе мацеры! Селі пяцігорцы макам, кабыла порах з'ела! Што я нарабіў? Як цяпер на гэта парадзіць?»

Думаў ды выдумаў. Пайшоў у мястэчка, накупіў пірагоў больш за чатыры кашы ды прынёс у хату. Капу рассыпаў на дварэ, капу кінуў на страху, панатыкаў крыху ў пленць, ды рэшту ўзяў у хату, шыбкі ў вакнах пабіў, а пірагі параскідаў па ўслонах ды па палу. Жонкі не было ў хаце, апаведала яна ўжо ў другім канцы сяла, як гэта муж яе чатыры катлы грашэй знайшоў, чаму, вядома, нікто веры і не даваў. Аблітая потам, прыбегаець яна ў хату; глядзіць, цэлы двор усланы пірагамі, пірагі на страце, пірагі ў плетню, а хата з пабітымі шыбкамі ў вакнах.

— Што гэта? — пытаецца з дзівам.

— Ці ты не бачыла, — адказвае ёй муж, — як ішла хмара з пірагамі замест граду? Збірай хуменька, каб суседзі не бачылі.

Пазбіралі ўсё ды ў клеці. Жонка зараз жа пабегла з хаты ў хату ды давай апаведаць людзям, як над іх падворкам лопнула хмара з пірагамі, каторых і назбіралі поўную клець. Варочаецца баба дамоў, ажно па дарозе сустрачаець мужа з гаццю на рыбы, ды вась дзіва, у гаці чатыры шчукі ды два маладыя зайцы.

— Што гэта? — ізноў пытаецца.

— А што, — адказвае муж, — паставіў я гаць на рыбы, а Бог даў рыбы ды зайцоў.

— Ов-ва! — крыкнула жонка. — Вось дзіво так дзіво!

Зараз і пабегла хваліцца ў сяле, што муж злавіў гаццю ў рэчцы дзесяць пчук ды пяць зайцоў. Вярнуўшыся позна ўвечэр, бачыць, што мужа німа ў хаце; урэшці прыбегае ён мокры ад поту, бытцам рудая мыш, а ў руцэ трымае здор сала.

— Што гэта? — пытае ў яго жонка.

— Маўчы дурная! — кажэ ёй муж на